

A

MAGYAR ALKOTMÁNY

TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSE

A NÉPSZERŰ FŐISKOLÁN (UNIVERSITY EXTENSION)
TARTOTT ELŐADÁSAJ NYOMÁN

ÍRTA

FERDJNANDY GÉZA dr.

BUDAPEST
FRANKLIN - TÁRS U LAT
magyar irod, intézet és könyvnyomda
1906

NÉPSZERŰ
FŐISKOLA KÖNYVTÁRA

SZERKESZTIK:

Dr FÖLDES BÉLA
Dr LÓCZY LAJOS. Dr ALEXANDER BERNÁT

IV.

NÉPSZERŰ FŐISKOLA KÖNYVTÁRA

SZERKESZTIK:

Dr FÖLDES BÉLA
Dr LÓCZY LAJOS, DI ALEXANDER BERNÁT

IV.

A MAGYAR ALKOTMÁNY TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSE

ÍRTA
FERD1NÁNDY GÉZA dr.

BUDAPEST

FRANKLIN -TÁ R S U LAT
magyar írod, intézet és könyvnyomda
1906

Franklin -Táraidat nyomdája.

BEVEZETÉS.

Hölgyeim és uraim!

Nagyon szerencsésnek érezném előadásaim alatt sikerülné nekem ság elé varázsolni a múlt idők képzeletében, hogy kiki láthassa gyűlésekét, a melyekben öseink tanácskoztak királytal, határoztak béke és háború felett, miként tartottak zajos országgyűléseket, választottak és koronáztak királyt, alkottak törvényeket, elrendelték a nemesi hadak fölülését, ítéleztek a hütlenség bűnébe esettek felett, politizáltak, praktikáltak és traktáltak, szóval, intézték az ország dolgait. De hogy ez nekem sikerüljön, ahhoz arra volna szükség, hogy történelmi képeket rajzoljak a tiszta hallgatóság elé, a melyek megismertetik öökkel az akkori kort, annak társadalmi viszonyait és az akkori emberek érzelmeit és gondolatvilágát, életmódját, vágyait, törekvéseit, jogéletét. Mert ha ezeket nem ismerjük, hajlandók vagyunk a régi kor intézményeit a mai kor szemüvegen nézni s akként magyarázni azokat, mintha a mai kor paragrafusrágó emberei agyból pattantak volna ki.

Hiszen még történetíróink egy igen nagy része is, kiknek módjukban áll saját szemeikkel látni, saját kezeikkel tapintani, abba a hibába esnek, hogy nem képesek magukat a régi korba beleképzelní, így nem képesek a régi kor emberének agyával gondolkozva magyarázni az emlékek szavait, tehát téves következetéseket vonnak le azokból s helytelenül magyarázzák az intézményeket. Mennyivel inkább van hát kitéve a téves felfogás lehetőségének az, a ki soha sem foglalkozott a múlt idők emberének és viszonyainak a tanulmányozásával, a ki nem ismeri még a mai kor primitív emberét sem, hanem még a vidékit is a főváros viszonyai alapján hajlandó megítélni?!

Sajnos, jelen előadásaim folyamán nem lesz arra időm, hogy önökkel, t. hallgatóim, rendszeresen megismerthessem a régi viszonyokat és embereket, mert a magyar alkotmány történeti fejlődésének az anyaga oly nagy, hogy pusztán ezzel az anyaggal is csak úgy birkózhatom meg, ha az alkotmányos elvek és intézmények legfontosabbjaira szorítkozom. De mégis szükségesnek tartom, hogy t. hallgatóimat figyelmeztessem néhány történeti körülményre, mely úgy-ahogyan képet ad a régi kor emberének műveltségi állapota és testi és lelki szükségletei felől s ezzel némi tájékozást nyújt arra nézve is, hogy minő exigeniái lehettek a régibb kor alkotmányos életének.

Ma az a baj, hogy sok az ember és kevés a föld. Az Árpád-korban, de még később is az volt a baj,

hogy sok volt a föld, de nem volt, a ki megműveljes mindenféle kedvezményekkel kellett a királyoknak idegen országok népéét csábítani arra, hogy a mi országunkban telepedjenek meg, pusztitsák ki a vadon erdősségeket és műveljék a földet, hogy azoknak, kik magukhoz méltatlannak tartják a szolgai munkát, a megélhetést biztosítsák.

És mégis, mivel a régi korban az emberek lelkileg durvák, testileg edzettek, kényelemhez nem szoktak; az egészségre és sok földi jóra, de különösen az emberéletre, mely ma oly becses, alig adnak valamit. Hiszen az élet nem sok örömet nyújt, nem is érdemes hát azt valami nagyon megbecsülni. A legtöbb ember máról holnapra él s nem gondol a jövővel. Az emberek nem csak a saját, hanem a gyermekiek életkorát sem tudják még az Árpád-kor vége felé is. Midőn 1276-ban Béla király leányának, Margitnak szentté avatása körül folyt a vizsgálat és körülbelül száz tanút hallgattak ki, mindenféle rangút, az egész társaságban csak egy ember akadt, egy gazdag nemes, Sándor, a dunántúli Kadarkalász nemzetseg tagja, László király követe a szicíliai királynál, aki latinul is tudott s aki életkorát megtudta mondanı. 40 éves volt. De pl. Miklós, szabad gazdaember a saját korát nem tudta és gyermekfiának korát csak így határozta meg: «Gondolom hat éves, az anyja jobban tudja.» Egy másik szabad ember pedig, a kir. szakácsok nemzetsegéből fia korára, ki Margit közbenjárására meggyógyult, csak annyit tudott mondanı, hogy «már jól megüli a lovat». (Paurer. 11.

419–21. 1.) Aki korát nem tudja, az vajmi keveset törödik egészségével is. Azt is Istenre bízza.

De még a királyok sem nagy elővigyázattal gondozták egészségüket és testi épségüket. Aversa ostrománál történt 1350-ben július 26-án, hogy Lajos király megsebesült. Szakállas nyilat lőtt valaki lábába, mely egészen bedagadt húsába. A király álmatlannul töltötte az éjszakát. Reggel jöttek hozzá Lacekfi István és Wolfart Ulrik, kik a helyett, hogy orvossal fölvágatták volna a sebet, tizenkét rántással alig bírták a nyilat kihúzni a húst szaggatva. János barát, a király gyóntatója tartotta a király fejét, kinek nagy fájdalmai lehettek, mert temetési helyéről rendelkezett a műtét alatt. De ez nem volt akadálya annak, hogy mi helyt fájdalma csillapult, lóra üljön s körüllovagolja a várat. (Pór Antal 111. 218. 1.)

De mily gyarló volt az orvosi tudomány ebben a korban és minő gyógymódoknak voltak hajlandók magukat a királyok is alávetni?! 1404 nyarán történt, hogy Zsigmond Csehországba hadat vezetett s ez alkalmmal vérhasba esett. Az a gyanú támadt, hogy az ellenség megmérgezte a királyt s a segítségül hívott sváb orvos Zsigmondot lábainál fogva felakasztatta úgy, hogy feje és vállai vánkoson nyugodtak. 24 óráig függött így a király, hogy a méreg a száján kifolylyék. De oly kemény volt a szervezete, hogy még ezt is kibírta és 33 évvel túlélte. (Schönherr Gy. J1J. 468. 1.)

A műveltség a folyton háborúskodó nemzet körében még Mátyás uralkodása idejében is elég alacsony

fokon állott, hiszen még Mátyás híres hadvezére, Kinizsi Pál is írástudatlan volt s a Jagelló-kor szomorú emlékű nádora, a sánta Báthori sem tudott írni, pedig az ő korában már a könyvnyomtatás is fel volt találva.

Ehhez kell venni, hogy a közieket *s még 1848 előtt is, a mikor már a posta intézménye teljesen ki volt fejlődve, a lehető legrosszabb állapotban volt, az emberek érintkezése sok nehézséggel járt, az ország területét még az alföldön is nagy erdőségek borították s óriási mocsaras területek, járhat!an lápok, másutt terméketlen homokpuszták terültek el a sík földön, melyek a jó utak építését lehetetlenné tették. Mily nehézségekbe ütközött hát a mohácsi vész idején vagy még Mária Terézia korában is az országgyűlésre való utazás, mely az ország távolabbi vidékeiről hetekig is eltartott 1 S mily rosszak lehettek a letűnt korban a közbiztonsági állapotok?!

Ily viszonyok és műveltségi állapotok mellett bizony az embereknek is másoknak kellett lenniök, más világnezettel, más felfogással a dolgok állása, más követelményekkel a minden nap szükségletek iránt, mint a milyenekkel ma vagyunk s mindezekről némi képet csak az alkothat magának, aki a múlt idők korával behatóan foglalkozik.

I.

A SZENT ISTVÁN-FÉLE KIRÁLYSÁG.

A honfoglalással kezdem. Sőt előbb, a magyar nemzet alakulásával, mely még az Etelközbe való beköltözés előtt ment végbe, akkor, mikor a hét rokon törzs, melyhez később nyolczadiknak a kabarok csatlakoztak, először gondolt arra, hogy nyugatnak vegye útját s Attila örökkén magának állandó hazát alapítson. Itt kell kezdenem azért, mert a magyar alkotmány alapjait a rokon törzsek szoros szövetségbe lépése veti meg.

A magyar nemzet ugyanis a IX. században hét rokon törzs szövetségéből keletkezett, mely törzsek addig közös fő nélkül szűkölöködtek. De a midön a szomszéd népekkel és egymással való érintkezés az együttműköést tette szükségessé, hogy egységük, melyet eddig köztük csak a szomszédság és a fajrokonság létesített, szorosabbá váljék és együttműködésük sikeresebb legyen, egyező akarattal előbb főbírát, Gyulát választottak maguknak, a kinek bírói hatalma azonban igen korlátolt volt, mert ha igazságtalanul ítélt, a nép, a köz, mely felette állott, megdönthette ítéletét. Hogy a Gyula hatalma ily korlátolt volt, az természetes. Hiszen akár a törzsek főnökei, akár a

nép választotta, egyikről sem tételezhető fel, hogy korlátlan urat, zsarnokot akart volna a maga nyakára ültetni.

A Gyula bizonyára tekintélyben, tiszteletben meg-öregedett férfiú lehetett, ki aligha volt alkalmas a hadvezetésre. A mikor hát a gyakori háborúskodás az egységes vezetést — a mint ma mondánék, egységes vezérletet és vezényletet — tette szükségessé, helyettesét választottak melléje, ki vezére és bírája legyen a seregnak, és ezt, mint a kozárok a bégnek a helyettesét, a kenderkagánt, kendének nevezték, valószínűleg ez a görögök karkhásza, a ki azonban kisebb volt a Gyulánál, mint az arab írókból következtetni lehet, már csak azért is, mert csak a hadjárat alatt volt szerepe.

Az egyes törzsek élén megmaradtak az örökök hadnagyok, vajdák, kik azonban csak hadban voltak vezérek s kiknek csak tekintélyük lehetett nagyobb a többi nemzetsegfőknél, de a törzsek, székek ügyeiket békében gyűléseiken maguk intézték. A törzsek ágakra, nemekre oszlottak s az egyes nemzetiségeken belül minden valószínűség szerint a nemzetseg feje, a család legöregebb tagja volt a legfőbb bíró és igazgató, a ki patriarchális hatalommal rendelkezett és intézkedett az ő vérei felett.

A IX. század vége felé a magyar törzseket már Etelközben látjuk letelepedve. Itt már egész határozottsággal ki lehetett bennök fejlődve a vágy, hogy a Duna völgyét és medencéjét, melyet a Kárpát hegyláncba vesz körül és véd idegen becsapások ellen,

hazájukká tegyék. De ehhez a nemzeti egység nagyobb biztosítására volt szükség, mint a minőt a béke és a háború biráinak egysége nyújtott. Örökös fejedelem kellett ahhoz, hogy a szomszédos törzsek között a nemzeti egység állandósuljon. Ennek a nemzeti egységnak nagyobb biztosítására tehát a kazárok khakánjának tanácsára Árpád személyében örökösi fejedelmet választottak maguknak, a kozárok szokása szerint paizsra emelve őt s kimondották, hogy a fejedelem mindig az Árpád nemzettségből legyen.

Árpád megválasztása alkalmával vércsorgatási szer-tartás mellett a törzsek egymás közt és a fejedelemmel szerződéses megállapodásra jutottak, melynek tartalma a névtelen jegyző előadása alapján az volt: i. hogy a fejedelem mindig Árpád nemzettségből legyen; 2. hogy a mit közös erővel szereznek (zsákmányt, földet), abból mindenjájuknak jusson; 3. hogy a fejedelem a vajdákat és fiaikat tanácsából soha ki ne zárja; 4. hogy ha valaki utódaik közüli hűtlenné lenne a fejedelem iránt és meghasonlást szítana a fejedelem és rokonai között, a vétkesnek vére ontassék, miképen az ő vérük omlott; 5. a ki pedig a fejedelem vagy a vajdák utódai közüli megállapodásait meg akarná szegni, átok alatt Jegyen minden örökre.

Ez a vérszerződés, melynek létrejövetelét újabban sokan tagadják, a magyar alkotmány további fejlődéssének az alapja. Sokan tagadják különböző okokból. De én elhiszem, mert arra, hogy ne higyjem, nincsen semmi okom. Véresküről a skytháknál Herodot is tesz

említést, a primitív tartalom pedig a mellett vall, hogy az valóban létrejött.

Etelközben tehát már három fejedelme volt a magyarnak: a békebfró Gyula, a hadvezér és bíró a Kende és az örökösen Árpád nemzetsegből való fejedelem, a legföbb hadi vezér és az összes törzsek legföbb kormányzója.

Ez lévén a magyar nemzet keletkezésének alapja, ki volt zárva az, hogy a magyar a patriarchális absolutizmus járma alá kerülhessen, mint a hogy ezt némelyek újabban azon az alapon állítják, hogy más rokon népek is patriarchális absolutizmus alatt éltek és így a magyarnak sem lehetett szabadabb alkotmánya. A fajrokonság semmit sem bizonyít az intézmények rokonsága mellett, különösen nem a fejlett-ség bizonyos fokán. Az angol és a franczia meg a német is rokonok, de azért már a XI1. században más volt a jogfejlődés Angolországban, más Német- és Francziaországban. A magyar ethnos is más alapon keletkezett, mint akár a koz ár, akár a bolgár, s a mit a magyar ezektől a szomszédság révén átvett, az leg-feljebb egy-két méltóságnév vagy szertartási külsőség lehetett.

A krónikák, a nemzeti hagyományok a mellett szól-nak, hogy a magyar szabad nép volt nemcsak abban az értelemben, hogy más népnek nem volt szolgája, de abban az értelemben is, hogy vezetői nem voltak egyúttal zsarnokai is.

A magyar nemzet alkotmánya tehát szövetséges törzsszervezet volt, és a midőn elhagya Etelközt és

mai házijában megtelepedett, az maradt jó ideig a honfoglalás után is. Werbőczy állítása szerint a főhatalom a közönség, a kommunitásnál volt s az volt a szokás, hogy Isten és a magyar nép nevében hívták össze a kikiáltók az embereket a nemzet közgyűlésére, hogy fegyveresen meghallgassák a köz parancsát, végzését, s az ily parancs áthágói, hacsak helyes mentségét nem adták, kettévágták vagy szolgaságra tasztították.

Ezek a gyűlések valószínűleg hadi vállalatok elhatározására jöttek. Össze s ilyenkor a törzsek közötti viták is eldöntettek. Törvényeket azonban aligha alkottak ilyenkor, hiszen a régi szokás szabályozta a jogot.

A míg a nemzet megtelepedve nem volt, ezek a gyűlések elég gyakoriak lehettek. De a megtelepedés után valószínűleg igen ritkán hívhatták össze azokat, hiszen a már letelepedett és a földet? s mivelő magyar nép nem volt oly mozgókony, mint a sátrak alatt élő és még otthonában is folyton vándorló lovas nép lehetett. A letelepedés után tehát a nemzeti gyűlések bizonyára feledékenysége mentek.

Árpád hatalmas és tekintélyes fejedelem volt, de utódai aligha voltak azok. Erre vall, hogy az ő utódainak, Hálnak és Haliczinnak vagy Hajsznak még a neve is feledékenysége ment, a mi krónikáink nem tudnak róluk, csak a görög császári Constantinos tartotta fenn nevüket. Mi sem természetesebb tehát, hogy méltóságuk ha meg is maradt, árnyékhatalommá lett s a nemzet igazi vezetői más tekintélyes vajdák,

mint Lehel, Bulcsú a kende vagy karkhász és Botond vajának. Sem a gyula, sem a kendék (Bulcsún kívül) nem emelkednek ki a történelem színpadán, a mi azt mutatja, hogy voltak náluk jelesebb férfiak, kikre inkább hallgatott a nemzet. Ily viszonyok között a fejedelmek egyike sem válthatott igazi monarchává, annál kevésbé absolut hatalmú úrrá a nemzet felett. Hagymányos külső tisztelet környékezte őket, de a hatalom más népszerű vajdák kezében lehetett.

De a 971. évben Qejcza személyében hatalmas és valószínűleg igen népszerű egyéniség került a fejedelmi székbe, ki nem érte be a tiszteleti méltósággal, de vezér és parancsoló akart lenni. Zsarnoki eszközökkel ugyan, de hatalmi tartalmat öntött öröklött méltóságába s a fejedelemséget valóságos monarchiává változtatta, ö maga is, családja is, ö maga aligha meggyőződésből, mint inkább hatalmi okokból, keresztnyné lett és bebocsátotta a hittérítőket, kik bizonyára sokakat megtérítettek az igaz hitre.

De Gejza nem szervezte a magyar monarchiát, hanem az ősi szokás bolygatása nélkül csak megvalósította azt. Ez a munka már fiára, Istvánra maradt, ki 997-ben apja örökebe lépve, hozzáfogott annak a megvalósításához, hogy a magyar monarchia nyugati keszteny formát öltsön magára.

Németországban azonban az ő korában már nem volt közhatalmi királyság. A hűbéri királyság pedig, mely a saját családi területére szorul s csak hűbereseire támaszkodva lehet hatalmas, nem felelt meg sem az ő vágyainak, sem a nemzet közszellemének.

A hűberiség a germán eredetű népek körében fejlődött ki.

Alapja a személyes hűség, a melyre magát a hűberes a neki adományozott hűberbirtok vagy hivatal fejében kötelezi azzal szemben, a kitől a hűberbirtokot, vagy a beneficiummal egybekötött hivatalt nyerte. A hűberesek, hogy hűberuruknak szolgálhassanak, szinte osztogatnak hűberéket azoknak, kik velők szemben kötelezik magukat személyes hűségre és szolgálatokra, így azután a király és országának lakói között az alávetettség! viszony nem közvetlen, hanem a hűberi viszonyok egész sorozata által van közvetítve, úgy hogy a király tulajdonképen csak a hűberül el nem adományozott családi birtokán igazi fejedelem, s az ország népe csak a hűberesek és hűberurak egymás közötti személyes hűségi kötelékeinek sorozatán keresztül jut a királysággal kapcsolatba. De a hatalmasabb főhűberesek olykor erősebbé válnak a királynál s függetlenségük érzetében szembe is szállnak vele, úgy hogy a csak magánjogi alapon keletkezett alávetettségi rend helyébe idővel azután a hatalmaskodás és belső bomlás lép, melyet a királynak nincsen többé hatalmában megakadályozni.

István nem akart ilyen, alattvalói jóakaratától függő király lenni.

Ó olyan király akart lenni, ki az egész országban mindenkinél egyaránt parancsol; így hát más mintát kellett keresnie, mint az akkori német királyság.

És ezt a mintát megtalálta Nagy Károlynak csak alig 160 év előtt megbomlott frank birodalmában, mely —

mint Hajnik mondja — éppen azért bukott meg saját honában, mert a germánság individualistikus szellemében mar adásának tápot nem nyújtott.

Ez az individualistikus szellem a német fajban a legújabb időkig megmaradt s onnan nyomult be a magyar felfogás átalakítására hazánkba is, de teljesen úrrá itt nem lett soha. «Az én házam és hadseregem» szállóige is ennek a megnyilatkozása. Németország még 1870 előtt csak egyes fejedelmi családok ki seb b-n agy óbb tartományáiból áll, a melyekben a főhatalom a fejedelmi család tulajdona, éppen úgy, mint egy földbirtokos tulajdona az ő földje. Azt a tartományt, illetve az afeletti uralmat el lehet adni, hozománykép másnak juttatni, gyermekek közt felosztani, a felosztást megtiltani, szóval úgy bánni vele, mint magánvagyonnal.

Ez az individualistikus felfogás érvényesül a német politikai és jogbölcsleti irodalomban is és patrimoniális felfogás a neve.

Sőt a német költészetben is az individualistikus irány érvényesül. Goethe Faustja az egyén küzdelmeit, töprengését, bűnbeesését, öröömét, bánatát tárja elénk, holott a Madách remeke a köz emberének vágyait, csalódásait, kétségbecsét és megvigasztalódását.

Nagy Károly germán létere is a köz embere volt, akár Bismarck. Szent István tehát az ő császárságát vette mintául, mert érezte, hogy az jobban megfelel a magyarság közszellemének, mint a hűbéres királyság, mely mellett számos kis uradalomra oszlik az ország s az egyes uradalmak között csak a hűbérek-

nek a királyhoz való személyes hűsége létesít laza kapcsolatot.

A magyar államiság tehát egész más alapon keletkezett, mint a nyugati népeké. Nyugaton a választott népkirályságot a hűberiség váltja fel s a közhatalmi királyság csak később fejlődik ki, vagy úgy, mint Angolországban, hogy a király nemcsak a főhűberésekét, hanem ezek alhűberéseit is közvetlenül hűségesküre kötelezi önmaga iránt is és ezzel az összes birtokos-szabadok, kik fegyveresekkel rendelkeznek, a király közvetlen alattvalójává lesznek; vagy úgy, mint Francia-országban, ahol a király lassankint magához váltja az összes hűberes uradalmakat s így önmagának vál-ván hűberurává, az egész ország felett közvetlen uralmat nyer; vagy úgy, mint Németországban, hogy a hű-berek önálló államokká válnak, a melyekben a hű-beresek ből lett független fejedelmek megdöntik vagy meggyöngítik a rendek hatalmát és az új korban absolut fejedelmekekkel válnak, kik mint ilyenek, adnak a XIX. század folyamán alkotmányt a népnek és egyesülnek 1870-ben a német császár uralkodása alatt egy hatalmas szövetséges állammá, melyben bizonyos ügyekben a birodalom, más ügyekben az egyes államok a sou-verainek.

Magyarországon azonban a nemzet a törzsek szö-vetségeből fejlődik, az egyéni uralmak közvetítése nélkül s az egész nemzet felett álló, bár nagyon korlátolt hatalmú fejedelemség alakul át széles hatalmú király-®ággá, tehát az állam közvetlenül a törzsből nő ki és kezdettől fogva egységes és az is marad, a miért is

a királyi hatalom is mindenkire egyaránt kiterjedő közhatalom, a melyet nem egyes hűbéresek egyéni szabadsága és magán hatalma, hanem az egész nemzet korlátol. Az összes nemesek szabadsága áll a király önkényének útjában.

A királyi hatalom korlátozása és a nemesség befolyása a köz ügyek intézésére természetesen nem következett be mindenkorban a királyság megalapításával. Istvánt a királyi hatalomban nem korlátolhatta más, mint saját bölcsessége és mérséklete, a melylyel a maga hatalmát meg akarta kedveltetni a nemzettel és biztosítani a keresztenység fönmaradását és ezzel nemzetét.

Hiszen a kereszteny királyság nem a nemzet közakaratából, hanem annak ellenére, fegyveres erővel létesült, a midőn István a maga híveivel és külföldi segélylyel legyőzte a Kopány vezetése alatt ellene fölkello pogány seregeket. Ekkor azután ő magához ragadta az állam egész hatalmát, a gyula és a kende hatalma s a törzsfők functioja megszűnt, nemzeti gyűléseket nem tartott, hanem ő maga, a király vált a nemzet legfőbb kormányozójává, birájává és törvényhozójává, a ki minden államhatalmi functio székhelyévé a királyi udvarat (kúriát) tette és saját udvarának tisztjeivel és az általa kiválasztott tanácsosokkal kormányozta az országot. Azokat a földeket pedig, a melyeket a honfoglaló nemzetek meg nem szálltak, hanem a törzsek rendelkezése alatt állottak, valamint a várak fenntartására rendelt szabad egyéneket a királyi hatalom alatt állóknak jelentette ki s ezket a területeket várkerületekre osztva, saját főtisztjéinek, ispánjainak

hatósága alá adta. Ezek a várkerületek tehát királyi igazgatási kerületek, a melyek első sorban a királyság hadi céjlait szolgálni hivatvák, katonasága a várkatonaság, mely a királyság saját hadi ereje, jövedelmei a várjövedelmek, mely a királyság jövedelme.

Mihelyt a királyság hatalma biztosítva volt a Kopány felett való győzelemmel, István királyságának elismerése végett koronát kért a pápától s azzal magát loott-ben augusztus 17-én megkoronázta. A koronázásnak a germán-római császárságban az volt a jelentősége, hogy az egyház a világi fejedelmet a koronának, mint a világi hatalom jelvényének fejre tétele által Isten kegyelméből királylyá kente s ugyanakkor a király a neki nyújtott vallásérkölcsei támogatás fejében magát az egyház védelmére esküvel kötelezte.

Kezdetben tehát nálunk sem lehetett a koronázásnak egyéb jelentősége s kezdetben arra súlyt csak a királyság helyez, a nemzet, mely erkölcséiben nem keresztény, arra még alig ad valamit. Ezt bizonyítja az, hogy koionás királyokat, mint Péter, 1. András és Salamon, előznek.

A királyi hatalom teljességből magyarázhatta István azt a jogát, hogy utódot ő rendeljen magának. De hogy az utód trónja biztosítva legyen, ehhez az udvar főembereit kellett neki az utód iránt hűségre kötelezni. Csakhogy ez a büszke nemzet, ha nem volt megelégedve királyával, elűzte azt és mást tett helyébe, így hát utódai alatt a király kijelölési joga nem vált valósággá, örökösdési rendszer sem fejlődhetett ki, hanem az udvar főemberei egyeztek meg abban, hogy

Árpád ivadékai közül ki legyen a király s ha ez a nemzetnek tetszett, bele nyugodott, ha nem, más jelölt mellett csoportosult s ezt emelte trónra. Innen a sok családi és trónviszály az Árpád-ház idejében és nem a választásból, mely ha formák közt ment volna végbe, csak rendet teremtett volna. A koronázás joga pápai felhatalmazás alapján az esztergomi érseket illette s ezzel az esztergomi érsek is nagy befolyást nyert a trónbetöltésre, különösen azóta, hogy a koronázásra a már érzelmeiben és erkölcséiben is keresztenyéné vált nemzet is kezd súlyt helyezni, a mi népszerű királyoknak, mint J. Gejza, Szent László és Könyves Kálmán, uralkodása után következett be.

A király koronázáskor esküvel ígérte az egyház védelmezését és azt, hogy a kereszteny szeretet és béke szellemben fog uralkodni. De annak a sokak által emlegetett állításnak, hogy már Szent István esküt tett volna koronázáskor az alkotmányra, semmi alapja nincs. A koronázási eskü csak egyházi eskü volt, a nyugaton is szokásos iuramentum justitiae et pacis, az alkotmánybiztosító eskü csak későbben, valószínűleg]]. Béla óta jött szokásba s a koronázás ekkor kezd szert tenni közjogi jelentőségre.

Azt lehet tehát mondanunk, hogy ebben a korszakban még az egyház koronáz, noha a koronázás ünnepélyességének emelésére országgyűlés tartása is volt már szokásban, de sem rendes királyválasztási eljárás, sem trónöröklési rend még kifejlődve nincsen, hanem a királyi udvarban, olykor a csatamezőn dől el az, hogy ki legyen a király.

Szent István, mint mondtam, úgy a gyula és a kende, valamint a vajdák, a nemzetgyűlés és a törzsgyűlések hatalmát magához ragadta. A királynak saját hadserege volt a várkatonaság, saját uradalmai a várkerületek és a nemesek is az ő katonai hatalma alatt állottak, de csak zsákmányért önként, vagy az ország védelmére tartoztak katonáskodni. A jobbmódúak már ekkor csak a király zászlaja alá gyűltek, a szegényebbek a várkatonasághoz csatlakoztak. A király volt tehát a hadi erő főparancsnoka, béke és háború ura, ő hívja hadba a nemzet szabad tagjait, ő bünteti azokat, kik az ország védelmére fegyvert fogni vonakodnak s ő hadban a sereg fővezére. De a míg a várkatonaságot a király főtisztjei által is vezethette, a nemeseket személyesen kellett vezetnie, ezekre az ispánok hatásköre akaratu ellen ki nem terjedt.

De a király volt az országban a legfőbb bíró is. A nép biráit a király bíráskodása váltja fel, mert ő az igazság kútfeje és őre.

Lassankint a nemesség is elszokik választott bíráitól és a királyhoz fordul igazságért. De a míg a saját udvarába tartozók és a vár népe felett a király ispánjai által bíráskodik, addig nemesek felett csak ő maga, vagy az ő közvetlen helyettese és ez is csak a királyi udvarban bíráskodháti. A királyi főtisztek bíráskodását a nemesek maguk felett elismerni vonakodnak s csak később válnak ezek közül némelyek, mint a nádor és az országbíró a nemesek biráivá, akkor, a mikor ezek a főtisztek megszünnék udvari tisztek lenni és országos főmérítőságokká válnak.

A jogszabály-alkotás jogát is magának vindikálja a királyi hatalom és saját tanácsosainak tanácsára ad ki jogalkotó rendeleteket. Törvényhozás céljából a király országgyűléseket nem tart. Ha olykor hivatnak is össze ily országos gyűlések, ezek nem jogalkotás, hanem válságos időkben határozathozatal és azonnal való cselekvés végett összehívott fegyveres gyűlések, vagy a koronázás ünnepélyének emelésére szolgálnak.

A jogalkotás ebben a korban másként ment végbe, mint ma. A jogszabályok legnagyobb része a nép régi szokásán alapult.

A mennyiben ezek a szokások a kereszténységnek meg nem feleltek, a király betiltotta azokat és úgy ezen tilalmak áthágóira, mint más büntettesekre is büntetéseket szabott. Első királyaink törvényei tehát leginkább büntetéseket megállapító királyi rendeletek, a melyeket a király tanácsosainak meghallgatásával ad ki.

A másik módja a jogalkotásnak, a melylyel a jogviszonyok tulajdonképen rendeztetnek, a külön jogok adományozása, mely prívilégiumokkal, királyi oklevelek adásával történik. Egyházak, monostorok prívilégiumokkal alapítattak, az országba betelepített idegen népelemek szabadságai és kötelességei prívilégiumokkal szabályoztatnak, egyes községek kir. prívilégiummal kapnak vásártartási jogot, honnan vásárosoknak, ma városoknak neveztetnek s midőn mint ilyenek jelenlőségre tesznek szert, prívilégiummal kapnak szabadságokat és önálló joghatóságot. Egyesek is, kik a közérdekében érdemeket szereztek, prívilégiumok alak-

jában nyernek adományként földbirtokot, szóval egyesek és testületek jogai ezekben nyernek szabályozást.

A királyi udvar az ország kormányzatának központja. Itt határoz a király béke és háború kérdése, büntető határozatok hozatala, íspánságok betöltése és hazafiak megjutal mazása felett és itt ítélezik az elébe kerülő perekben. A királyi udvar főtisztviselője az udvar nagy ispánja (comes palatii vagy palatinus), ki az udvamokok, t. i. az udvarban szolgálók bírája s kinek helyettese a kisebb udvari ispán (comes curialis minor), később iudex curiae, magyarul ország bíró. A nádor már a XJJ. században a nemesek rendes bírája, az országbíró pedig a királyi udvarban nemesek felett is ítélez a király helyett és annak nevében. Ezenkívül nagy jelentőségre jut még a kir. kincsek öre, a tárnochok mestere (magister tavernicorum) és a király nótáriusa, a későbbi kancellár, az iroda Feje.

A többi főtisztek az egyes udvari foglalkozások vezetői, mint a főasztal nők (dapiferorum regalium magister), a főpohárnok (pincernarum reg. mag.), a főlovászmester (agazonum reg. mag.), a főkamarás (cubiculariorum mag.). Ezek az udvari tisztségek bizonyára a nemzet előkelői közül vétettek és a király tanácsának is tagjai voltak, mert legnagyobb részt a kir. udvarban tartózkodtak. Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy akkor, a mikor a nemzet a királyság intézményével már megbarátkozott és a királyi udvert az országi ás székhelyének tekintette, ezeket az udvari tisztségeket most már országos főmérlegőknak tekintette s az ország báróinak nevezte.

Ezekből, a főpapokból és más az udvarban tartózkodó előkelőkből, kiket a király meghív, alakul azután a királyi tanács. Ezek a tanácsosok a királyt mindenben tanácsukkal segítik s a királylyal szemben a nemzet közkívánatait tolmácsolni első sorban hívatvák.

Szent Istvánnak hosszú, 40 éves uralkodása alatt új nemzedék nő fel, mely megszokja az új rendet. I. Endre trónralépésekor ez az új rend már nem kétséges többé.

De a nemzet közvetlenül is gyakorol befolyást a királyi kormányzatra, mert a vagyonosabb nemesek gyakran felkeresik a királyi udvart és ott folyton az ország dolgait tárgyalva, a királynak módjában van velük érintkezni, őket meghallgatni s kívánságaikat teljesíteni vagy azok ellen cselekedni.

111. Béla korában 12 ökör, 1000 kenyér és 22 hordó bor volt megszabva egy királyi ebédre. Ez is mutatja, hogy mily sok bejáró nyerhetett ott naponként ellátást.

A vidék hadi igazgatása és bíráskodása a várispánok kezében van, kiket a király kezdetben valószínűleg a vár katonái közül nevez ki s a kiknek birói hatóságát a nemesek éppen azért vonakodnak maguk és szolgáik felett elismerni. Ezek azonban később vagy nemesekké lesznek, vagy a nemesek közül vétetnek s akkor azután lassankint a nemesek felett való bíráskodásnál is jut szerepük a nádor mellett, ki beutazza az országot és az ú. n. proclamation congregatiókon (kikiáltott gyűléseken) ítélni a nemesek pereiben.

Most még arról kell szólani, hogy kik voltak a nemesek.

Mint a szó maga mutatja, nemesek alatt azokat értették, kik a honfoglaló nemekből származtak. Ezek földbirtokaikat ősfoglalás alapján, tehát a saját jogukon bírták és éppen azért nem tartoztak senkinek semmi-féle szolgálattal, hanem teljesen szabadok voltak.

A királyság megalapításakor sem voltak tehát szolgálatra kötelezhetők s csak az ország védelmére tartoztak katonáskodni, különben pedig javaikkal és szolgáikkal szabadon rendelkeztek.

Birtokaik a törzsszállások, illetve a nemzetiségi szálások felosztásából származván, szállásnak (*descensus*) neveztettek. Szent István a felosztott szállásokat egyéni birtokoknak nyilvánította s így azután a magánszolgáltatásuktól mentes, a szabad egyéni birtok vált a teljes szabadság gazdasági alapjává.

Ezzel egyidejűleg a király úgy nemeseket, mint oly idegeneket is, kik a király és a haza szolgálatában érdemeket szereztek, saját birtokaiból teljesen szabad földbirtokkal adományozott meg. De a magyar nemes a neki adott birtokokért magát különös szolgálatokra kötelezve nem érezte, a midőn tehát a király nem nemeseket is ily birtokkal megadományozott vagy terhelt birtokukat szabaddá tette, ezek sem érezték magukat a király iránt különös szolgálatokra kötelezve, hanem szabadoknak érezték és tartották magukat, noha az adománybirtokok felett teljesen szabadon nem rendelkeztek s az adományok az adományozott fi ágának kihalása után visszaszálltak a királyra, holott a szálásbirtok csak akkor, ha az egész nemzetseg kihalt vagy hütlenség esetén.

Ennek az volt a következménye, hogy később az adomány és a szállásbirtok között minden különbség megszűnt és mivel az adomány oklevélben volt biztosítva, a szállásbirtokra való jogcím pedig nehezen volt igazolható, mert a leszármazás igazolása elháríthatlan nehézségekbe ütközött, különösen a tatárjárás után a szállásbirtokosok is felajánlották birtokaikat a királynak s adománykép visszakérték, hogy arra való jogcímüket biztosabbá tegyék. így vált a nemesség később királyi adomány következményévé és honfiúi érdemek jutalmává s így lett az adománybirtok túlnyomóvá a szállás felett. A ki pedig elvesztette szabad birtokát vagy a kinek birtoka osztály folytán oly csekély lett, hogy abból szabadon meg nem élhetett, másnak szolgálatába állt s ezzel nemessége, szabadsága is elenyészett.

A nemes nem szolgálhatott másat, csak a királyt s hogy szabadságát megvédje, tiltakozott is minden másnak hatósága ellen. S mivel csak a királyt szolgálták s csak annak hatóságát ismerték el, királyi szolgáknak (servientes regis) nevezték magukat.

A Szent István korabeli alkotmány képét tehát a következőkben lehetne röviden összefoglalni:

Az államhatalom egészen a királynál volt, mert hiszen ó volt az országban a jogviszonyok rendezője, a jogszabályok alkotója, az igazság őre és forrása, élet és halál ura, aki személyesen bíráskodik; ő volt a béke és háború ura, a hadak főparancsnoka; a király jövedelmei és a közjövedelmek fogalma ebben a korban teljesen összeesett és a várakból és más ki-

rályi jogokból származó jövedelmek felett teljesen tetszése szerint rendelkezett s úgy a királyság javai-ból, valamint a királyságra akár hütlenség, akár mag-szakadás folytán visszaháramlott jószágokból azt jutalmazta, a kit neki tetszett. Úgy az udvari hivatalokat, mint a vidéki főtisztviselőket, az ispánságokat a ki-rály tetszése szerint töltötte be és tetszése szerint bocsátotta el.

Mindezekben a királyt sem egyesek, sem valamely gyűlés vagy nemzeti képviselet nem korlátolta. Egye-sek azért nem, mert senki sem volt az országban, a kinek hatalma a királyéval mérkőzhetett volna, a nem-zet gyűlései azért nem, mert ilyeneket csak kivétele-sen tartottak. A királyi tanács a király önkénye sze-rint összeállított testület volt, a melynek a királylyal szemben semmiféle hatalma nem volt. A magyar ki-rályság tehát a mai fogalmak szerint az ország kor-mányzásában korlátozva nem volt s erőteljes központi hatalom volt.

És mégis azt kell mondanunk, hogy a mai állam-jogi és politikai felfogás kell hozzá, hogy a magyar királyi hatalmat korlátlan hatalomnak tekintsük. Mert igen is, a királyi hatalomnak voltak korlátai, noha ezek nem valamely szervezett nemzeti képviselet jogkörében voltak is feltalálhatók, hanem a nemesek eredeti szabadságában, és a nemzet is gyakorolt befolyást a ki-rályi hatalomra, noha ez a befolyás nem is öltött még jogi formát ebben a korban.

A király a honfoglaló nemesek utódainak és később mindazoknak, kik magukat az ország nemeséinek vagy

királyi szolgáknak nevezték, sem vagyona, sem közkötelessége, sem jogai felett nem rendelkezett, s a nemeseket nem vethette alá tisztjei hatóságának, bírói hatalmát felettök csak személyesen gyakorolhatta. A nemest pedig semmiféle más kötelezettség nem terhelte, mint a katonáskodás, de csak az ország védelméről. A nemesek a régi szokások szerint éltek, a melyeken, a mennyiben ezek a keresztenységgel nem ellenkeztek, a király mit sem változtathattott. Aki pedig a királyok közül megpróbálta azt, hogy a nemesek felett is kénye-kedve szerint rendelkezzék, az ellen feltámadt ez a nemesség, az akkor tulajdonképpeni magyar nemzet és elűzte a trónról, mint tette azt két ízben Péterrel, azután 1. Andrással és Salamonnal.

A királynak, midőn hadat izent, külföldi vállalatokba bocsátózkott, idegen fejedelmeknek engedményeket tett, minden tájékoznia kellett magát a nemzeti közhangulatról, nehogy maga ellen ingerelje a nemzetet, mely büszke volt a maga szabadságára és önállására, s a királyi tanács, mely a nemzet legtekintélyesebb férfiaiból alakult, sokkal hívebben juttatta kifejezésre ezt a közfelfogást, mint a mai választott parlamentek.

De e mellett a király az ország nemesivel állandóan is érintkezett, hiszen ezeknek szabad bejáratuk volt a királyi udvarba és így eme állandó érintkezés útján is az országos közhangulat befolyása alatt állott.

A királyi hatalomnak tehát a nemesek szabadsága és a királyra gyakorolt befolyása a közdolgok intézé-

sében jelentékeny korlátokat szabott, csakhogy ezek a korlátok még nem öltöttek ebben a korban kellő jogi formákat.

De a magyar nemzet szabadságseretete és a közdolgok iránt való érdeklődése ezeket a jogi formákat is mihamar kifejlesztette, mihelyt annak szüksége felmerült, mihelyt a királyok hatalmuk nagyságában elbizakodva, túllépték a régi szokás által eléjük szabott korlátokat és visszaéltek azzal a hatalommal, melyet a nemzetnek irántok mint a nemzeti eszme zászlótartói iránt való határtalan tisztelete és szeretete juttatott kezökbe.

II.

AZ ARANYBULLÁTÓL AZ ÁRPÁD-HÁZ KIHALÁSÁIG.

A királyi hatalom az előző korban erőteljes központi hatalom volt, melynek korlátokat csak a régi magyar szokás és a nemzeti közhangulat szabott. Eme királyi hatalom mellett a magyar állam megszilárdult, sőt idegen országokat is a maga fönhatósága alá hajtott, mint Horvátországot, Dalmátiát, Rámát, Szerbiát, Galicziát és Lodomeriát, szóval nagyhatalmi állást foglalt el a keleten. De a magyar királyok ezzel a nagy hatalommal, a melyet a szent királyok és utódaik bölcs mértékkel használtak, kezdtek visszaélni s idegenből ide került királynék idegen kegyenczei keserítik el a magyar urakat és más nemeseket. J]. István hatalmaskodásai és Imre erőszakoskodásai után 11. András pazarlásai és mértékellen birtokadományozásai következnek s épen alatta nyernek a királyi udvarban nagy befolyást a királyné idegen rokonai is. II. András nem csak a királyságra visszahárta ml ott javakat, hanem a várbirokot is kezdte eladományozni, a tett adományokat visszavenni és újra el osztogatni, mi által a királyi jövedelmeket jelentékenyen csökkentette és pazar udvartartásának

kiadási alapját is fogyasztotta, de egyúttal egyeseket nagy vagyonhoz és hatalomhoz juttatott. Ezzel karoltve járt, hogy a királyi jövedelmek meg nem engedhető módon szedettek be, a mennyiben azokat a kereskedelemmel foglalkozó izmaeliták és zsidók előlegezik a királynak s ellenszolgáltatásként ők lesznek azoknak beszedői s ezzel együtt az adózó nép zasarolói és fosztogatói. Végül az udvarban lévő idegen urak a hübéri eszméket is átplántálják az országba s ezzel a magyar gondolkodás és felfogás ellenébe szegzik a magukét és a királyt.

A magyarok elkeseredéssel látják a régi jó rend és magyaros gondolkozás bomlását s a királyság túlkapásainak és a kegyenczek gazdagodásának láttára a nemzet nem akarja többé sorsának intézését a királyra és az urakra bízni, de befolyást akar szerezni az ország dolgainak intézésére s írásban akarja biztosítani a maga jogait és szabadságait és meg akarja akasztani az idegen eszmék betolakodását a magyar közéletbe.

A midön II. András jeruzsálemi útjából visszatért, üres kincstárt és teljes fejetlenséget talált. A kiknek hatalom volt a kezükben, egyháziak és világiak borzasztó gonoszságokat követtek el, a melyeket András elpanaszolt ugyan a pápának, de a bajok megszüntetésére semmit sem tett. Sőt önkényes rendelkezései-vel azokat még növelte. így hát általános volt a hangulat, hogy a királyi hatalmat korlátok közé kell szorítani s úgy az urak, mint a többi nemesek és az egyháziak ebben megegyeztek, csak abban nem, hogy ezek a korlátok miben álljanak. De az új állapotok

a kisebb birtokú nemesek szabadságára voltak leg-
veszélyesebbek és így természetes, hogy ók léptek
fel a legnagyobb erélyvel és eredménnyel, követelve
a kiráytól, hogy adjon ki oklevelet, mely az ország
 minden vagyonú és állapotú lakosainak jogállását biz-
tosítja s a nemeseknek módot nyújt arra, hogy a ki-
rályi hatalomra befolyást nyerve, megakasszák a régi
jó szokások fel forgatását.

így született meg az 1222. évben az a hires ok-
levél, mely úgy a nemeseknek, mint más lakosoknak
szabadságait privilégium alakjában biztosítja és kor-
látokat szab a királyi hatalomnak, s mely okmány a
ról lelőgó arany bullapecsétről arany bullának ne-
veztetik.

Vájjon az arany bulla országgyűlésen alkottatott-e
vagy más alkalommal, azt nem tudjuk, de kétségtelen
az, hogy a köznemesség kívánságait tartalmazza, s ez
az első oklevél, a melyet a király a nemzet követel-
léssére privilégium alakjában ad ki az ország köz-
viszonyainak szabályozására, tehát az első alkotás,
mely megfelel azoknak a követelményeknek, a melyeket
ma a törvények alkotásához füzünk.

A bevezetésben a király a bulla létrejövételét és
annak indító okait a következőkép adja elő:

A szentháromság és oszthatlan egységének nevé-
ben. András, Isten kegyelméből Magyar-, Dal mát-,
Horvátországok, Ráma, Szerbország, Galiczia, Lodo-
mémia királya. Minekutána úgy országunk nemesinek,
mint másoknak is a Szent István király által létesített
szabadsága nemely királyok hatalmaskodása által, —

kik olykor saját haragjuk folytán állottak boszút, olykor a rosszindulatú vagy önhasznukat néző emberek hamis tanácsára hallgattak, — több tekintetben megkisebbítették; maguk a mi nemeseink gyakorta ostromolták felségünket és elődeinknek, az ő királyaiknak füleit országunk helyreállítása iránt könyörgéstükkel és kérésükkel. Mi tehát kérelmüknek mindenben, a mint tartozunk, eleget akarván tenni, különösen mivel ezen alkalommal köztünk és köztük gyakran már nem csekély keserűségek támadtak (*ad amaritudines non modicas processum est*), a mit, hogy a királyi tisztelesség teljesebben fentartassék, illik elkerülni, mivel ez senki más által jobban nem eszközölhető, mint általuk, megadjuk úgy nekik, mint országunk más embereinek a szent király által megadott szabadságot, és más, a mi országunk állapotának helyreállítására tartozókat s üdvösen a következőket rendeljük.»

A mi a bulla tartalmát illeti, az főképen a köz-nemesség szabadságainak a biztosítására szolgál. Hiszen épen ez a kisebb birtokú nemesség, mely leg-többet veszthetett az új irányú fejlődés által, leg-nagyobbrészt a teljes egyéni szabadsághoz szokott honfoglaló ősök büszke utódaiból állott, kik csak egy urat akartak ismerni maguk felett, — a királyt, egy kötelességet, — a király és a haza szolgálatát. Ezek tehát nem engedték büszke nyakukat idegen országokból bevándorolt jövevények jármába hajtani.

Igen érthető tehát eme nemességnak nagyfokú fölháborodása, a mikor láta, hogy a magyar alkotmány eredeti alapjai, — melyeket a szent király, idegen

minta után ugyan, de azért mégis a magyar nemzet szellemének megfelelően vetett meg, — ingadoznak, s szabadsága és vagyonának épsége nemcsak a király, hanem az egyes urak, sőt a király cselédei részéről is komolyan fenyegetve van.

Ezért zúdultak fel tehát az ország nemesei s követelték az eredeti szabadságok visszaállítását, a személyes szabadság biztosítását, a királyi hatalom korlátozását és az ország közállapotainak rendezését.

Az arany bulla tehát először az ország szabad lakosainak személyes szabadságát akarja azon állapotban visszaállítani, a melyben az szent István idejében állott; másodszor az eme szabadság veszedelmére Jábrakapott újabb szokásokat, melyek a hűberiséget elveit kezdték alkotmányunkban meghonosítani, akarta megszüntetni; harmadszor a király jövedelmeit és közhatalmát biztosítani, de az összességgel szemben korlátni; negyedszer az ország közviszonyait, különösen a törvénykezést és a közterhekben való részvételt kívánja rendezni s az e téren I. ábrakapott visszaéléseket megszüntetni.

Az arany bulla ezekhez képest különböző jogszabályokat tartalmaz, s nem csupán alkotmányjogiakat, hanem közigazgatási és magánjogi szabályokat is, mert hiszen azon korban az alkotmányjog a közigazgatási és magánjoggal még teljesen össze volt forrva, nem úgy, mint manapság.

A személyes szabadságot biztosítja a 11. cikk, mondván: «Akarjuk, hogy sem mi, sem utódaink bármikor a nemeseket valamely hatalmasnak kedvéért el

ne fogják vagy tönkre ne tegyék, hacsak előbb idézve és biróilag elmarasztalva nincsenek.»

A Dl. czikk tiltja, hogy a nemesek szolgáló népeitől adót szedjenek, hogy a király meghívás nélkül a nemesek házaiba megszálljon, a IV. czikk a nemesek öröklési jogáról, a VII. czikk a nemesek honvédelmi kötelezettségről szól, a XV) 1. czikk tiltja, hogy a nemesek igaz szolgálatok fejében nyert adománybirtoaktól megfosztassanak, a XXIV. czikk a kincstári, a pénz- és sóispánságokat a zsidók és izmaeliták kizárássával nemeseknek tartja fenn, és más czikkek is szólnak még a nemesek jogainak biztosításáról.

De a bulla a vár jobb ágy okát, a vendégeket, sőt a szegény népet is védi a hatalmasok elnyomása ellen s ebben felette áll az angol magna chartának, mely nem megy ily messzire.

A hűberiség elveit terjesztő áj szokásokat akarja megszüntetni a XVI. czikk, mely tiltja, hogy egész ispánságok vagy bárminő méltóságok örökösen adományoztassanak; a XXVI. czikk, mely tiltja, hogy földbirtokok idegeneknek adassanak; a XXX. czikk, mely tiltja, hogy a nádoron, bánon, a király és a királyné udvarbiráin kívül valaki két méltóságot bírjon; a XI. czikk, mely idegeneknek méltóságokra emelését az ország tanácsának hozzájárulásához köti.

A király jövedelmeit és közhatalmát törekszik biztosítani a már említett XVI. czikk, mely egész ispánságok örökös eladományozását tiltja; a XXIX. czikk, mely a várak ama jövedelmeit biztosítja a királynak, a mi öt illeti. Egyes czikkek a közviszonyokat, adó-

zást és a törvénykezést rendezik, mint a VJ11. czikk, mely a nádort a nemesek rendes birájává teszi, s a IX., mely az ország bírói hatalmáról szól.

Végre vannak rendelkezések, melyek a királyi hatalom és a király közegeinek korlátozását célozzák. Ilyenek az 1. czikk, mely így szól: «*Rendeljük — bogy évenként a szent király ünnepét — hacsak terhes ügyek közbej öv elele, vagy gyöngélkedés által akadályozva nem lennének — fehervárt tartozunk megünnepelni. És ha mi jelen nem lehetünk, a nádor kétségkívül olt lesz helyettünk és a mi képünkben az ügyeket meg fogja hallgatni, és az összes nemesek (servientes), a kik akarnak, ott szabadon összejöhessenek^*

Ez a czikk nem országgyűlésekre, hanem a székesfehérvári törvénynapokra céloz, melyek évenként voltak tartandók, hogy a király, mint az igazság forrása, a panaszokat az összes nemesek jelenlétében meg-hallgassa, s mintegy azok nyomása alatt igazságosan ítéjen.

A XIV. czikk, mely kimondja: «*Hogy ha valamely ispán magát hivatalának minősége szerint tisztelesen nem viselné, vagy megrontaná várának népét, e miatt el-marásztallalván, az egész ország színe előtt, t. i. a törvénynapokon méltóságától csúfossan fosztassék meg s az okozott kdrt tartozék megtéríteni.*»

De különösen a törvény záradéka nevezetes, mely a nádort teszi az alkotmány őrévé s azután ezeket mondja:

«*Hogy ha pedig mi, vagy bárki a mi utódaink köztül bármikor ezen rendelkezéseink ellenére akarna*

cselekedni, úgy a püspökök, mint a jobbágyok (értsd nagy urak) és az ország nemesei összesen és egyenként a jelenben és a jövőben a hütlenség bűne nélkül nekünk és utódainknak örökké ellenmondhassanak és ellenállhassanak.»

Az arany bulla tehát az első kísérlet arra, hogy a királyi hatalom korlátaival jogilag megállapítassanak és hogy a nemességnak befolyása az ország kormányzatára biztosítassék. De ez csak kísérlet, mert a viszonyok lehetetlenné tették érvényben maradását. Az ez után következő idők emlékei azt bizonyítják, hogy a bulla megalkotása után rövid időre már nem volt érvényben s a nemesek ellenállási jogáról az egész Árpád-koron át említés sem történik. A törvényőr szerepére a nádor nem is volt alkalmas, mert a király nevezte ki és bocsátotta el, így hát nem is lehetett független a királytól.

De a királyi hatalom korlátozása már megindult és azt az a körülmény, hogy az arany bulla hatályát vesztette, meg nem akaszthatta. 1231-ben András újra kiad egy oklevelet, mely a bullához hasonló tartalmú, de ezt nem a nemesek ellenállási joga biztosítja, hanem az, hogy a király és fiai arra esküt tesznek és az esztergomi érsek felhatalmaztatok, hogy ha intése hiába való, a királyt egyházi átokkal sújhassa. És később is a bullában foglalt elveket megvalósítani törekvő törvények szerint az érsek kiátkozási joga, nem pedig a nemesek ellenállási joga szerepel a törvények biztosítékaként (a mire még visszatérek), s az 1222. évi arany bulla és az ellenállási jog csak a

következő korban tesz szert arra a nagy jelentőségre, mely miatt azt annyit emlegetjük.

Ebben a korban a nemzet már erkölcseiben is kereszténynyé vált és a koronázásban, mint keresztenyé egyházi szertartásban valóságos királylyá avató erőt kezdett látni. Hiszen már Imre korában oly nagy volt a koronás király iránti tisztelet, hogy mikor ellene II. András még mint herczeg fellázadt s Imre láttá, hogy az ő serege öccsce legyőzésére csekély, koronázott voltára hivatkozva, maga ment András táborába és fogta el öccsét és neki ellene szegülni senki sem mert. De épen azért, mert ebben a korban a koronázásban már királylyá avató erőt láttak s a Szent István koronájában a magyar államhatalom symbolumát tisztelték, szokásba jött, hogy mielőtt a királyt megkoronázzák, esküt követeltek tőle a nemzet jogainak, a nemesek szabadságainak tiszteletben tartására és csak ennek megtörténte után engedték megejteni a koronázást. Ezt az esküt a király még nem külön tette le, mint ma, hanem az egyházi eskübe, a milyet már Szent István is tett koronázásakor, alkotmánybiztosító részeket is felvettek.

Legelső történeti nyoma annak, hogy a király koronázásakor az ország jogainak és szabadságainak a megtartására is megesküszik, épen II. Andrásnál található, de vannak okaim, hogy ezt az esküt III. Bélától származtatjam, öt ugyanis a görög udvarban nevelték s nem volt alaptalan a félelem, hogy III. Béla,

ha trónra lép, a görög udvar szokásait fogja meg-honosítani és az ország koronáját a görög koro-nának fogja alarendelni. Nehogy ez történehessék, esküvel akarták biztosítani, hogy a király országának és koronájának jogait és fényét sértetlenül fenn fogja tartani és mivel ő ilyen esküt tett, utódaitól is hasonló esküt követeltek. Az András után következő királyoknál már majdnem valamennyiről van történelmi emlék, mely ehhez hasonló eskü letétéről tesz bizonyoságot.

II. Andrástól kezdve a trónbetöltés az elsőszülött-ség szerinti örökösdés jellegét kezdi magára ölni, mert utána elsőszülött fia, JV. Bé*a, ez után ennek első fia, V. István, majd ennek első fia, IV. László következik, s nem látjuk azt, a mit az előző korban, hogy az elsőszülött fiút a nagybátya, illetve a király testvére előzze meg. S a királyok magukat *de türe genilurae* uralkodóknak nevezik.

De ennek külső okai vannak. A királynak rendesen felnőtt fia van, mikor a trón jövendő betöltésére kell gondolni, és így a király még a maga életében a nemzet minden ellenállása nélkül gondoskodhat a trónnak fia számára való biztosításáról. A koronázás avat királytá, tehát országgyűlést hív össze a király és fiát az alkotmánybiztosító eskü letétele mellett az országgyűlés és az urak megegyezésével koronáztatja meg még a maga életében és ezzel részére az ural-kodás nyugalmát és a trónralépést biztosítja.

De a nemzet a megkoronázott trónörökösben a ko-ronázás folytán valóságos királyt lát, nem pedig csak trónörököt.

Ennek azután az a következménye, hogy ama országrész nemesei, melyben a kormányzat vitelével az öregebb király az ifjabb királyt megbízta, az ifjabb királyt tekintik az ország urának és az öregebb királytal szemben az ifjabb királynak engedelmeskednek. Az ifjabb király azonban nem érte be a herczegség kormányzatával, a melyet az öregebb király jóvoltából kezére kapott, hanem az egész ország kormányzatába akart beavatkozni, a mit meg az öregebb király nem akart eltűrni. A magyar közszellem ugyanis nem türte meg az országnak területi megosztását, mint a hogy a hübéri királyság megtürte volna, így hát öregebb és ifjabb király egyaránt az egész ország felett akart uralkodni s ez a két király viszályát, sőt egymás ellen való háborúját eredményezte, a melyben a királyok hívek szerzésével törekedtek a másik felett a túlsúlyt 'biztosítani. A hívek szerzésének a legbiztosabb módja pedig a birtokadomány volt, így hát mind a két király adományozgatta a maga híveinek a várbirokokat, a királyság katonai és pénzügyi forrásainak eme legbiztosabb alapjait. Ennek azután két veszélyes következménye volt. Az egyik az, hogy a királyság a maga hatalmának alapjait tönkre tevén, híveinek kegyelmére szorult; a másik az, hogy egyesek nagy birtokokat harácsoltak össze, nagy katonai erőre tettek szert s a királytal szemben is erőszakoskodni, hatalmaskodni kezdtek.

Az ifjabb királyság intézménye tehát megrontotta, lesülyesztette a királyi hatalmat és tekintélyt, egy ha-

talmas és hatalmaskodó oligarchiát nevelt, mely megbontotta az országban az eddigi rendet és elnyomta a kisbirtokú nemeseket, s a hűbéri elemeknek térfoglalását még inkább elősegítette. Ha ez az intézmény fen marad, végképen tönkre tette volna az országot és szerencse, hogy V. István trónra lépése után külső okokból, a mennyiben neki felnőtt fia még nem volt, meg nem újulhatott.

De mint minden rossznak, úgy az ifjabb királyság intézményének is volt haszna. Megakadályozta a királyi hatalomnak absolut hatalommá fejlődését s az alkotmányos irányú fejlődés alapjait vetette meg, mert a király függésbe hozta a nemzettől.

A nemesség nem szívesen nézte az urak hatalmának növekedését, mely az ő szabadságának sírját jelentette. De a hatalmas urak ellen hiába folyamodott volna a királyi tekintélyhez, hiszen ez őt nem képes többé az urak ellen megvédeni. Új tekintélyhez fordul tehát és ezt a Szent István koronájában véli felhalálni, mely a hatalmas és a szent királyok homlokát övezte és ennek erkölcsi tekintélyében keres védelmet a rendbontók ellen.

A mily mértékben hanyatlik a királyi hatalom, oly mértékben nő a korona tisztelete, s IV. Béla korában a koronát már szentnek nevezik, III. András korában pedig már a koronában látják lakozni a királyság erejét, a mi kitűnik III. Andrásnak Theodor fejérvári préposthoz intézett leveléből, melyben ezeket írja a király: a mi uralkodásunk és megkoronáztatásunk ellenségei előbb titkon, majd nyíltan abban mester-

kedtek, hogy trónra léptünkkor ne juthassunk a szent király koronájához, hogy a mi uralkodásunk tekintélye és az országok üdve kérdésessé váljék.»

III. Andrásnak nem ment könnyen a trónra jutása. Megkoronáztatását csak úgy sikerült biztosítania, hogy 1290-ben julius havában az urakkal és főpapokkal, kik az ő pártján voltak és kik a köznemességgel együtt a rendet óhajtották, szerződéssel megállapodásra jutott az uralkodás módját illetőleg s ezen megállapodásokat koronázása után az Ó-Budán tartott országgyűlésen kiadott decretumával be is váltotta. Ez volna tehát első példája a választási alkunak, mely később gyakrabban fordul elő és a melyből később a koronázási hitelevél fejlődött ki.

*

Említettem, hogy az előző kor országgyűlései nem voltak törvényhozó gyűlések, hanem válságos időkben határozás végett egybesereglett fegyveres gyűlések, melyek határozataikat azonnal végre is hajtották. Ilyen gyűlés lehetett, mely 1041 őszén Pétert trónjától megfosztotta, ilyen lehetett, mely 1046-ban 1. Endrét hívta az országba, s az is, mely 1. Gejza temetésére gyűlt össze és Lászlót tette királyiyá.

Az előző korban szokásban volt az is, hogy az évek valamely meghatározott napján a király országos törvénynapot tartott, a melyre mindenki, a kinek panasza volt, megjelenhetett és itt a király, vagy helyettese a nép nagy tömegének jelenlétében, tehát mintegy nyilvános ellenőrzés alatt ítélezett. Az ilyen

gyűlésék valószínűleg egyúttal nemcsak panaszokat, hanem közkívánatokat is terjesztettek" a király elé, olykor veszedelmes zajongást csapva s valószínű, hogy az arany bulla is ilyen törvénynapon támadt zajongásnak köszöni keletkezését.

Az arany bulla 1. czikke bizonyára azért követeli ily gyűlések tartását, mert — mint több emlék bizonyítja — a királyok épen a zajongások miatt nem szívesen tartottak ily törvénykező gyűléseket. Ezért kellett a Szent István napi törvénykező gyűlések megtartását 1231-ben is újra kötelezővé tenni és ezért rendeli el azoknak tartását IV. Béla 1267. évi törvényének, mely a nemesek jogait és szabadságait újra biztosítja, Vili. czikke is, hozzátevén, hogy ilyenkor ott minden megyéből két-három nemes is köteles jelen lenni.

A királyok temetése és koronázása is, utóbbi a XII. század óta állandóan, ily tömeges gyűléseken ment végbe, s mivel az ily gyűlésék szervezete és hatásköre jogilag meghatározva nem volt, az egyik célból összejött gyűlés a másik feladatainak teljesítésébe is átcsapott, úgy hogy az arany bullát követő időben a törvénynapok időnként határozó gyűlésekké is fejlődtek s panaszaik anyagot adtak jogszabályok alkotására, fenyegető maguktartás a pedig okot arra, hogy a király oly rendeleteket adjon ki, melyek az itt összegyűlt nemesek elégületlenségét lecsillapítják.

Igy válnak a tömeges országos gyűlések törvényjavaslatokat tevő országgyűlésekké, a milyeneket azután a királyok kezdtek később önmaguktól is össze-

hívni, hogy az általános elégedetlenség lecsillapítására javaslatokat tegyenek. Ezek a tömeges gyűlések azután az Árpád-kor végén, IV. László és JJJ. András alatt már törvényhozó gyűlések, a melyeknek határozatai írásba foglaltatnak s a király is megerősíti azokat.

A nemesség tehát az Árpád-kor végén az ország - gyűléseken mint a törvényhozás egyik tényezője lép fel.

*

De ezzel a nemesség meg nem elégszik. Módját keresi annak is, hogy a királyi kormányzatra is befolyást nyerjen.

Már az arany bulla XIV. czikke mondja: «hogy ha valamely ispán magát hivatalának minősége szerint tisztelesen nem viselné, vagy megrontaná várának népét, e miatt elmarasztaltatván, az egész ország színe előtt méltóságától csúfosan fosztassék meg s az okozott kárt tartozzék megtéríteni.»

A várispánok eme megszámoltatása azonban feltételezte volna, hogy az országgyűlés vagy a törvénynap minden évben meg is tartassák, a mit pedig a királyok elkerülni törekedtek. Feledékenységbe is ment ez az arany bullával együtt. Sem JV. Béla, sem V. István, sem IV. László alatt nem találjuk nyomát annak, hogy a nemesség nagy tömegei befolyást követeltek volna a királyi kormányzatra. Annál nagyobb volt azonban ez a befolyás az urak részéről, kiknek tudta és hozzájárulása nélkül a király semmit sem tehetett, mert a várkatonaságban rejlö nagy hatalom

már nem állott rendelkezésére, az urak pedig elég hatalmasak voltak arra, hogy a király rendelkezéseinek foganatosítását, ha az nekik nem tetszett, meghiúsítsák.

A köznemességnak azonban ez nem volt kedvére, mert az ó elnyomásukra vezetett. Nekik erőteljes királyi hatalom kellett, mely az urakat féken tartja, de a nemzet által van korlátolva. A mikor azután a belső zavarok és a fejetlenség már magas fokra hágta, a trónváltozást III. András trónralépésekor arra használta fel az országgyűlés, hogy a középponti kormányzatra biztosítsa a nemesség befolyását. 111. Andrásnak 1290. évi törvénye, mely sok az arany bulláéhoz hasonló rendelkezést tartalmaz, kimondotta, hogy *a nádort, tárnokmestert, alkanczellárt és ország bírót a király* az ország nemeseinek tanácsára fogja megtenni, továbbá, hogy az ország bárói és nemesei minden évben Rsjérvárra tartoznak gyűlésre járni, hogy ott az ország ügyeiről tanácskozzanak és tájékozódjanak a bárók tettei felől, hogy kiki miként járt el megyéjében és óvta meg az ország jogait és hogy azon napon érdeme szerint jutalmát, véike szerint büntetését elvegye a király s tanácsosainak ítélete szerint.

A nemesség tömege megjelenése ezeken a gyűléseken arra való, hogy az urakat megfélemlítse és igazságos ítéletre kényszerítse.

Ezzel az ország főtiszviselői felelősségeinek elve a nemzettel szemben oly határozottan van kimondva, hogy a kor nem ismerője azt hiheti, hogy ezzel alkotmányunk leghatályosabb intézménye létesült, a mely-

nek csak tovább kell fejlődni, hogy a mai értelemben vett parlamentárizmus váljék belőle. Csakhogy ebben a korban az országgyűlés még nem állandó szerve az állami életnek, hanem csak ötletszerűen összejött fegyveres gyülekezet, mely a míg együtt van, diktál a királynak, az uraknak, törvényt hoz, Ítélt, határoz és végrehajt, de a mikor szétoszlott, határozatainak fogatnatosításával senki sem törödik. Azt pedig, hogy az ország összes nemessége minden évben országgyűlésre utazzék, megvalósítani ebben a korban nem lehetett.

Az 1298. évben tartott országgyűlésen tehát más eszközökkel folyamodott a nemesség, hogy befolyását a királyi hatalomra érvényesítse. Kimondotta ez az országgyűlés, hogy *a király bárom hónaponként két-két püspökk^ tartson magánál és ugyanannyi nemesi, kiket az ország választott, s ba a király bármit tenne nélküliük adományok, méltóságok osztogatásában vagy más fontos ügyekben, az érvénytelen legyen, A király tehát tanácsosainak meghallgatása nélkül semmit sem tehet, s ezek között a köznemesek választottjainak is ott kell lenni.*

De vajjon hiszi-e valaki, hogy a királyi udvarban a gazdag urak mellett annak a két szegényebb nemesnek valami nagy súlya lehetett s hogy ezek nagy befolyással voltak a királyra?! A kísérlet minden esetben legfényesebb tanúsága a nemzet politikai érzékének, de csak kísérlet, mely noha többször megújul később is, intézményileg megvalósulni most még nem bír, de a független Erdélyben később mégis életre kél.

A nemesség érezte is, hogy effélék kimondásával a törvény megtartását biztosítani még nem lehet. Más

eszközöket is fel akar hát használni arra, hogy a királyt az országgyűlésen alkotott törvény megtartására kényszerítse. Erre szolgál az, hogy a király a törvényt nem csak megerősíti, de annak megtartására esküt is tesz, a mint ez 11. András 1231. évi, IV. Bélának 1267. évi és [3]. András 0290. évi rendeletek vagy törvényének kiadásánál történt. Ezen-felül a legtöbb törvényben, így az 1231-ikiben, az 1267. évben és az 1298. évben felhatalmaztatok az esztergomi, illetőleg a kalocsai érsek, hogy a királyt, ha megszegné a törvényt, megátkozhassa. Eme meghatalmazás következtében az egyházi rend a király országlási cselekményeinek bórájává válik, s eme helyzete következtében oly kimagasló állásra és hatalomra tesz szert, hogy méltán lehet az egyházi rendet ebben a korban az alkotmány egyik leghatalmasabb politikai tényezőjéről tekinteni. De az egyházi rend ezt a fényes állást és nagy hatalmat nem az ország alkotmányának fejlesztésére és a belső rend helyreállítására, hanem rendi érdekeinek megvalósítására és biztosítására használta fel, és így a köznemesség ezzel sem nyert semmit s jogainak és szabadságainak védelmét ezzel semmivel sem vitte előre.

*

Az előbbi korban a királyi tanács, a regalis senatus a királynak tanácsadó szerve volt s tagjai az udvar főtisztjei és azok a főpapok és előkelők voltak, a kiket a király oda meghívott. A király ezek meghallgatásával ad ki rendeleteket, privilégiumokat és tölti be az

országos főhivatalokat, ezek tanácsával él hadi ügyekben és ezek a király bírótársai, a mikor személyesen bíráskodik.

Említettem azt is, hogy a nemesek — természetesen csak a jobbmódúak — bejárnak a királyi udvarba és az ország dolgait maguk közt is, a királyyal is megvitatják s ez által réá befolyást gyakorlnak.

A birtokadományok által meggazdagodott nemesek, a kiket a napi megélhetés gondja nem köt gazdaságukhoz, ebben a korban is bejárnak a királyi udvarba, de a már megszaporodott és az egyenlő birtokosztály következtében el is szegényedett nemesek tömege onnét elmarad. Ennek azután az a következménye, hogy a királyi udvarba bejáró urak oda tanácskozás végett meg is hivatnak, a meg nem hivott nemesek pedig oda be nem járhatnak többé, úgy hogy a királyi udvarban az uraknak tagjaiban folyton változó, de állandó intézményi alakot öltő tágabb tanácsa keletkezik, mely nem meghatározott szervezetű testület, épen azért mint törvényszék nem is működik, de mert hatalmas urakból áll, kiket a király nem mellőzhet, befolyást nyer az ország ügyeinek az intézésére minden téren.

*

A míg az előző korban a nádor csak mint a király helyettese ítélezhetett nemesek fölött, az arany bulla már a nádort a nemesek rendes bírájának ismeri el, kinek külön udvara, kúriája, törvényszéke van és a ki beutazza az országot, hogy nemesek pereiben bíráskodjék.

A királyi udvar másik nagy bírája, az ország bíró pedig csak a király udvarában ítélné, de nemesek pereiben is, és a királyi udvarban megkezdett pert bárhol be is fejezheti és ítéletét végre is hajtathatja.

*

A várszervezet II. András mértéktelen birtokadományai folytán bomlásnak indult. Ezt a bomlást, mely egyúttal a királyi hatalom hanyatlását is jelentette, IV. Béla még megakadályozni törekedett az által, hogy az érdemtelen adományok visszavételén fáradozott. Ez azonban mindenki nézve bizonytalanná tette birtokát s e miatt oly lehangoltság és ellenséges indulat fejlődött ki a király ellen az ország nemesei között, hogy a tatárok betörésének gyors sikere leginkább ennek volt tulajdonítható. A tatárvárat után Béla nem is iparkodott többé visszaállítani a várjavakat, hanem maga is eladományozta azokat s ezzel siettette a várszervezet teljes felbomlását. Csakhogy eme adományok jótéteményeiben nem az ország összes nemessége, hanem leginkább csak a befolyásos urak részesedtek, és így egy hatalmas és hatalmaskodó birtokaristokratia keletkezett, mely a királyi hatalomra is veszélyessé vált és a szegényebb köznemességet is a maga szolgájává akarta tenni.

Az a nyomás, melynek a köznemesség a nagy urak részéről ki volt téve, már IV. Béla idejében arra kényszerítette a királyságot, hogy a nemesség számát növelje, a nemességet pedig, hogy helyi szervezeteket létesítsen.

Az arany bulla kiadása idejében a király a köz-nemességen még csak zajló tömeget lát, Kún László pedig a szabadságnak, a királyi hatalomnak és az ország állami egységének támaszát. «Miota — így szól az 1279. évi s a hodosi és csallóközi vámépet nemesítő oklevelében — Isten kegyelméből az örökség természetes rendje szerint, a királyi méltóság polczára jutottunk, annál inkább *nemesünk* számának növelésére, minél viharosabbaknak, vésszel teljesebbeknek látjuk az időket. Nem is remélhetjük, hogy a zivatarokból a csendes nyugalom kikötőjébe juthassunk valaha, ha Isten segítségével nem szolgál minket híveink őszinte hódolata az ő köteles megszokott tiszteletével.» A nemesség, mely a vármegye hatóságának reá való kitérjesztésében eddig szabadságának veszedelmét láta, most az urak ellen a vár katonáival, kiket szintén az urak szolgáságába jutásának veszélye fenyeget, és más szabad elemekkel szövetkezve bemegy a megyébe s a következő korban már a nemességé a megye, itt szer-vezí magát a nemesség önkormányzati alapon.

IV. Béla ugyanis megengedi, hogy a nemesek kisebb peres ügyeikben maguk válaszszanak maguknak bírákat, a kiknek bírói hatásköre arra a területre terjedt, mely a vármegye ispánja alatt állott. Ez a közös terület fűzte össze egy megye szabad lakosait egy közönséggé, melyből később a nemeseknek önmagát kormányzó közönségei fejlődtek ki.

Ebben a korban, különösen annak vége felé az ispán nem várispán többé, hanem főispán, kinek helyettese nem az ő udvarbírája, hanem a nemesek bírája

is, a miért is a nemesek azt követelik, hogy a főispán bírói helyettese, kit most már viceispánnak hívnak, a nemesek közül választassák. E mellett a nemesek, a királyi szolgák, a mint ők magukat neveztek, megyenként maguk választanak maguknak nemesi bírákat, kik innen a királyi szolgák bírálunk, később szolgabiráknak neveztetnek.

A megyék gyűlései most még csak törvénykező gyűlésök, melyek az ítéleteket erőszakkal is végrehajtani hivatvák, de a következő korban hatáskörük tetemesen bővül.

Ezen kor alkotmányi életének fejlődését tehát a következőkben foglalhatjuk össze:

Az egész korszak küzdelmei arra irányulnak, hogy az arany bullában lefektetett alapelvek érvényesítésének és a hűbéri irányú fejlődés feltartóztattassék, a királyi hatalom megerősítessék, de jogi intézményekkel kori ától tassék.

Az elvek élnek az elmékbén, előtörnek s érvényesülni törekzenek a törvényekben, de nem mennek át az életbe és így nem válhatnak az alkotmány intézményeivel.

Az örök törvénynek szánt 1222. évi arany bulla érvénye, valamint az ezt követő törvényeké is, mindig feledékenységbé megy, de nem mennek feledékenységbé azok az alkotmányjogi elvek, a melyek abban ki-fejezésre jutottak, hanem újabb törvényekben, új szöveggel bár, de minden megújulnak, mert a hazáját és királyát odaadóan szerető és szabadságára féltékeny

köznemesség alkotmányjogi felfogásának következményei.

A nemzet helyre akarja állítani az állam egységét, megszilárdítani a királyi hatalmat, fölelni a porba sújtott királyi tekintélyt, biztosítani a közszabadságot, megoltalmazni a személyes szabadságot, befolyást biztosítani a nemzet szabad tagjainak az országos ügyek intézésére s jogi korlátokat állítani a királyi hatalom túlkapásával szemben.

És mit látunk az Árpád-kor utolsó éveiben?!

Az ország állapota épen ellenkező képet nyújt, m^{mn}t a minőt a bulla és az ennek szellemében készült többi törvények alkotói festettek szemeik elő.

A királyi hatalom egyre gyöngül, vagyona és hadserege egyre fogy, tekintélye folyton hanyatlak. A közszabadság helyére a hatalmas urak önkényuralma lép, a személyes szabadságot senki sem tisztei, a nemzet szabad tagjai csak ott érvényesíthetik akaratukat, ahol tömegesen és fegyverrel gyűlnek egybe, s a királyi hatalomnak jogi korlátai helyett a királyi hatalom gyöngeségével szemben a hatalmas urak legyőzhetlenné vált anyagi hatalmában rejlő tényleges korlátok emelkednek érvényre. A rend helyére a fejetlenség, a törvény! sztélét helyébe az ököl jog lép, s a rablás és fosztogatás előkelő úri foglalkozássá válik.

Az ország egységét már csupán a királyi hatalom egységének történelmi emléke, az erkölcsök és a jogrendszer azonossága, a köznemesség nemesebb törekvései s a nemzeti büszkeség más népekkal szemben tartja össze, de nem az alkotmány jogtételei és intézményei.

Az ország egységét felbomlással fenyegető tények ellen a köznemesség szervezkedni kezd a megyében, törvényt hoz az országgyűlésen, de intézményeket, melyek a dissolutót megakadályozzák, teremteni képtelen. Hiába a sok büntető határozat, ha nincs, a ki végrehajtsa; hiába a szabadság biztosítása, ha nincsen, a ki tiszteletben tartsa; hiába a királyi hatalom korlátozása, ha helyébe az urak önkénye lép.

Új kornak, új viszonyoknak kellett bekövetkezni, mindenek újra kellett alakulnia. Újra kellett születni a királyi hatalomnak, meg kellett e végett szűnni a köznemesség ama törekvésének, hogy az államügyek intézésére befolyást gyakoroljon, meg kellett tömi az oligarchiának és szervezkedését be kellett fejezni a köznemességnak a megyékben a törvénykezés körül, hogy a bulla elvei valóban érvényesülhessenek, hogy azok termékeny talajra találva, az alkotmányt biztosító intézményeknek adjanak létet.

Ez az új kor az Anjouk hatalmának megszilárdulásával következik be, — a midőn az első Árpádok közjogi intézményei az utolsó Árpádok hűbéri viszonyaival a szent korona tanának érvényre emelkedése által összhangzásba jutnak s alapját vetik meg annak az alkotmánynak, melynek stílszerű szépségei még a rendi korszak minden nyomorúságai mellett is bámulatra ragadhatnak mindenkit, aki azokat elfogulatlan szemmel nézi.

III.

A SZENT KORONA KORA.

Az előző korszakban bekövetkezett bajokat a birtok-aristokratia kifejlődése okozta, melynek alapját J]. András mértéklen birtokadományozásai vetették meg s melynek kifejlődését az ifjabb királysággal járó zavarok csak siettették. Egyes urak nagy uradalmakra, fegyveres csapatokra, várakra, szóval nagy hatalomra tettek szert és már kezdetét vette az is, hogy ezek a hatalmas urak a nemeseket is arra kényszerítették, hogy nekik szolgáljanak

Az országot tehát mindenek a veszélyek fenyegették, a melyek a hűbériséggel együtt járnak, t. i. a királytól önálló uradalmak keletkezése, a királyi hatalom lehanyatlása, a közsabadság megsemmisülése, az urak önkénykedése és a belső rend felbomlása. Ezek a bajok a XI1. században a szomszéd Németországban is mind kifejlődtek ugyan, hiszen ezek együtt jártak a hűbériséggel. De a még ott ez a fennálló hűbéri jogrenddel összhangzásban volt és orvoslását is a hűbériséggel kapcsolatos intézmények keletkezésében, az egyforma életállásúak egyesülésében és a rendek kifejlődésében találta, addig nálunk teljes ellentében állott a magyar jogrenddel, közfelfogással

és a magyar királyság közhatalmi természetével s magukban az intézményekben nem volt ellenszere. És most, ezt a veszedelmet, mely a hűbériséggel járó bajokból származott, még növelte az, hogy az Árpádház, melyhez a magyart négy évszázad kegyelete fűzte, fi ágában kihalt.

Az ország nagyuxai két pártra szakadtak. Az egyik Venczelt, a cseh király fiát akarta királylyá tenni, a másik hajlandó volt a pápa által királyul rendelt Károly Róbertét elfogadni. Mind a két király az Árpád leányági leszármazója volt s mind a kettő IV. Bélának vala szépunokája illetőleg dédunokája.

A köznemesség ezknél a mozgalmaknál szóba sem jött, hisz a nagyurak, — eme hatalmas birtok-aristokráták, kik az utolsó Árpádok idejében annyira elhatalmasodottak — a birtokaik környékébe eső kisebb birtokú nemességet teljesen elnyomták, maguknak szolgálni kényszerítették és így a köznemesség eme mozgalmakban csak a vezetett tömegnek, az engedelmeskedő katonának, a harezok eszközének szerepét játszhatta.

Hogy ez tényleg így volt és másként nem lehetett, arra sok adatot szolgáltat a történelem.

Trencséni Csák Máté, az ország leghatalmasabb főura, a Kárpáktól a Dunáig tizenkét vármegye és harmincénél több vár fölött uralkodott, fejedelemhez méltó zsoldos hadat tartott s — a mint Pór Antal mondja — a neki szolgáló alsóbb nemességnek és népnek félistene volt, úgy ragaszkodott ez hozzá. Birtokai igen nagy részét erőszakos foglalással szerezhette, erre vall az az adománylevél, melyet részére

Venczel, vagy a mint magát az oklevélben nevezi, László király, érdemei elismerésül 1302-ben már-czius i-én állított ki, s melyben a király az összes erősségeket, városokat, s királyi és királynői örökök javakat és jószágokat, bármi módon szerezte légyen azt a hatalmas főür, vagy bármily címen tart azokra igényt, úgy, a mint azok tényleg birtokában vannak, neki és örököseinek örökösljoggal adományozza.

És ez az eset nem az egyedüli arra, hogy egy-egy hatalmas dynasta előbb erőszakosan birtokba helyezi magát, azután, hogy jogtalan birtokainak jogoszerű alapot adjon, kieszközli az adományt a királynál.

A Dunán túl a Németujváriak, Erdélyben László vajda a Keán nemzetsegéből, gyakoroltak hasonló hatalmat, a Tiszán innen Aba Amadé nádor, tőle délré a Tisza vidéken és a Mátrában Ákos István nádor, Horvátországban a Subicok, Tótországban a Babonikok uralkodtak, váraikból tartván féken a vidéknek jog szerint velük egyenjogú, szabad nemességét, me-lyet szolgálatukra köteleztek.

Ha ezek a hatalmas urak és kisebb társaik, ezen valóságos zsarnokok, a királyi javakat lefoglalva tart-hatták, sőt a lefoglaltakra magoknak adománylevelet is szerezhettek, mi védelmezhette ellenök a kisvagyónú nemes jószágát és személyét?!

A köznemességnak nem maradt tehát egyéb hátra, mint eme nagyurak egyikének vagy másikának szol-gálatába szegődni, pártfogását keresni, sőt a tehető-sebbek is csak az által tarthatták fönn önállásukat, hogy egyik vagy másik hatalmasnak tollták a szekerét,

hogy az mintegy viszontszolgálatképen megvédje attól, hogy más úr éreztesse vele hatalmát. A hol tehát imitt-amott az okmányok ebben az időben a gyűléseken az urakon kívül a nemeseket is említik, ott azokat kell érteni, a kiket egyik-másik úr ily alkalomra maga körül csödített, hogy szavának követői számával is nagyobb súlyt adjon. Hasonló képet egyes vármegyék társadalmi élete ma is föltüntet, midőn egyes tehetősebb birtokosok körül a kisebb birtokúak, mint barátok seregenek és pártfogoltatás és támogatás reményében vakon követik minden politikai actióban. Annál nagyobb lehetett ez a barátság mezébe bujtatott politikai függés akkor, mikor az egyes urak nemcsak pártfogást nyújthattak, de véres boszút is módjukban volt állani az úgynevezett hüteleken.

Szerencséje volt azonban a közinemességnak, hogy igen nagy része atyafiságos összeköttetésben állott még a csak egy század óta keletkezett oligarchia tagjaival, s így a rokon összeköttetés egyikben-másikban támaszt szerzett az elszegényedett vagy szegényebben maradt atyafiak részére, vagy atyafia szolgálatába állván, az reá inkább a párthívség, mint a szolgálat természetével bírhatott.

De valamint a méreg egyes betegségeknek gyógy-szerül szolgálhat, akként a trónbetöltési párviszály is javára szolgált a hatalmas urak által szétszaghatott, bomlásnak indult Magyarországnak.

A pártérdek, mely az egy-egy táborba került urak és főpapok között kifejlődött, tömörítőleg hatott a széthúzó elemekre, s ha nem is hozta létre azonnal

az ország egységének és a belső rendnek helyreállítását, mégis legalább eszmék zászlai közé csoportosította a nemzet nagyurait, az állapotok tarthatatlansága pedig a jobb érzelműek körében megérlelte a viszonyok megváltoztatásának, a törvényes rend helyreállításának vágyát.

Végre egy évtizeden át tartó küzdelmek és fejelenség után Károly Róbert megválasztásával és a szent koronával való megkoronázatásával a rend az ország legnagyobb részében helyreállt, mert Károlynak a jobb hazafiak és a köznemesség segélyével sikerült a békét] enkedőket megfékezni és a leghatalmasabb dinasztáknak, Csák Máténak és a Németújváriaknak egymás ellen való ellenségeskedését a maga javára kihasználni. Csakhogy a rend helyreállításának áldozatul esett az egész Árpádkori alkotmányfejlődés is.

Károly király nem volt magyar nevelésű s így nem csodálkozhatunk azon, hogy az Árpádkori magyar alkotmány tisztelete benne magas fokra nem emelkedett. Mihelyt királyi hatalma meg volt szilárdítva, azt még teljesebbé akarta tenni, nem pedig az ország teljes jogú szabad lakosaival, azaz a köznemességgel megosztani. Nem lehetett tehát ínyére az, hogy az országgyűlésre egybeseregtől nemesség zajos tömegei befolyást gyakoroljanak az államügyek intézésére, vagy akár csak a törvényhozásra is, bírálat tárgyává tegyék királyi intézkedéseit és korlátolják hatalmának gyakorlásában. Ahhoz, hogy az egész országot a hatalmas urakkal együtt engedelmes szolgáivá tegye, nem volt

elég erős, de ahoz igen, hogy az urakat magához láncsolja s a köznemességet az ország ügyeinek intézésében teljesen mellőzze.

Ez utóbbi nem is volt oly nehéz. Hiszen a köznemesség csak akkor vegyült bele a politikai harczokba, a mikor szabadságát és a nemzet javát koczkán forogni láta, különben pedig saját magánügyeivel volt elfoglalva.

Minthogy azonban épen a köznemesség volt az, melynek Károly trónja és uralma megszilárdításában legtöbbet köszönhetett, ezen rend iránt sem lehetett hálátlan, ö tehát úgy oldotta meg az ellentétek összeegyeztetését, hogy a tehetősebb köznemesek jelesebbjeinek fölemelése által új, a nemzet véréből való főaristokratiat teremtett, az országos ügyek intézésében ezeknek tanácsával élt, a köznemesek személyes szabadságát királyi hatalmával megóvta; de a köznemesség egészét az országos ügyek intézésének befolyásolásából kirekesztette, a törvényhozásban részvételét mellőzte s csupán a körülötte lévő előkelőket mélküdve arra, hogy szavukat rendeletéinek kiadásánál figyelembe vegye.

A király tanácsában levő előkelőknek, kik a király kegyéből terjedelmes javaknak, előkelő méltóságoknak és jelentős hatalomnak is jutottak birtokába, a köznemesség mellőzése nem lehetett ellenére; a köznemesség pedig azzal is meg volt elégedve, ha személyes szabadságát senki sem sérti és jogtalan terhek viselésére nem kényszerítik. Hiszen a közelmúlt idők viszonyaihoz képest ez is nagy haladás vala. Meg-

elégedett tehát azzal, hogy a megyékben résztvett a helyi ügyek intézésében és ugyanitt a törvénykezésben, a fiatalabbja pedig fegyverrel és híven szolgálta hazáját és királyát; de a törvények hozatalának jogát nem vindikálta magának, hiszen a mi törvényt eddig alkotott, üdvös hatásában annak is csalódnia kellett.

Károly a nagybirtokhoz fűzte a nagyobb jogokat, hiszen 6 a hatalmas urakat a király tanácsában nem mellőzhette. De a nagybirtokhoz nagyobb kötelességeket is fűzött, mert megkívánta, hogy a nagyobb birtokosok saját haderejükkel a királyt is támogassák s ezzel megvetette alapját a bandériális hadi szervezetnek, melynek lényege az, hogy minden nemes nemcsak személyesen tartozik katonáskodni, hanem jobbágytelkei arányában, tehát földbirtokának nagyságához képest fegyvereseket is tartozik kiállítani. S a kik annyi lovast állítottak ki, hogy azt saját zászlajuk alatt vezethették hadba, azok előkelőbbek voltak a többinél és domini banderiáti (zászlós urak)nak nevezettük. Egy teljes bandérium 400 lovas volt, de még az 50 lovast kiállítók is külön zászlójukkal vonultak hadba, a kevesebb lovast kiállító nemesek pedig és azok, kik csak saját személyükben katonáskodtak, a vármegye zászlaja alatt gyűltek hadba.

Ehhez járult az is, hogy már az Árpád korban egyesek királyi kiválság alapján a birtokaikon tartózkodó szabad egyének felett is kizárolagos bíráskodási jogot nyertek, mely kiválságot immunitásnak neveztek és mentességet a nádor és minden megyei bíróság hatósága és bíráskodása alól, mely kiválságnak a

neve *exemtio*. Ekként egyes urak uradalmai önálló joghatósági területekké váltak, melyek felett a hatósági jogok a birtokkal együtt örökösen szálltak át az utódokra. Az ily örökösi hatósággal azután együtt jártak a hatósághoz tartozó jövedelmek is, a melyek addig legalább részben a királyt, részben az ő tisztelet illették. Úgy szintén a nemesek, kik eddig csak szolgáik felett gyakoroltak úri hatóságot, már az előző korban a szabad parasztok felett is bírói hatóságot nyernek és az úgynévezett kisebb királyi haszonvételeknek (regáléknak), melyek az előtt királyi jövedelmek voltak, mint a korcsma és malomtartás, birtokosaivá lesznek, s ezzel kapcsolatban az egyházak patronatusi joga és kötelessége is a birtokkal együtt száll át a nemesekre.

A földbirtokkal tehát pénzügyi és bíráskodási hatóság és katona kiállítási kötelezettség is jár, azaz a nagyobb birtokost nagyobb terjedelmű hatósági jogok illetik, melyek a nagyobb birtokost nagyobb köztevékenységre képesítik, de terhesebb honvédelmi kötelezettség is terhelí, tehát az előző korban kifejlődött hübériség az Anjouk trónra jutása alatt és után jogi formát ölt az alkotmányban.

Már az előző korban a nemzet a koronában látja az államhatalmat és a közfelfogás szerint abban lakozik a királyság ereje. Ebben a korban ez a felfogás még erőteljesebben fejlődik ki.

Ennél fogva a szent koronát, a melylyel való meg-

koronázás után nyeri a király a maga hatalmát, nem pedig a király személyét kezdték tekinteni az ország területe fötulajdonosának, minden birtokjog forrásának (*radix omnium possessionum*). A király pedig csak azért bírt birtok és nemességadományozási joggal, mert a koronázással rászállt a szent koronában lakozi birtokadományozásnak és nemesítésnek a hatalma is.

Az oly koronázást, mely nem a szent koronával ment végbe, nem tekintették érvényesnek így Károly Róbert 1308-ban nem a szent koronával koronáztatván meg, ut opinioni tamen *Gentis Hungarice satisficerit*, 1310-ben a mikor a korona vissza került László erdélyi vajdától, újból megkoronáztatott.

V. Lászlónak gyermekkorában a szent koronával történt megkoronáztatása nem volt érvényes, mert nem az ország akaratából történt, de utólag érvényessé vált 1453-ban, a mikor az ország hozzájárult.

J. Ulászló a szent koronával nem volt megkoronázható, mert a koronát V. László anyja, Erzsébet magával vitte. És így, bár 1440-ben az ország akaratából koronáztatott meg, 1444-ben bekövetkezett halála után privilegiumai mégis érvénytelenekké váltak, mert a koronázást törvényesnek mégsem tekintették.

Mátyás háborút visel Frigyes ellen a korona visszaszerzéséért és hátrányos békét köt, csakhogy visszakapja, s addig, míg vissza nem kapta, meg sem kíséri a koronázást, hiszen úgyis hiába való. S a mikor a szent korona visszakerül, nehogy ismét ellop-hassák azt, megveti a koronaőri intézmény alapjait, s

alatta és utána törvényeket alkot az ország, a melyek a korona őrzéséről és a koronöröknek, kiket az ország választ, felelősséggéről gondoskodnak.

Ebben a korban tehát már kifejlődött az a vallásos ragaszkodás a szent koronához, a melyből az a jogszabály vonódott le, hogy érvényesen koronázni csak az ország szent koronájával lehet és semmi mással, mert a koronáé az ország s abban lakozik a királyság ereje.

Az ország területe felett a szent koronát megillető főtulajdonjoggal együtt azonban mindenkor minden a szent koronában kezdték látni, a mi a középkori fell fogás és gazdasági viszonyok következtében a föld birtokkal összefüggött, tehát a földbirtokon élők fölött való bíráskodási és igazgatási, valamint a jogalkotási hatalmat is és az államhatalom teljessége a szent koronában lakozónak tekintetett, mely a koronázással együtt száll át a király személyére.

De mivel az egyes nemesek bírták az ország területének kisebb-nagy óbb részét, ennél fogva részeseivé váltak azután azoknak a jogoknak, annak a hatalomnak is, mely a szent koronát az ország területének egyetemére megillette és így tagjai, azaz részei magának a szent koronának is, mint a részeket, tagokat magában foglaló egésznek, a szent koronát pedig nem a király, hanem az ország, azaz az országlakó nemeség összességének tulajdonául tekintették s a királyt annak csak birtokosául.

Károly-Róbert megválasztásával a nemzet királyválasztási joga is elismerést nyer és a választás is

határozott formák között meg végbe és ezek a formák a gyakori dinaszcia változások következtében jogszabály jellegét öltik. Kifejlődik tehát az a felfogás, hogy a király a nemzet, a nemesek akaratából, tölük nyert átruházás folytán bírja a maga hatalmát. Ez legpregnánsabb kifejezését I. Ulászló választásánál 1440-ben nyeri, a mikor az ország kiad egy manifestumot, a melyben a szent koronát, mely ismeretlen helyre elvitettet (Erzsébet, Albert leánya, V. László anyja lopta el) érvénytelennek nyilvánítja és mivel a királyok koronázása mindenkor az országlakók akaratától függött és a korona hatálya és ereje azoknak jóváhagyásában rejlik, elmondják, hogy Ulászlót a szent István síjról levett koronával koronázták meg, kijelentve, hogy ez a korona érvényes és a most megkoronázott királynak oly hatalmat adnak, mint a milyennel a régi királyok is bírtak. Ez nem egyéb, mint a királyi hatalomnak a nemzetet képviselő országgyűlés részéről a király személyére való átruházása.

A megválasztás feltételei nem minden foglaltatnak írásba, hanem gyakran beérlik azzal is, különösen eleinte, hogy az egyházi eskübe vesznek be, mint az előző korban]. András óta, alkotmánybiztosító részeiket. így történt ez Károly Róbert, Nagy Lajos és Mária megválasztásánál is, kik nem adtak ki a koronázás előtt oklevelet, melyben a megválasztás feltételeit elfogadják, hanem csak esküt tettek a nemzet kívánságához képest. V. László óta azonban a király a koronázás után szabad ég alatt külön alkotmánybiztosító esküt tesz le, a melyben az ország jogainak

és szabadságainak, törvényeinek és szokásainak meg-tartását Igéri. De minden koronázáskor az országgyűlésen jelenlevők is hűséget esküsznek a királynak s ezzel őt törvényes királyokul elismerik.

De a királyok nem csak a koronázási országgyűlésen erősítik meg, illetőleg írják át saját törvényükbe elődeik törvényeit, különösen az arany bullát. Már 1318-ban egy Kalocsán tartott nemzeti zsinaton kívánják a főpapok, hogy Károly erősítse meg az arany bullát, de Károly ezt megtagadta. Nagy Lajos azonban 1351-ben, hogy a nemesség iránt való háláját a nápolyi hadjáratokban tanúsított áldozatkézségeért kimutassa, megerősíti az arany bullát, s ugyanezt teszi Mária 1384-ben, Zsigmond pedig átírja az arany bulla legtöbb rendelkezését 1397-ben. Az arany bulla tehát ebben a korban tesz szert különös fontosságra.

De arra is fordul elő eset, hogy az ország és a koronás király koronázáson kívül lép formális szerződésre a nemzettel, és ez 1439-ben történik, a mikor az országgyűlésen alkotott ceikkelyeket a király is kiállítja decretum alakjában, az országgyűlés pedig manifestum alakjában, a melyben kijelentik, hogy ki vannak elégítve és az itt engedélyezett jogokon kívül semmi-féle új találmányú jogokkal sem azoknak kérésével a királyt soha többé zaklatni nem fogják.

Ebben a korban tehát a király és az ország nem csak mint a szent korona egyenlő jogú tényezői szerepelnek egymás mellett, hanem mint külön jogalanyok, szerződő felek is kezdenek fellépni egymással szem-

ben, a mi azt mutatja, hogy még a szent koronához fűződő közjogi felfogás teljesen ki sincs fejlődve, már is romlik, mert az idegen dinasztikák az idegen patrimoniális felfogást hozzák be magukkal az országba. De a nemzet ebben még nem lát veszedelmet, sőt ellenkezőleg szabadságának biztosítását keresi benne, mert az alkotmányt a király esküje mellett a királlyal kötött szerződés is biztosítja.

Zsigmond már alkura lép néhány úrral, az ő megválasztására alakult ligával s ezt írásba is foglalja. De annak első példája, hogy az országgyűlés által a megválasztás alapjául megszabott feltételeket a király írásban is kiadja,]. Ulászlónál fordul elő és ugyanez]. Ulászlónál és 11. Lajosnál is ismétlődik.

A választási alkú tehát írásba foglalt szerződés az ország és az újonnan választott király illetve dynastiája között, mellyel a megválasztott személy illetve családja az országgal a szent koronában egyesül. De ebben a korban a választási alkulevelet még nem szokás törvénybe iktatni, ez csak a következő korszakban válik szokássá. E helyett a király beváltja a koronázás után a választási alkuban tett ígéreteit, és pedig akként, a mint azt már III. Andrásnál is láttuk, hogy t. i. a választáskor tett ígéretének megfelelő törvényeket alkot, vagy akként, hogy azokat a törvényeket, a melyeknek megerősítését ígérte, koronázása után valóban meg is erősíti illetőleg újból kiadja.

Ebben a korban ugyanis a királyok csak azon régebbi törvényeknek a megtartására érezték magukat kötelezve, a melyeket ők maguk is megerősítettek. Épen

azért minden királyválasztás alkalmával az országgyűlés a politikai helyzet szükségességehez képest a régi királyok törvényei közül kiszemelt egyeseket, a melyeknek megerősítését kívánta a királytól s a ki ezeket koronázásakor meg is erősítette.

A nemzet e korban tényleg szabadon és országgyűléseken választotta királyait. Eme jogához erősen is ragaszkodott. De bármennyire ragaszkodott is a nemzet a királyválasztás jogához, a királyok mégis kötnek örökösdési szerződéseket idegen fejedelmekkel, mert az idegen dynastiák a maguk patrimoniális felfogását akarják érvényesíteni, azt a felfogást, mely Németországban már teljesen ki volt akkor fejlődve s mely szerint a fejedelmek az országokat magánbirtokuknak tekintették, mely magánbirtokon az ország szabadságai a reálteher természetével bírnak.

Az örökösdési szerződések sorát Zsigmond nyitja meg 1396-ban bátyjával Venczel cseh királlyal, majd 1399-ben Józsa morva őrgróffal, 1402-ben pedig Albert osztrák herczeggel arra az esetre, ha fiutórai nem lennének s Albert fia az ő leányát, Erzsébetet venné nőül. Eme szerződés szerint Magyarország a hozzá tartozó minden herczegeivel, megyéivel, tartományaival, váraival, városaival, hűbéri javadalmáival, nem különben hasznaival, méltóságaival, tisztségeivel, szabadságaival és szokásaival és más minden tartozékaival Albertre szálljon, s ezt a szerződését 110 úr és nemes és két város fogadja el, esküvel ígérve, hogy Albertét királyokú fogják fogadni. De a midőn az ország nemessége ennek hírét vette, lázongani kezdett és

Nápolyi Lászlót kiáltotta ki királyául. Zsigmondnak sikerült a lázongás elnyomása, úgy szintén sikerült kivinni azt is, hogy leányát illetőleg férjét az ország királyául válassza, de a nemzet királyválasztási jogá és annak formái sérelmet nem szenvedtek.

Eme korszak felfogása szerint a trónbetöltés annyira a nemzet jogá, hogy annak kérdésében még akkor is az ország egymaga határoz, a mikor a trón be van töltve. Ezt igazolja az az eset, hogy a midőn 1463-ban Mátyás Frigyes császárral a szent koronának, mely a császár kezében volt, kiadatása iránt szerződött, a békét közvetítő oratorok, követek az ország és nem a király nevében traktáltak a császár oratoraival, mert a béke egyik feltételéül a császár az ő utódainak a magyar trónra való igényének elismerését tűzte ki.

Mátyás halála után Frigyes is igényt tart a magyar trónra, még pedig a most említett békészerződésben elismert jog alapján, de az ország még sem őt vagy fiát, hanem János Ulászlót választja meg. Ebből háború lesz, a mely azzal ér véget, hogy Ulászló az 1491. évi pozsonyi békékötés alkalmával elismeri Frigyes, illetve Miksa utódainak a magyar trónra való igényét, sőt az ő orátorai ebben a békéokmányban mint az ország orátorai is szerepelnek. De az országgyűlés ezt a békét nem ratifikálja, mert az orátoroknak arra, hogy ezt a békét megkösse, megbízatást nem adott, sőt oly vihar támad az országgyűlésten, hogy a béke követei csak fegyveres csapat fedezete alatt menekülhettek a királyi udvarba s a nemesek ingerülsége oly nagy volt, hogy éjjelenként a tereken és a templomok be-

járatain táblákat akasztottak ki — tehát az izgató plakátok már akkor is divatban voltak, — melyen ki-jelentették, hogy inkább meghalnak, semhogy ily csúfos békét jóváhagyjanak.

De a király ha nem az országgal, hát az urakkal és a főpapokkal fogadtatta el a békét. Egyenként magához hivatta és így puhította meg őket rábírva arra, hogy saját személyükre fogadják el a béke feltételéül az ő családja kihalása esetére a Habsburgok trónra következés! jogát. Tehát már itt veszi kezdetét a magyar politikai erkölcsök romlása, a midőn azok, kik mint országgyűlési tagok, a nemzet jogait védi, a kulisszák mögött feladják azokat.

11. Ulászló ezzel a kérdéssel többé nem mer az országgyűlés elő menni, sőt megerősíti az 1498. évi 45. t.-cz.-et, mely kimondja, hogy ha a király örökösnélkül halna el, a királyválasztó országgyűlésre idegen fejedelmek követei, kik a választók között pártokat kelthetnének, be se bocsáttassanak, a nemzet tudni fogja érdekét s oly királyt fog választani, ki a trónon becsülettel megülhessen. Az 1505. évi rákosi országgyűlés pedig azt határozta, hogy ha Ulászló örökösnélkül halna el, csak magyar ncmzetbeli választható királlyá.

De mindez nem akadályozza Ulászlót abban, hogy 1506-ban Miksával szerződésre lépjen, mely szerint Ferdinand, Miksa unokája Ulászló leányát, Annát, az Ulászló esetleg születendő fia pedig Ferdinand nővérét, Máriát veszi nőül s Miksa utódainak a magyar trón a Jagellók kihalása esetére biztosítva marad.

Mindezekből látható, hogy ebben a korban a magyar korona felett az ország szabadon rendelkezik, a királyi hatalom a nemzettől átruházás útján származik a királylá választott személyére. A nemzet az előző király családjából választja királyait, de megtörténik, hogy a király fiát is mellőzi. A választás törvényessége formákhoz van kötve, a választás országgyűlésen történik s befejezetté, kétségtelennek, törvényessé akkor lesz, ha az ország a megválasztottat a szent koronával meg is koronázza. Tehát már nem többé a katholikus egyház, hanem az ország koronáz, de az egyház közreműködésével, mert annak szertartásai szerint, mise közben megy végbe a koronázás és a koronát főpap, rend szerint az ország prímása, V. László óta a nádorral együtt teszi a király fejére. A király pedig koronázáskor V. László óta szabad ég alatt, tehát az egyházi esküktől külön tesz esküt az ország jogainak és törvényeinek megtartására.

Természetes, hogy a nemzet királyválasztási jogának ez a kifejlődése maga után vonta azt is, hogy a nemzet visszaszerezte azt a részvételét a törvényhozásban, a mellyel az utolsó Árpádok alatt bírt. Mert ha a korona az országé és a nemesek a korona tagjai, a törvény alkot ás joga pedig a szent korona joga, a szent korona csak ott alkothat törvényt, a hol annak nem csak birtokosa a király, hanem tagjai, a nemesek, tehát a szent korona egész teste is jelen van, t. i. az országgyűlésen és azzal együtt. Ez az elv sem egyszerre érvényesül.

Említettem már, hogy Károly Róbert alatt a nemesség

összessége nem alkot törvényeket, de Zsigmondnak 1435. évi]. decretuma óta csak azt tekintik Magyar-* országon törvénynek, a mit a király az országgyűlésen és annak hozzájárulásával adott ki.

De a törvénynek az az alakja, hogy az országgyűlésen alkotott csikkeket a király a maga levelébe átírja és bevezetéssel és megerősítő záradékkal látja el, tehát nem maga rendelkezik, hanem az ország rendeletéit megerősíti, Albert óta jelenik meg és ezzel válik befejezetté az a fejlődés, hogy a törvényt az ország alkotja, a király pedig szentesíti és kihirdettek. Minthogy pedig a törvény a szent korona parancsa, a király csak akkor szentesítheti a törvényt, ha már meg van koronázva és így a korona törvényalkotó joga reá szállt.

De a sok interregnum arra vezetett, hogy oly esetben, a mikor nem volt király vagy távol volt a király, az országgyűlés király nélkül is alkothat törvényt, mert ilyenkor a korona egész hatalma visszaszállt az országgyűlésre.

A midőn már az országgyűlés a törvényhozás egyik tényezőjévé vált, a királynak megszünt az a joga, hogy a jogviszonyokat privilégiumok által rendezhesse. Ezen időtől fogva a király csak már meglevő privalégiumokat adományozhat új jogalanyoknak.

A XV. században a perek számának szaporodása azt eredményezte, hogy a kir. kúriában állandó bíróság keletkezett, melyben már kirendelt ülnökök is részt vettek, kik fizetést húztak, s kiket 11. Ulászló korában már az országgyűlés választott. Ezt az állandó bíró-

ságot királyi táblának nevezték. E mellett azonban nem szünt meg a királyi tanács bírói működése sem s hütlenség! perekben egyedül a főpapok és főurak tanácsa volt illetékes. Az 1495. évi 3. t-ez. azonban a hütlenség! perekben való bíráskodást már az országgyűlésnek tartotta fenn. Az országgyűlés tehát nem csak törvényt alkotott, de a királyi tábla ülnökeit is választotta és bíráskodott is.

A rendes királyi tanácsról, mely a királyi főhivatalnokok gyülekezetéből fejlődött ki s mely a királynak az úgynevezett folyó ügyek intézésére hivatott tanácsa volt, már tettem említést. Ez a tanács volt az, melyet szükebb tanácsnak lehet nevezni s mely a törvénykezéssel is kapcsolatban volt.

De tettem említést arról a királyi tanácsról is, mely nem volt állandó testület, nem is pusztán hivatalos közegekből állott, hanem a gazdag urakból, kik épen ezen tulajdonságuk miatt hivattak meg és voltak állandóan bejáratosak a királyi udvarba. Ebben a korszakban már ez a tágabb tanács — bár határozatlan szervezetű, de intézményi jelleget ölt és a tulajdonképeni országos kormányzatban döntő részvételt és befolyást nyer. Ez a tanács volt az, mely minden fontos ügyben döntő szerepet játszott és az alkotmánynak oligarch! cus színezetet adott. A mikor pedig a királyi szék nem volt betöltve, az egész királyi hatalmat ez a tanács igyekezett magához ragadni, országgyűlések idejében pedig külön tanácskozott a nemesektől és előkészítő munkájával irányította az országgyűlés működését.

A Jagelló korban a királyi hatalom már egészen a tágabb tanács kezébe jutott, mely ellen a közinemesség szervezkedni kezd és a királyt arra akarja kötelezni, hogy a szükebb tanácsot vegye a fontos kérdéseknel igénybe s arra törekszik, hogy ebben a kirendelt tanácsban a nemesség választottjainak biztosítsa a számbeli túlsúlyt, továbbá hogy a király tanácsosai felelőssé tétessenek az országgyűléssel szemben.

Ezek a törekvések már Zsigmond alatt veszik kezdetüket. Az 1386. évi 3. t.-cz. a király tanácsából csúfossan kizárti rendeli azt, a ki a királynak rossz tanácsot adna. 1. Ulászló megerősíti 111. András 1198. évi törvényét, mely szerint a király mellé az ország választ nemeseket, kik közül kettő a tanácsban legyen s a mit a király a tanácsosok tanácsa nélkül tenne, az érvénytelen Jegyen. Az 1495. évi 8. t.-cz. 14 nemest választ a kirendelt tanácsba, az 1498. évi törvény az eme tanácsba választott nemesek számát 16-ra emeli, kik közül 8 a fontosabb ügyek tárgyalásánál mindenkor bebocsátandó, tehát a király köteles az ő tanácsukkal élni. Az 1507. évi törvény már ismét arra az álláspontra helyezkedik, mint])]. András tanáctörvénye, s kötelezi a királyt, hogy a választott tanácsosok és egyéb tanácsosai tanácsával éljen, a mit tudtokon kívül tenne, az érvénytelen legyen, s ha a királyi tanácsban valaki az ország közjava, szabadsága és törvénye ellen tenne valamit, azt a többi tanácsosok jelentsék fel az országgyűlésen, kit azután, mint az ország szabadságának árulóját, meg lehessen büntetni.

Ehhez hasonló törvények alkottattak 11. Lajos alatt

is, de miként az előzőök, úgy azok is eredménytelenek maradtak, mert a köznemesség a politikai praktikákban nála sokkal járatosabb nagy urakkal szemben nem tudott elégége érvényesülni. Az ország dolgai a nagy urak kezében maradtak s az oligarchia minden tudta módját ejteni annak, hogy a tanácsosok felelőssége írott malaszt maradjon. Hiszen az országgyűlések csak rövid ideig tartottak, és csak hosszabb időközökben jöttek össze, a nemesség tehát nem volt képes az urakat állandóan ellenőrizni. De azért mégis megtörtént, hogy az országgyűlésen a köznemesség győzött és megbüntette a bűnös közegeket. így az 1496. évi országgyűlés a pécsi püspököt, a kincstárnokot, az 1515. évi rákosi gyűlés Szerencsén Imre alkincstárnokot sikkasznónak találván, fogásra vetette, az 1525. évi hatvani gyűlés pedig Báthorit fosztotta meg nádori méltóságától.

De az igazi büntetés, a törvényes elítélés és annak végrehajtása elmaradt és így ha a nemesség zajos magatartása idönként meg is fél említtette az urakat, azok mihamar módját ejtették annak, hogy traktáikkal és praktikáikkal a hatalmat visszaszerezzék. A magyar mindig szerette a zajongást, de ha cselekvésre került a sor, gyakorta meghátrált és hamar lefogyvereztette magát szép szavakkal.

*

Ebben a korban veszi kezdetét és nyeri betetőzését a nádori méltóságnak oly irányú fejlődése, hogy a nádor a többi főméltóságok fölé emelkedik, a király-

tól függetlenné lesz és képessé válik alkotmányőri szerepét, melyet neki az arany bulla juttatott, betölteni.

Az Árpád korban még a király nevezi ki a nádort és bocsátja el, a mikor akarja. Az 1290. évi törvény, mely választását rendeli el, nem megy át az életbe. Az 1439. évi törvény szerint, mivel a nádor a király és az országglakók közötti perekben ítélt, a király és az ország megegyezésével választandó. De még ezután is előfordul, hogy a király nevezi ki. A szokás a bírói hatáskörön kívül már egyébként is széles hatáskörrel ruházta fel, az 1485. évi törvény pedig a következőben határozza meg a nádor állását: a királyválasztásnál öt illeti az első szavazat, a kiskorú király gyámja és az ország gyámkormányzója, a király törvény szerinti helyettese, a hadsereg főkapitánya, közbenjáró a nemzet és a király közt, a törvény őre, az ország főbírája.

De ez a széles hatáskör még nem tette függetlenné a királytól. A hatvani gyűlésen Báthorit megfosztják méltóságától, de az 1526. évi rákosi gyűlés vissza-helyezi és az ő érdekében kimondja, hogy ezután a hivatal a nádortól ne vétesse el sem zajongás útján, sem önkényüleg, hanem csak törvényesen és oly bűnért, mely halálos büntetést von maga után. A nádori hivatal a választottnak haláláig tartson, erről ő Felsége külön írást is adjon, mely írás a koronával együtt őrzendő. Ezzel a nádorság teljesen függetlenítve van a király önkényétől, mert csak a kijelölésnél van a királynak befolyása biztosítva a nádor személyére, de az utód az előd nádorát puszta önkényből állásától meg nem

feszthatja, helyébe más nem tehet, és így a nádor képessé is válik ama kiterjedt hatáskört, melyet az 1485. évi törvények neki biztosítottak, s azt az ellenőri szerepet, melyet reá a bulla XXXI. czikke ruház, teljesen betölteni.

így hát a mit a törvény egyéni érdekben mondott ki, az a következő szomorú korban a nemzet javára vált, mert a nádort tette a magyar politikai élet tengelyévé.

Említettem már, hogy az arany bullát ebben a korban több Izben megerősítik királyaink, a nélkül azonban, hogy ez által a hűbéri elemek térfoglalását sikerült volna megakasztani. Egy érdeme mégis volt az arany bullának, hogy megóvta a nemesség külső, jogi egységét, ha abban a társadalmi egységet nem is sikerült fentartan. A nemesek között jogilag teljes jogegyenlőségnak kellett uralkodni, a mit az 1351. évi törvény így fejezi ki: az ország határai közt lakó valódi nemesek (veri nobiles regni) még az országunk határai közt fekvő herczegi tartományokban levők is (azaz, a kik nem az anyaországban tartózkodnak), egy és ugyanazon szabadsággal éljenek. Az una eademque nobilitas elvét hangsúlyozza a Werbőczi hármaskönyve is, mondván, hogy: «nincs is valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb *szabadsága*. A főpapok és urak nem szabadságuk, hanem méltóságuk okáért előkelőbbek, a miért is közelebb állnak vagy ülnek a királyhoz, legelőbb szólnak a tanácsban, a közjó előmozdításában és a haza védelmében előbb állanak a többi nemesknél és méltóságuknál fogva méltán azok fölé emelkednek.»

A nemesek sarkalatos jogai, melyek a Werbőczy hármas könyvében foglaltatnak; 1. hogy előzetes idézés és perbehívás s elmarasztalás nélkül le nem tartóztathatok; 2. hogy csakis a koronás király hatalma alatt állanak; 3. hogy javaikkal szabadon élhetnek s minden adótól mentesek; 4. hogy a törvénysértő királynak hűtlenség büne nélkül ellenállhatnak.

A nemesség egysége jut abban is kifejezésre, hogy az országgyűlésen személyesen megjelenhetnek, sőt tartoznak is megjelenni, noha ebben a korban előfordul, hogy olykor csak az urak hivatnak meg személyesen, a többieknek pedig megengedik, hogy megyénként választott és utasítással ellátott követekkel jelenjenek meg az országgyűléseken. A Jagellók alatt azonban a tömeges megjelenés válik ismét rendessé, mert a nagy belső bajok a nemesség érdeklődését keltik fel az országos politika iránt.

De már ebben a korban veszi kezdetét a nemesség ketté válása.

A nemesség zöme ugyanis a folytonos egyenlő osztály következtében elszegényedett és így hatalmi súlyában alászallott, egy kis része pedig nagy birtokokat halmozott össze és azt, hogy a király tanácsában állandóan részt vett, arra használta fel, hogy birtokait növelje. Hogy a köznemesség egész vagyonilag el nem pusztult, az csak az ősiségnek köszönhető, mely szerint a birtok egy ág kihaltéval a nemzetseg többi tagjaira szállt és így csak a nemzetseg többi tagjainak beleegyezésével volt elidegeníthető.

Az elszegényedett nemesek járatlanok voltak a közügyekben, a gazdagok, az urak ellenben minden azokkal foglalkoztak és a közérdek helyett az önéredeket mozdították elő. így hát az urak és a köznemesek között egyre nőtt az ūr és a Jagelló-korban már éles társadalmi és politikai ellentét keletkezett közöttük. Az országos főméltságokat az urak foglalták le, a királyi tanácsban ezeké volt a döntő szó, az országgyűléseken az urak külön is tanácskoznak és így az urak a köznemességtől mindenkorábban elzárkóznak s kezdetét veszi az örökös förendüség kifejlődése.

A nemesség társadalmi hanyatlásának legpregnánsabb jelzõje, hogy Zsigmond óta nem csak birtokadománynyal, hanem ármális levéllel is nemesít a király, mi a birtoktalan vagy a jobbágytelken élő nemesség keletkezésének veti meg alapját.

Ezzel majdnem egyidejűleg, szintén Zsigmond korától kezdve a szabad kir. városok is nemes személyeknek kezdenek tekintetni s meghívatnak az országgyűlésre.

*

Eme korszak alkotmányfejlődésének eredményeit tehát a következőkben lehet összefoglalni:

Az államhatalom alanya az ország szent koronája, az ország a szent korona területe, a szent korona radix omnium possessionum, benne lakozik a királyság ereje, és úgy a törvényhozásnak, mint a birtokadományozásnak, nemesítésnek és bíráskodásnak minden hatalma és joga, az uralkodással és kormányzással

együtt a szent korona joghatóságához tartozik, mely a koronával koronázáskor száll át, illetve ruháztatik a királyra.

A nemesek az ország területének birtokosai, a szent koronának tagjai (*membra sacrae Regni Corona*), kik együtt, azaz az országgyűlésen alkotják az ország egész testét (*totum corpus Regni*), a királyal együtt a szent korona egész testét (*totum corpus sacra Regni Corona*), mely az országgyűlésen van együtt. Ennél fogva a nemesség önmagát röviden országnak, az egyes nemeseket országlakóknak (*regnicola*) nevezi.

A királyt az ország nemesei választják és az országgyűlésen koronázzák, vagyis a koronában rejlö hatalmat a megválasztottra ruházzák, de ennek a hatalomnak azért részese minden nemes is, ennél fogva a korona csak ott fejtheti ki teljes hatalmát, a hol annak egész teste jelen van, tehát csak az országgyűlésen alkotható törvény és törvényt csak a koronás király szentesíthet, prívilégiumot csak az adhat ki.

A míg tehát az egyes nemes a szent korona jogán bírja birtokát és gyakorol köztevékenységet, addig a király a nemesek összességének akaratából bírja és gyakorolja a nemesség és a birtokadományozásnak, az országi ásnak, a bíráskodásnak és a törvényhozásnak hatalmát. «E két dolog — mondja Werbőczy — mintegy a viszonos átruházásnál és kölesönösségnél fogva annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy egyiket a másiktól elválasztani és elszakítani nem lehet és egyik a másik nélkül nem történhetik.

Mert a fejedelmet is csak a nemesek választják és a nemeseket is a fejedelem teszi azokká és ékesíti nemesi méltósággal.»

E szerint tehát az egyes egyéneket illető souverain jogok, melyeket az egyes nemes úgy a maga birtokán saját alattvalói és jövedelmei felett, mint az országgyűlésen és a királyi tanácsban kifejtett köztevékenység által az ország sorsa felett gyakorolt, a szent koronától származtak, azaz az egyénnek a hűberiségre emlékezettel souverain jogai közjogi eredetűek. De viszont a király személyét a szent korona jogán megillető közjogi természetű közhatalmi jogosítványok az egyének összességétől, az országgyűlésen egybesereglett nemesektől erednek, kik magukat a királyválasztás és koronázás alkalmával a királylyá választott egyén személyének és tiörököséinek alávetik és egyéni szabadságuknak és jogaiknak eskü által történt biztosítása után hűségüket szintén esküvel ígérik.

A nemzet és a király tehát a szent koronában hűberi formák mellett egyesül egy közjogi egészbe, a miért is ezt a kort méltán nevezhetjük a szent korona korának.

IV.

A FÜGGETLEN ERDÉLYYORSZÁG ALKOTMÁNYA.

A mohácsi csatavesztés 1526 aug. 29-én épen akkor éri az országot, a mikor az a belső politikai pártviszályuktól fel van dúlva, a mikor a köznemesség és az oligarchia azt az élet-halál harczt vívja, a mit múlt előadásomban is érintettem. A köznemesség Zápolyai János erdélyi vajdában nemzetbelit választ királyává, de az oligarchia ezzel majdnem egyidejűleg az elhalt király sógorát, Ferdinand osztrák főherczeget, tehát idegent juttat az ország trónjára.

A körülmények úgy alakulnak, hogy mind a két király a választásra nézve megállapodott szokások megtartásával választatok meg s mind a kettő az ország szent koronájával a régi szokás által megállapított szertartások szerint megkoronáztatok, a mi azután mind a kettőnek élete fogytáig biztosítja a királyságot.

A nagyváradi békében, 1838-ban a két király formálisán elismeri egymást törvényes királynak s mind a kettő elismeri a másiknak országrészét törvényes birtokának. Ferdinand az északnyugati, János a keleti részeknek és Erdélynek maradt birtokában azzal a kikötéssel, hogy János halála után az egész ország

Ferdinándra szálland. Az ország tehát testületileg is kettészakadt, de a nemzet egysége megmaradt a nemesség egységében s nem szűntek meg azok a törekvések, a melyek az ország újra egyesülésére irányultak.

De Jánosnak 1440-ben bekövetkezett halála után az egyesülés nem jött létre. A János pártján volt keleti rész szabadságának több biztosítékát látta a törökkel való szövetségen, mint a Ferdinand idegen országokbeli erejében s Jánosnak fiát, János Zsigmondot választotta királyává, ki a török védnöksége alatt tényleg át is veszi itt az országlást, de meg nem koronáztatik, és így az ország törvényes királya nem volt. A keleti rész, melynek zöme épen Erdély vala, mert alig néhány magyarországi megye tartozott hozzá, János Zsigmond halála után sem egyesült a török hódításaitól is megfogyott királyi Magyarországgal, hanem 1571-ben somlai Báthori Istvánt választotta Erdély fejedelmévé, a mely időtől kezdve tehát Erdély mint ország, azaz Erdélyország szerepel s szabadon választja fejedelmeit, kiket a török szultán mint János Zsigmondot a királyságban, ethnaméval, azaz szerződéssel erősített meg.

Erdélyországban azután a régi magyar alkotmány alapjain oly alkotmány fejlődik ki, melyben a régi magyar alkotmány szabad intézményeinek további fejlődését, a Magyarországon valósággá nem vált, de törvényekben kifejezésre jutott elveknek intézményekben történt megvalósulását lehetetlen fel nem találni.

Mielőtt azonban ennek az alkotmánynak főbb vo-

násában való ismertetéséhez fognék, szükséges az erdélyi jogfejlődésről is, mely még az előző korokban itt végbement s mely eltérővé tette az erdélyi viszonyokat a magyarországiaktól, nehány szót szólani. Mert ez a jogfejlődés magyarázza meg azokat az elérésekét, a melyek az erdélyi alkotmánynak más irányú fejlőést adtak.

Erdély területén, az úgynevezett magyar földön Töhötöm vajda törzse telepedett le és Szent István a midőn 1002-ben Gyula vezért legyőzte, mindama intézményeket, melyeket Magyarországon is behozott, Erdélyre is kiterjesztette. Ezen időtől királyaink vajdákkal kormányoztatták a távol eső erdélyi megyéket s a vajdák, mint itt a nádor, tartottak törvényszékeket és az ország bírái közé számíttattak.

Erdély keleti részén a XI. század óta a székelyekkel találkozunk, kik magyarok ugyan, de a kiknek szervezete különbözik azokétól, a kik Töhötöm vajda törzséből származtak s kik magukat erdélyi nemeseknek nevezték. A székelyek legfőbb királyi bírája a székely ispán volt, kit, miként a vajdát, a király nevezett ki.

A délkeleti Kárpátok északi oldalára). Gejza a XII. században leginkább Flandriából bevándorolt vendégeket telepített, kik a szászok gyűjtőneve alatt összefoglalva, II. András 1224. évi kiválságlevelével, melyet közönségesen Andreanumnak neveznek, kikerékített földterületet kaptak a szébeni ispán hatósága alatt, ki azóta a szászok grófjának (comes saxorum) szokott neveztetni.

A három népelem, a magyar, a székely és a szász, tehát egymástól külön területen, földön (*terra*) lakik, mely földek egymástól közigazgatási és igazságügyi szempontból épen úgy különálltak, mint a hogy a népelemek is, melyek e három földet (magyarok-, székelyek földje és királyföld, vagy szászok földje) lakták, egymástól szervezetileg is különböztek.

A magyarok földje a magyarországi vármegyékhez hasonló hét vármegyére oszlott, s az eme megyében lakó nemesek csak abban különböztek a magyarországi többi nemesektől, hogy nem a nádornak, hanem a vajdának bírósága alatt álltak, a Meszes hegységen innen perbe idézni őket nem lehetett, hogy Zsigmond óta az országgyűlésekre nem személyesen, sem megyénként küldött követeikkel megjelenni nem voltak kötelesek, hanem a hét megye együttesen tartott közgyűlésből küldött orátorokat, miként a székelyek és a szászok is az ő nemzeti közgyűlésekből, végre hogy Mátyás óta vérdfuk nem 200 forint volt, mint a magyarországi nemeseké, hanem csak 66 forint. A nemességnak egyébként! teljes azonossága következtében az erdélyi magyar megyék is ugyanoly autonóm nemesi közösségekké alakultak, mint a magyarországi megyék, azzal az eltéréssel, hogy több ügyet, mint a vajdai törvényszékek tartását, az országgyűlesi követek választását és utasítását, adók kivetését, felkelés szervezését, törvények kihirdetését, nem a megye, hanem a nemesek összességének közgyűlése (*congregatio generális ve*) diaeta universitatis nobilium) intézte el. A magyarok földjén

keletkezén szabad királyi városok is azonos jogállásúak voltak a magyarországiakkal. A magyarok földjén tehát csak a magyar nemesség volt a kiváltságos népelem s ezeknek a nemeseknek országos állásuk volt, azaz kiváltságaik nem voltak területhez kötve.

A székelyek földje székekre oszlott s a székelység megtartotta eredeti nemzetiségi és birtokszervezetét. A birtokos család kihalása vagy hűtlenség esetében a székely birtok nem szállott a koronára, hanem a szomszédokra, tehát nem került királyi adomány alá és így itt csak székelyek szerezhettek és bírhattak birtokot, mi által a székelység megtartotta kizárolagos törzsi, azaz nemzetiségi karakterét ősi népszervezetével együtt.

A székelyek kiváltságos nemesek voltak, a mennyiben a közkötelezettségek tekintetében az országos nemesekéhez hasonló jogállásuk volt és kiváltságaik is megközelítették a nemesekét, mivel a honfoglaló ősök utódai voltak. (Paurer szerint eszeget bolgárok, kik a magyarokkal egy nyelvet beszéltek s együtt foglalták el az országot). Később a szent korona tagjainak tekintettek. Mindazonáltal nem voltak országos nemesek, azaz székely kiváltságuk a székely földhöz volt kötve és saját külön szokásai szerint ú. n. székely joggal éltek, terhesebb, mert határoi katonai kötelezettséget teljesítettek és a királynak bizonyos alkalmakkor ökörsütéssel tartoztak

A székelység vagyonához képest három rendre oszlott, ú. m. a primoresekre vagy főnemesekre, kik legalább három lovast állíthattak ki, a primipilusokra,

vagy lófőkre, kik lóháton és a darabontokra vagy pixidariusokra, kik gyalog teljesítettek katonai szolgálatot. De ez a rendi tagoltság nem leszármazáson, hanem vagyonosságon alapult s a hadi szemlék, lustrumok alkalmával változásnak volt alávetve. A primörök azonban országos nemeseknek tekintettek.

A székely föld székekre oszlott, a melyek között első volt Udvarhelyszék, hol a székely nemzeti gyűlések is tartattak s a régebbi székek mellett keletkezett új székek fiúszékeknek neveztettek. A székek élén hadi tekintetben a főhadnagy (major exercitus, capitaneus), bírói tekintetben a főkirálybíró állott, kik épen úgy, mint a hadnagyok és alkirálybírák és más tiszviselők, az egyes nemek és ágak szerint váltakozva, választás által nyerték hivatalukat.

A székelység a székek közgyűlésein kívül nemzeti gyűléseket is tartott a székely ispán elnökkéte alatt, mely törvénykező gyűlés volt s a mellett a székely jogok védelmével, statútumok alkotásával és a magyar nemzeti közgyűlésekhez tartozó egyéb ügyekkel is foglalkozott.

A szászok földje, vagy *a királyföld* hét székre oszlott, melyhez később két szék és két vidék járult. A székek középpontjai egyes városok, mint Szeben, Segesvár, Medgyes stb. voltak s ezeknek magistratusai egyúttal az egész szék magistratusai voltak. Az egyes székek élén kezdetben a király által kinevezett, később, Mátyás óta a székek által választott királybírák (*iudex regal is*) állottak, a kik mellett a választott székbírák (*iudex terrestris, stulrichter*) állottak. A királybíró és a székbíró egyúttal a szék katonai elől-

járói is, úgyszintén a magistratus tagjai, a tanácsosok a hadnagyok. A tulajdonképeni városi igazgatás első tisztselője pedig a polgármester (magister civium) volt. A székek fontosabb törvénykezési és egyéb ügyei a székgyűlés elé tartoztak, melyeken minden polgár, városi, falusi egyaránt megjelenhetett, de a bírák, a senatorok <5s az öregek tartoztak megjelenni.

A szászok nem voltak országos nemesek, de saját területükön a nemesekéhez hasonló kiváltságos állással bírtak, fegyveres szolgálatot is teljesítettek s már 111. András 1290. évi törvényének 1291-ben történt erdélyi kiadásában említetnek a nemesi módra élő vitézlő szászok s egy 1510. évi oklevélben az ország tagjainak neveztetnek. De azért, hacsak magyar földön nemesi birtokot vagy ármális levelet nem kaptak, országos állásuk, mint a nemeseknek, nem volt. A királyföldön csak szász lakhatott, ott csak szász jog érvényesült, mely a régi szokásokon és statútumokon alapult, a melyeket nemzeti közgyűlésükön alkottak. A király zászlaja alá az ország határain belül 500, azokon kívül 100 katonát tartoztak állítani, főúr zászlaja alá csak 50-et, meghatározott összegű adót fizettek a királynak és neki szállásadással is tartoztak, tehát a nemeseknél nagyobb terhet viseltek.

Ez a három külön terület, t. i. a magyarok, székelyek földje és a Királyföld az Árpádkorban okmányainkban mint erdőntúli részek, erdőelve (partes Ultrasylvanæ vagy Transylvanae) említetnek, hiszen politikai egészet nem alkottak s Erdély a királyi címben még a mohácsi vész idejében sem fordul elő.

Mindazonáltal ezek a területek a szomszédság viszonyánál fogva hadügyi tekintetben egymásra voltak utalva s mivel a három népelem közül országos állással a magyar nemesség bírt, a vajdák mint a legföbb királyi tisztek voltak az erdélyi hadak vezetői és a három népelem honvédelmi ügyekben együttes gyűléseket is tartott, továbbá egyházi tekintetben is Erdély egy terület, egyházmegye volt.

Az 1437. Évben parasztlázadás támadt, melynek veszélyes volta arra bírta a nemességet, a székelyeket és szászokat, hogy a kápolnai gyűlésen véd- és dacszövetségre lépjenek mindenki ellen, kivéve a királyt s ez a véd- és dacszövetség, amely 1438-ban Tordán, majd 1459-ben Medgyesen megújítatott és szabatosabban szövegeztetett, eredményezte a három nemzet unióját és azt, hogy Erdély egy politikai egészként kezdett szerepelni és még ebben a században kezdett országnak, *fygnum Tranytoaniae-ntk* nevezetettni.

Ezen időtől kezdve az erdélyi vajda egyúttal a székely ispáni hivatalt is viseli s hadi tekintetben egész Erdélyben a legföbb királyi tisztselő, ki a szász hadaknak is parancsnoka.

A mikor azután Erdélyország mint ilyen, önálló választófejedelemséggé lesz és török patronatus alatt, mint a magyar szent korona egy elszakadt darabja, a hozzáartozó magyarországi részekkel együtt önálló államként lép fel a történelem színpadán; a három nemzet uniója, melyhez most a négy vallásnak, t. i. az evang. református, a római katholikus, ágostai

evangélikus és unitárius vallásoknak az uniója is járult, alkotta az erdélyi alkotmány alapjait. A három nemzet és a négy vallás uniója azt jelenti, hogy Erdélyországban csak a három nemzethez, az úgynevezett egyesült nemzetekhez való tartozás alapján lehet politikai jogokat és teljes szabadságot élvezni s kinekkinkek vallását szabadon gyakorolni, de csak azoknak kik az említett négy egyesült vagy bevett vallás valamelyikét követik.

*

Lássuk már most magát ezt az alkotmányt, úgy a mint az a nemzeti fejedelmek uralkodása alatt ki volt fejlődve.

Az országnak feje volt a fejedelem, aki kezdetben, egész 1593-ig magát még csak Erdély vajdájának és székelyek ispánjának, 1593 óta pedig Erdély fejedelmének (Princeps Transylvanise) ozímezi, a melyhez azután a magyarországi részek urának (Partiumque Hungariáé dominus) címéje járult.

A fejedelmet az ország (Regnum) a magyar nemesek közül, az ország által megállapított conditíók megállapítása mellett minden a három nemzet szavazataival az országgyűlésen szabadon választotta, azaz a választás nem volt valamely családhoz kötve. De azért előszeretettel viseltettek a Báthory-családhoz, majd ennek kihalása után a Rákócziak közül választanak több fejedelmet. A megválasztott fejedelmet a török császár erősítette meg, athnamét küldve neki.

A fejedelem az ország által elébe szabott condi-

fiókban a vallásszabadságnak, a törökkel, a császárral, a szomszédokkal való békességnek, a szabad fejedelemválasztásnak, a három nemzet szabadságainak, a törvényeknek, az országgyűlésen a szólásszabadság-nak fentartását ígérite és ünnepélyes beiktatása (inauguratioja) alkalmával, mely miként a koronázás, ország-gyűlésen ment végbe, arra letette az esküt.

A mint a fejedelem az alkotmányra az esküt le-tette, az országgyűlésen jelenlevő «minden nemes vitézlő és városi rendek) tartoztak letni a fejede-lemek a szokott forma szerint a hű ségi esküt (homagiumot), a kik pedig jelen lenni nem találtatnának, mondja az Approbaták]]. része, 11. czíme, azok a legközelebbi megyei, szék- vagy városi közgyűlésen a fejedelem comissariusainak jelenlétében tartoztak letni a homagiumot s a kik elmulasztották, javaik elvesztésével büntettettek.

Itt tehát fenmaradtak azok a hűbéri formák, a melyek a mohácsi vész előtt a magyar király koronázásánál is megtartattak, a melyek azonban Mohács után Magyarországon megszűntek, itt tehát fenmaradt az elv is, hogy a fejedelem az országiakkal egy közjogi egészszé szerződési alapon és kölcsönös jogok és kötelezettségek megállapítása és elfogadása útján egyesül.

A fejedelem személye is, miként a magyar királyé, szent és sérthetetlen: a mennyiben a fejedelem meg-sértése, bántalmazása vagy életének veszélyeztetése, avagy a fejedelem megölése mint hútlenség, halállal és javak elvesztésével büntettetik, továbbá a mennyi-

ben a fejedelem országlási cselekményeiért senkinek sem felelős. De hatalma sokkal korlátoltabb, mint a magyar királyé, mert az ő intézkedéseit, ha az ország törvénybe ütközönek találja, megsemmisíthati.

A fejedelem az országot a tanácsrenddel kormányozza, kiket a fejedelem «maga mellé mind az három nemzetből válaszszon, törvény, igazság, békesség-szerető, jó lelkismeretű embereket: kiknek tanács-adásokhoz oly köteles légyen, hogy belső és külső országos dolgokat, a két császárhoz vagy több szomszéd országokhoz való confoederatiót, derekas donatiókat és föltiszteket ezeknek hírük nélkül ne cselekedjék, se oszsson» (Approb. 11. r. 1. czím, 111. art.). «A tanácsrend azért szokott a fejedelmek mellé adhibeáltatni és kötelességek is azt tartja, hogy minden jó és közönséges haszonra nézendő tanácsokat adjanak. Valakik annak okáért törvénytelen, ok nélkül való dolgokra tanácslanak, comperta rei veritate (azaz az igazság kiderülvén) legitimeque citati et convicti (és törvényesen idéztetvén és elítéltetvén) in nótám perpetux infidelitatis incurraljanak (az örököös hűtlenség bűnében marasztaltassanak)» mondja az Appr. 11. r. 111. czím, i. art.). «A tanáccsalosoknak tanácsokhoz oly köteles legyen ő Nagysága, hogy azoknak megegyezett akaratjok nélkül derekas dolgokat ne igazzasson, azokkal együtt is az ország articulusa kívül ne (azaz törvény ellenére ne cselekedjék), különben az ország semmiivé tegye» (Comp. 11. r. 11. ez. 4. art.).

A fejedelem tehát nem csak a tanácsrend meg-hallgatásához, de tanácsainak követéséhez is kötve

volt és a tanácsosok felelősek voltak adott tanácsai-kért az országgyűlésnek hütlenség bűnének büntetése alatt.

A tanácsosokat a fejedelem nem tetszése szerint választotta, hanem az országgyűlés a fejedelemmel együtt, szám szerint iz-öt mind a három nemzetből összesen, a fejedelem pedig csak megerősítette őket.

Ha pedig a fejedelem mások tanácsát hallgatta meg, ezeknek rossz tanácsát a tanácsrendnek be kellett jelentenie s ezek épen úgy felelősek voltak tanácsukért, mint a tanácsrend tagjai.

A felelőtlen fejedelem és felelős tanácsosok intézménye tehát igen közel hozta az erdélyi alkotmányt ahhoz, a mit ma parlamentáris alkotmánynak nevezünk, mert az országgyűlésnek a végrehajtó hatalom gyakorlásánál nagy befolyást biztosított s a Fejedelem minden cselekményét végeredményében az országgyűlés jogosítva volt felülbírálni, esetleg mint törvényelleneseket az ő személyének sérelme nélkül megsemmisíteni, mert hiszen nem mint a fejedelem, hanem mint a tanácsosok cselekményei kerülhettek azok az országgyűlés elől.

Az országos és vidéki főtisztviselők is legnagyobb részt nem fejedelmi kinevezés útján, mint Magyarországon, hanem választás által nyerték hivatalaikat s a fejedelmet legtöbbször csak a confirmálás joga illette meg.

A kincstárnokot, az ország generálisát, a főkancellárt, az országgyűlés választotta a fejedelemmel együtt.

A főispánokat, a végvárak kapitányait a fejedelem

nevezte ki a székely generálisokkal és kapitányokkal együtt, de a tanács nagyobb részének tetszéséből; de már a székely főkirály bírákat, azaz a székely székek legföbb tisztselőit a székelyek választották s ugyancsak a szászok királybíróit és egyéb tiszteit is, «a szász náció is e hazának becsületes tagja lévén», magok a szászok választották, csupán a szebeni királybírót, mivel az Comes Universitatis Saxonicae, azaz a szászok grófja, kellett a fejedelemnek is megerősítenie.

A vármegyék, a székely és a szász székek önkormányzata következtében a törvényhatósági összes tisztek is választás útján nyerték hivatalukat, miként Magyarországon is, így hát az erdélyi hivatali szervezet, fel a fejedelemig, mind a választás rendszerére volt alapítva, akár csak egy köztársaságban.

A fejedelem hatalma külügyekben is elég korlátolt volt, mert a fejedelemnek hitlevelében Igérnie kellett, hogy az ország megegyezése nélkül offenzive hadat nem indít, követségeket a tanács nélkül meg nem hallgat, se idegenekhez nem küld, szövetséget idegen országokkal az ország beleegyezése nélkül nem köt, az ország határait pedig el nem idegeníti.

Az az alkotmányfejlődés tehát, mely Magyarországon a szent koronához fűződő közjogi felfogás alapján megindult, tulajdonképen Erdélyország alkotmányában folytatódik tovább, mert annak szabad fejlődését itt nem gátolta az idegen kézben lévő királyi hatalom, miként Magyarországon, a török patronatus pedig nem lehetett befolyással a szabad institúciók

fejlődésére egyszerűen azért, mert a török Erdélynek csak külügyi magatartásával törödött és csak az adó megfizetését követelte, de belső dolgaiba nem avatkozott, miként a német Magyarországon s olykor, ha tehette, Erdélyben is.

Erdély abban a tekintetben is szerencsébb volt, hogy ott nem fejlődhettet ki oly hatalmas oligarchia, mint Magyarországon a Jagellók alatt. A székely- és a Királyföldön a király nem tehetett adományokat, csak a magyarok földjén. De a magyar föld sem nagyon csábította az urakat arra, hogy itt szerezzenek nagyobb uradalmakat és várakat, mert Erdély távol esett a királyi udvartól és a nagyobb politikai események alig érintették addig, a míg Magyarország-nak volt kiegészítő része. Erdély leghatalmasabb szerepvívő családjai is, mint a Báthoriak, Rákócziak, tulajdonképen Magyarországon bírták birtokaik legnagyobb részét és így az elszakadás előtt Erdélyben nem is sokat időztek.

Ennek következtében az erdélyi magyar nemesség körében ha ki is fejlődött egy hatalmas birtokaristokratia, mely az állam ügyeit intézte, ez még sem volt oly gazdag és hatalmas, hogy az a nagy társadalmi és politikai ellentét fejlődhessen ki a kisebb birtokú nemesek és a hatalmas birtokaristokratia között, mint Magyarországon és így a nemesség is megmaradt a maga politikai és közigögi egységében, azaz a förend nem vált ki a közrendből, mint a hogy ez Magyarországon történt. Itt is voltak nemesi családok, a melyeknek tagjai örökös grófi és bárói cím-

mel éltek, de ezek az örökösi főrendi címek nem ered, ményezték azt, hogy ezek megkülönböztetett közjogi állásra tegyenek szert, hogy eme címükönél fogva személyesen hívassanak meg az országgyűlésre és így az előkelőség alapja Erdélyben mindig a vagyon tehetősség és a közügyekben való részvétel maradt.

De a míg Magyarországon kizárolag a nemesség volt a politikai nemzet, Erdélyben a magyar nemeség mellett a székelység és a szászság is, mint politikai rend szerepelt s minden a két rend mint külön nemzet külön területen egymástól eltérő nemzeti szervezet mellett fejlődött s szigorúan leszármazási, azaz nemzetiségi különállását megtartotta a legújabb időig.

Ehhez képest alakult azután az erdélyi országgyűlés is, a mennyiben ez nem volt egyéb, mint a három nemzet külön nemzeti gyűléseinek egyesülése.

Az erdélyi országgyűlésen tehát egyházi és örökösi világi főrend hiányában nem volt főrendi tábla, hanem az országgyűlésen egy táblánál jöttek össze a kivállságos rendek, vagy mint ők mondta, az egyesült nemzetek és itt egy közjogi egészbe olvadtak össze s két nemzet határozata a harmadik nemzetet is kötelezte.

Minthogy pedig a három rend közt a magyar nemesség volt a legtehetősebb és számra nézve is legnagyobb és a székelyek is arra törekedtek, hogy mint magyarok, nemeseknek tekintessenek, sőt a szászok előkelői is nyertek magyar nemességet; a három nemzet közül egyetemes állása a magyar nemesség-

nek volt, ez volt ott az államalkotó nemzet, a székely és a szász pedig a szeparatisztikus kivállságok fenntartására törekedett.

Az erdélyi országgyűlés szervezete a választott fejedelmek korában is nagyjából az volt, a mi később az 1791. évi törvények szerint. Választott elnökök elnöklete alatt ülésezett, jegyzői az ítéző mesterek voltak, tagjai pedig a tanácsrend, a királyi tábla, a magyar megyék főispánjai, a vidékek főkapitányai, a székely székek főkirálybírái és a regalisták, azaz azok, a kiket a fejedelem mint jó vagyonú nemeseket személy szerint hívott meg az országgyűlésre, azután a magyar vármegyék és vidékek, a székely székek, a szász székek két-két követe és a szabad királyi és kivállságolt mezővárosok követei.

Az országgyűlések minden évben eleinte kétszer, úgy mint Szent György és Szent Mihály napjától kezdve tartattak, de később a szentmihálynapi országgyűlések elhagyattak.

Az országgyűlés minden országos ügyet tárgyalhatott és abban határozatot hozhatott, de főfeladata az artikulusok, azaz a törvények alkotása volt és különösen hütlenség! perekben mint törvényszék is működött. Továbbá a fejedelmek választása és beiktatása is az országgyűlésen történt.

Az országgyűlésen alkotott artikulusok a fejedelem által megerősítve váltak törvényekké, de ezekből az artikulusokból II. Rákóczi György alatt 1653-ban az Approbate Constitutióknak, az 1669. évben pedig Apafi Mihály alatt a Compilata Constitutióknak neve-

zett törvénykönyvek készítettek, a melyeket az említett fejedelmek erősítettek meg.

*

Az erdélyi alkotmány képe tehát röviden összefoglalva a következő volt a nemzeti fejedelmek alatt.

Erdélyország magát a szent korona elszakadt darabjának tekintette, mely épen azért folytat külön életet választott fejedelmei alatt, mert a magyar szent korona idegen dinasztia tagjainak fejére került. Az erdélyi nemesek mindenkorral a szent korona tagjainak tekintik magukat, az arany bullában és Werbőczi István hármaskönyvében látják jogrendszerük alapjait és szabadságaik biztosítékát s azokat a szabad intézményeket és jogelvezetést, a melyek a magyar alkotmányban a Mohácsi vészt közvetlenül megelőzöleg fennállottak, nemcsak fentartják, de még tovább is fejlesztik.

A választott fejedelem itt is a szent korona tagjaitól az ünnepélyes beiktatás alkalmával kölcsönös eskütétel mellett átruházás által nyeri a birtokadományozás és nemesítés, az országlás, bíráskodás és törvényhozás hatalmát s itt is csak ott alkotható törvény, ahol az egész ország jelen van, t. i. az országgyűlésen és azzal együtt. A fejedelem hatalma azonban sokkal korlátoltabb, mint a királyé, mert az ország által mellé rendelt és minden a három nemzetből választott tanácsosok többségének megegyezése nélkül semmit sem tehet, ha törvények ellenére rendel el valamit, az ország ezt megsemmisítheti és a

tanácsosok, a kik által a fejedelem országol, az országgyűlésnek a fejedelem rendelkezéseiért felelősek.

Az alkotmány a három nemzet és a négy vallás unióján alapszik, melynek értelmében minden nemzet köteles a másikat támogatni, ha valamelyiken vagy annak valamely tagján sérelem esett, a sérelem orvoslását a másik két nemzet is köteles sürgetni s a négy vallás között a teljes egyenlőséget és ezen vallások szabad gyakorlatát s a vallási türelmességet törvények biztosítják. A vallások és a nemzetek saját külön érdekeit és ügyeiket autonómiájuk segélyével valósítják meg, illetőleg intézik, de a magyar és székely nemzet ezt mint az államalkotó fajhoz tartozó, egyetemes állásánál fogva az országgyűlésen is elérheti, ennél fogva külön nemzeti gyűléseket többé nem tart. De a szász nemzet, melynek az egész országétől külön érdekei is vannak, a szász universitás gyűlésén intézi a saját nemzeti ügyeit.

A vármegyék, a székely és szász székek helyi ügyeiket saját közgyűléseiken intézik, önmaguk által választott tiszviselők igazgatása mellett, szóval itt is, miként Magyarországon, erőteljes törvényhatósági autonómia fejlődik ki. De mivel az országgyűlésen a nemesség és a másik két nemzet nem személyesen, hanem az önkormányzati közösségek által választott követek által jelenik meg, követeiket az országgyűlésen utasítással látják el, mint Magyarországon és így a törvényhatóságok itt is foglalkoznak országos ügyekkel s nem csak a helyi igazgatás ügyeivel és a törvénykezéssel.

Az erdélyi alkotmány tehát tulajdonképen arístokratikus és szövetséges köztársaság s csak annyiban monarchia, a mennyiben a fejedelem élett fogytiglan választatik, felelőtlen és az ország rendei vele szemben hűségi esküvel vannak hűségre kötelezve. De hatalma törvény szerint sokkal korlátoltabb, mint akár az Észak-amerikai unió, akár a mai francia köztársaság elnökéé. Ez a korlátolt hatalom azonban ellensúlyozódik az által, hogy az erdélyi fejedelem a mellett, hogy vagyonosabb nemes, kinek saját várai és zsoldos katonái is vannak, egyúttal a magyarországi részek ura s Magyarország azon részeiben, a melyek nem a királynak, hanem a fejedelemnek engedelmeskednek, terjedelmes javakkal, a hajdúságban harczedzett katonásággal rendelkezik és így befelé saját anyagi hatalmánál fogva oly súlylyal tud fellépni, mely részére a befolyást és a vezetést az országgyűlésen feltétlenül biztosítja.

Ezért képesek az erdélyi fejedelmek jelesebbjei, mint Bocskay, Bethlen, 1. és ÍJ. Rákóczi György felette korlátolt hatalmuk mellett is nevezetes nemzetközi szerepet játszani, az európai eseményekbe fegyverrel is beavatkozni és a magyar nemzeti eszme fáklyáját fennen lobogtatva a magyar szabadság bajnokaiként fellépni és a szétdarabolt, idegen hadakkal megszállott, elnyomott Magyarországban az alkotmányhoz, az áll ami függetlenséghez és a nemzeti eszméhez való ragaszkodást és a nemzeti ellenállás képességét másfél századon át fenntartani.

De Erdély Európa két leghatalmasabb császárnak

birodalma közé ékelve a folytonos harczokban kimerül és elbubik.]. Rákóczi György többre vállalkozik, mint a mit Erdélyország megbír és a mit ügyes politikával és bölcs mérséklettel előrei megvédtek, aztől vakmerőségével, erőszakosságával és kapzsiságával eljárja, Erdélyre zúdítja a törököt és a német császár torkába kergeti nemzetét. Apafi Mihály fejedelemisége már csak árnyékfejedelemség, mely az ő halálával külsőleg is véget ér.

Az 1687. évben ugyanis Lipót császár és magyar király Erdélyországot német hadakkal szállotta meg s Apafi Mihály fejedelem a török védnökséget a magyar király oltalmával cserélte fel. Erdély tehát visszatért volna a szent koronához, a melytől a viszonyok elszakították, ha attól a divide et impera elvét követő császári politika hosszú időre el nem szakította volna.

Apafi halála után Erdély formaliter is meghódolt a magyar királynak, aki 1691-ben a róla nevezett diploma Leopoldianumban biztosította Erdély külön alkotmányát, miután az erdélyi országgyűlés a magyar királyoknak erdélyi fejedelmességét elismerte. A 11. Rákóczi Btencz fejedelemsége valósággal rövid ideig tartott s ő ott inkább csak névleg, mint tényleg ural-kodott, mert már 1707-ben császári hadak szállották meg Erdélyt, a szatmári béke idején, 1711 -ben Erdély tényleg a császárnak hódolt.

A szatmári béke után Erdély alkotmánya rendi ki-váltságokká zsugorodik össze. Az 1722-ik évben Erdély is elismeri az ausztriai ház nőágának trónöröklé-

sét s az 1744. évi 3. t.-cz. azt az ország törvényei közé iktatja.

Ez után is tartanak még Erdélyben országgyűléseket, de ezek nem képesek az udvari politika ellenében ellenállást kifejteni, mert az ország demoralizálva van, mert az országgyűlésre mint regalistákat azokat hívja meg a fejedelem, a kiket akar és oly számban, a milyenben akarja, ezek tehát a hivatalviselőkkel és a szászokkal minden majorizálták a nemzeti politika híveit.

A míg tehát Magyarországon a nemzeti egység a nemességet a rendi korszakban is erőteljesebb felépésre képesítette az országgyűlésen, addig Erdély tehetetlen volt, mert országgyűlésein hiányzott a nemzeti egység és alkotmánya már csak írott malaszt volt.

De a Magyarországgal való egyesülés sem következett be. A bécsi udvarnak könnyebb volt Erdélyt külön ausztriai tartománként kormányozni külön alkotmánya és országgyűlése mellett, mint lett volna akkor, ha Magyarországgal egyesül. Abban az egyben tehát szigorúan megtartották Erdély alkotmányát, hogy külön országgyűlést tartottak Erdélyben, külön kormányszékei voltak a magyarországiaktól és a magyar királyok nem mint ilyenek, hanem mint örökösfejedelmek uralkodtak Erdély felett.

Ennek ki domborítására Mária Terézia nagyfejedelemséggé tette s Erdély nagyfejedelme és székelyek ispánja czimét azóta a magyar királyok a mai napig viselik. De ez nem jelentette Erdély alkotmányi életének fejlődését vagy Erdélynek a császártól való

függetlenségét, sőt ellenkezőleg annak az elhomályosítására szolgált, hogy Erdély a szent koronához tartozik és hogy ott a magyar király mint ilyen uralmodik.

Másfél százados elnyomatás tapasztalására volt ahhoz szükség, hogy Erdély magyar elemei belássák, miszerint a Magyarországgal való egyesülés az alkotmánynak és a szabadságának nem kárára, hanem hasznára volna. Ez az egyesülés végre 1848-ban közakarattal megtörtént s áldjuk a gondviselést, hogy a mint a szétválást a magyar nemzeti eszme javára rendelte annak idejében, épen úgy az egyesülést ennek javára engedte végbemenni.

V.

A RENDI ALKOTMÁNY KORA A KIRÁLYI MAGYARORSZÁGBAN.

Az a kétségebesett harcz, a melyet a Jagellók korának a végén a köznemesség vívott azért, hogy az államhatalmat az oligarchia kezéből kiragadja, a köznemességnak nagy anyagi megterhelésével járt és a kisebb birtokosokat szinte a vagyon tönkrejutás szélére juttatta.

Tessék elgondolni, hogy mily súlyos teher lehetett az, évenként olykor két ízben is, akkor, a mikor még utak alig voltak s az ország legnagyobb részében csak lóháton lehetett utazni, Sáros- vagy Beregmegyéből a Rákos mezejéig, de olykor messzebb, Tolnáig, Bácsig is lovagolni, az országgyűlés színhelyén sátor ütni, hetekig a családtól, a házi tűzhelytől távol lenni, a gazdaságot az asszonira hagyni, kinek-kinek magát saját költségén élelmezni és tűrni az időjárás minden viszontagságait. Hiszen még ma is sok költséggel jár az, ha valakinek rendes háztartásától távol külön kell magát fenntartani, pedig ma a vendéglő legfeljebb kétszeresébe jön a házi élelmezésnek és készpénzben van jövedelmünk. Hát még akkor, a mikor a nagy csödűlet megdrágította az élelmi szereket, mennyi va-

gyónt emészthetett fel egy országgyűlési táborozás, abban a pénzsűk világban, mikor a nemes jövedelme nem vált pénzzé, hanem gyümölcsben, borban, búzából és marhában maradt, a melyet otthon magának kellett felélnie, az országgyűlésre meg magával nem vihetett.

Igen természetes tehát, hogy a köznemesség ettől a súlyos tehertől szabadulni igyekezett s mihelyt a mohácsi vész után a királyválasztással járó izgalmak lecsillapodtak, a köznemesség nem akart többé fejenként megjelenni az országgyűléseen. A Habsburg-királyok megkísértik ugyan, hogy a koronázó országgyűlésekre a nemességet fejenként való megjelenésre bírják, de a nemesség ennek mindenütt ellene mond és csak megyénként választott és utasítással ellátott követeket küld az országgyűlésre.

Az 1572. év után már a királyok sem hívnak össze többé oly országgyűlést, a melyre az összes nemeseket meghívnak és így a nemesek nemcsak nem jelennek meg személyesen, hanem meg sem hivatnak és így meg sem jelenhetnek többé személyesen az országgyűlésen, hanem csak választott követeik által.

De a főpapok és az ország bárói, kiket most már zászlósuraknak kezdenek nevezni, továbbá azok, a kik az előző korban, mint gazdag urak, tagjai voltak a tágabb királyi tanácsnak, azután is személyesen hivatnak meg az országgyűlésre. Ezeknek az uraknak nagy része már az előző korban is fönemesi címeket viselt, mely ivadékaikra is örökösen szállott át, noha azoknak a név mellett való állandó használata nem is volt divatban. Most azonban a német befolyás

hatása alatt ezek az urak nevök mellett kezdték használni a fönemesi czímeket is, majd a kiknek nem volt, azok is szert tettek ilyenre, mert a czím és rangkör-ság terjesztése Magyarországon az udvar érdekében állott, hiszen ez igen czélszerű és olcsó módja volt a gazdag urak lekenyerezésének.

Ezzel kapcsolatban szokássá vált azután, hogy a méltóságviselőkön kívül csak azokat hívták meg a királyok személyesen az országgyűlésre, a kiknek örököks förendi czímük volt. így hát az örökös förend jogintézményileg is elvált a köznemességtől, külön renddé vált, mely személy szerint jelenik meg az országgyűlésen, holott a többi nemesek, akár vagyonosak, akár nem; csak megyénként választott követei útján. Miután most már az országgyűlések — hiszen nem tömeges gyűlések — termekben tartatnak, de a förend és a közrend egy teremben el nem fér, két táblára válik szét az országgyűrés, t. i. förendi táblára, a hol a főpapok, főméltság viselők és örökösförendüek, szóval az előző kor tágabb királyi tanácsa azaz a személy szerint meghívottak jelennek meg és a követek vagy karok és rendek táblájára, a hol a követek által képviselt köznemesség, alsó papság és a szab kir. városok követei jelennek meg.

Az 1608. évi k. u. 1. t.-cz. a szokás által kifejlesztett két táblás intézményt már mint fennállót ismeri s minden kétség eloszlata okáért meghatározza, hogy kik foglaljanak helyet a förendi táblán és kik a rendek tábláján. Ezzel a törvénnyel tehát a nemességnek rendekre válása befejezést nyer s a ne-

mességnek ez a rendi szervezete változatlanul fenmarad egészen 1848-ig.

A főrendi táblán a nádor vagy más nagy zászlósnak, kivéve a bánt, elnöklete alatt a főpapok mint egyházi főrend, azután a nagy és kisszászlósok, t. i. az ország bárói, a pozsonyi gróf, a két koronaőr, az örökök és kinevezett főispánok, tehát a hivataluknál fogva mágánások, végre a született herczegek, grófok és bárók foglaltak helyet.

A rendek tábláján pedig a királyi tábla elnöklése, illetőleg a királyi személynök elnöklete és az ítéző mesterek és ülnökök jegyzősége mellett, a kisebb prxlatusok, a káptalanok követei, a vármegyék követei és a szabad kir. városok s a távollevő főurak követei foglaltak helyet.

A főrendi táblán a szavazatok nem számoltattak, hanem méri egei tettek, a pars potior et sanior döntött, a rendek tábláján pedig a vármegyék szavazatai egyenként számiáltattak, a városi követek szavazatai pedig összesen csak egy szavazatnak vétettek.

Elv az volt, hogy a szavazást kerülni kell s ha csak lehet, egyértelmű megállapodásra kell jutni. A két tábla pedig üzenetváltás útján érintkezett. A miben a két tábla megegyezett, az országos határozat volt.

A magyar nemesség tehát a mohácsi vész után rendekre szakad s rendek szerint szervezve jelenik meg az országgyűlésen. Nem is nevezi magát többé az országgyűlés az ország egész testének (totum corpus mint az előző korban, hanem az ország karai és rendelnek (*Status et Ordines Regni Hungariae*).

A négy országos rend, mely az országgyűlésen részt vesz, a következő: i. a főpapok rendje (pixlati), 2. a főurak rendje (magnates), 3. a nemesek rendje (nobiles) és 4. a sz. kir. városok rendje, melyhez később a szab. kerületek járulnak.

A főpapok és főurak rendjéről már szólottam. A nemesek és a sz. kir. városok és szab. kerületek rendjéről kell még szólani.

A nemesek, t. i. az országos nemesek, a kik bárhol az országban ugyanazt a jogállást élveztek s szabadság tekintetében a mágnásokkal egyenlő jogúak voltak, a demokratikus elemet képviselték az alkotmányban; mert különösen azóta, hogy a nemesség földbirtok nélkül is volt alkotmányozható, sok birtoktalan elem került a nemesség soraiba és sok nemesi család vesztette el birtokát, de megtartotta nemességét.

Egy része a nemeseknek, még pedig legnagyobb része falusi birtokain élt és gazdálkodott, néhány jobbágyával s mint ilyen, szerény igényei mellett könnyen élt, mert az 50 holdas birtoka is, adómentes lévén, nyújtott neki annyit, hogy néhány jobbágy munkájának segélyével gond nélkül megélhetett. így hát üres idejét ez a nemesség, mint anyagilag független elem, a közügyekkel foglalkozva töltötte. Azok, a kik közöttük vagyonosabbak voltak, vagyon dolgában a mágnásokat is megközelítették, de a szegényebbek sem kértek senkitől.

A nemességnak egy másik része igen elszegényedett, kénytelen volt jobbágytelkekre menni, hogy magát és családját eltarthassa. Ezek a nemesek, kik gúnynéven

bocskorosoknak neveztettek, személyükre teljesen olyanok voltak, mint a nemesi birtokon élők, de köztevékenységük gazdasági alapja, a nemesi birtok hiányozván nekik, közügyekkel nem foglalkoztak.

De a mellett elég nagy számmal voltak olyanok is, kik minden birtok hiányában más, részben szellemi foglalkozást üztek, különösen prókátoroktak, részben ipari vagy kereskedői foglalkozást üztek s leginkább városokban laktak.

Ezeken kívül foglalkozásuknál fogva tekintettek nemesknek a római és görög katholikus papok, a kik épen úgy részesei voltak a nemesi szabadságoknak, mint a nemzetiségi nemesek.

A nemesi családok száma a XVIII. század végén már meghaladta a 30 ezret és körülbelül 300,000 tagot számlált, tehát az összes, hétféle milliónyi lakosságnak 13-ad részét tette.

Hogy milyen elemekből állhatott a rendi korszak magyar nemessége, azt a nemesi összeírások jegyzékei illusztrálják. Pest vármegye 1836. évi nemesi összeírásában pl. a K betű alatt olvassuk: Kováts József ügyvéd, Kováts Zsigmond táblabíró, Kalauer János báró sómázsás, Kovátsy János imok, Kovács Mátyás oktató, Károlyi István gróf, Károlyi Lajos gróf, Kováts Mihály orvos, Klobusitzky Pál sajtkereskedő, Keresztes János gombkötő, Kállay István szatós, és így tovább. És még is vannak, a kik a nemességet aristokratiának mondották, holott az bizony elég demokrata elemekből állott.

A negyedik országos rend volt a sz. kir. városok

és szabad kerületek rendje, melyhez a városok és szabad kerületek mint önkormányzati testületek, de nem a városi polgárok maguk tartoztak. Ezek valamennyien együtt csak egy szavazatot tettek az országgyűlésen.

Ez volt hát a négy országos rend. A rendi kiválság minden országos rendnek egyaránt biztosította a nemesi szabadságot és a részvételt az országgyűlésen és így a rendi kiválság akadálya volt annak, hogy az idegen királyok Magyarországot az örököslő osztrák tartományokkal egy birodalomba olvaszzák össze. A mint tehát az örököslő tartományokban is a rendi kiválságokat támadták meg és azoknak megdöntése után sikerült nekik az absolut fejedelmi hatalmat megvalósítani és ezeket az országokat egyforma törvények alatt egy államba összeolvasztani; úgy Magyarországon is a rendi kiválságok ellen támadtak.

De a magyar nemesség nemzeti alapon volt szervezve és így a rendi kiválságok ellen intézett támadások a nemzeti lét ellen intézett támadások voltak. Ennek következtében a négy országos rend a királyi hatalom támadásai ellen egy testté tömörült az országgyűlésen s azokban a küzdelmekben, a melyeket a nemzet a rendi kiválságok bástái mögé vonulva vívott a magyar alkotmányért, megszüntek azok a politikai ellentétek a förend és a közrend között, a melyek a Jagelló korban, a mikor még a rendek jogilag szét nem váltak, fennálltak.

A köznemesi rend vezérei ebben a korban már a förendűek közüi kerülnek ki, kiknek magyarságuk és

magyar szabadságuk épen úgy veszélyben forgott, mint az utolsó köznemesé. Bocskay, Bethlen, a Rákócziak és Bercsényiek és mások, a köznemességre támaszkodva vívják szabadságharcukat a nemzet- és jogtipró idegen hatalom ellen, a pártok az országgyűlésen nem többé rendek szerint, mint még Mohács előtt, hanem vallási és nemzeti alapon keletkeznek, a katholikusok és a protestánsok, később a labanczok és a kuruczok, majd a pecsövicsok és a liberálisok szállnak egymással szembe.

A rendi korszak politikai élete tehát sokkal kevésbé rendi, mint a közjogilag egységes nemességnek, a szent koronának a korában volt s most csak az alkotmányos formák válnak rendiekké, holott a szent korona korában nem rendiek, de hűbériek voltak. És mert a formák rendiek, a melyekben az alkotmány érvényesül, azért nevezzük ezt a kort a rendi alkotmány korának. Hiszen forma dat esse rei azaz a dolgok lényege a formában rejlik.

*

A királyválasztás formailag a rendi korban is fenntartott egészben 1687-ig, de a nemzetnek folytonos küzdelmeket kellett vívnia, hogy a Habsburg-házból származott királyok a nemzet királyválasztási jogát elismerjék. Ferdinand épen úgy a szabad királyválasztás által jutott a magyar trónhoz, mint János és az Ő személyében a nemzet épen úgy dynastiát is választott, mint a hogy ez a mohácsi vész előtt is szokásos vala. Az 1547. évi 5. t.-ce.-ben az ország karai és rendei

kijelentették, hogy nem csak ő Felségének, hanem egyszersmind minden időre az ő fiörököseinek is uralma és hatalma alá vetették magukat. De ezzel azt a jogot, hogy a király fiútodai közüi az ország szabadon választ, fel nem adták s minden alkalommal kifejezésre akarták ezt juttatni.

De ezzel szemben már maga I. Ferdinand, mihelyt biztosnak érezte magát a trónon, mert már meg volt koronázva, kétségbe vonta a királyválasztás jogát s azt állította, hogy őt a magyar korona a Miksa és II. Ulászló közt létrejött 1491. évi pozsonyi béke és többi örökösödési szerződés alapján illeti.

Ferdinand 1561-ben Bécsbe conferentiát hívott egybe s ott azt kívánta, hogy az egybegyűlt urak fiát Miksát királyokul ismerjék el. Ekkor Nádasdy Tamás, a nádor kijelentette, hogy a szent korona a király három fia közüi azt illeti, a kit a nemesség nyilvános szavazattal királyül választ. Ez az ellentét compromissumban nyert ki egyenlítést, mely szerint a választásról szóló okmányba ezen szavak helyett: «regem electus est» (királylyá választatott), ezen szavak tétettek: «regem nominatus est» (királylyá neveztetett).

Ugyanily compromissum jött létre 1572-ben Rudolf megválasztásánál is, a mikor az erről szóló törvénybe ezt tették: «unanimi omnium Ordinum consensu in Regem Ungarix expostulaverant» (az összes rendek egyhangú megegyezésével Magyarország királyul kívánták).

Ámbár a királyok azt állították, hogy őket a magyar szent korona örökösödési jogon illeti, mégis szükséges-

nek látták, hogy kiki elsőszülött utódját még a maga életében megkoronáztassa. De II. Mátyás 1608-ban történt megválasztásánál már kénytelen volt elismerni, hogy egyhangúlag királylyá választatott. És így az ő utódai is kénytelenek voltak elismerni, hogy választás útján nyerték el a trónt, noha ez a választás csak formalitás volt, mert minden kénytelen volt a nemzet az elsőszülöttet, a kit az ausztriai tartományok trónja is illetett s a kire a császári korona is várt, királylyá választani.

De az 1687. évi országgyűlésen a király kierőszakolta, hogy a nemzet addig, a míg a Habsburg-dynasti a fi örökösei élnek, ezek javára függeszsze fel a szabad királyválasztás jogát és állapítsa meg az elsőszülöttek szerint való trónöröklési rendet.

Ez azonban nem ment oly könnyen s Lipótnak meg kellett abban nyugodni, hogy a trónöröklés feltételeiül még így is megállapítassék a hitlevélnek a kiadása, a régi szokás szerinti koronázás és azt követőleg a hitlevére az eskü letétele.

L. Ferdinand és utódai koronázásuk alkalmával valamennyien tettek alkotmánybiztosító esküt, a mely még ma is mintája a koronázási alkotmánybiztosító eskünek. De választási alkulevelet nem bírunk egyiktől sem s valószínű, hogy illet az országgyűléssel nem is kötöttek. J]. Mátyás megválasztásának feltételei az 1608. évi koronázás előtti törvényekben foglaltattak, a melyeket ő koronázása után szentesített is. De már J]. és 111. Ferdinandnak és 1. Lipótnak 17 pontból álló conditiókat, azaz választási feltételeket szabtak megválasztása előtt, a

kik azokat ünnepélyesen elfogadták a koronázás előtt és törvénybe iktatva szentesítettek koronázásuk után. Ettől az időtől kezdve a választási alkuk felavatási hitlevélnek (diploma inaugurate) kezdetnek neveztetni. A hitlevelek tehát 1687 előtt még szerződésük a nemzet és a megválasztott király között.

Az 1687. évi trónörökösödési törvény következetében azonban a hitlevél természete megváltozik, mert az ország I. Józsefnek és utódainak trónöröklesi jogát ama hitlevél kiadásának feltétele mellett ismerte el, a melyet 1. József adott ki. És így a hitlevél többé nem szabad egyezkedésen alapuló szerződés, hanem csak alkotmánybiztosító okmány, a melynek szövege felett tehet ugyan tárgyalni az országgyűlésnek a királyyal, de a melyen csak oly változtatásokat tehet tenni, a milyeneket a változott viszonyok megkívánnak.

De a királyválasztás jogát, a melynek felfüggesztésével egyidejűleg az arany bulla ellenállási záradékának eltörlése is kimondatott, a nemzet oly elidegeníthetlen jogának tekintette, hogy alig mondotta ki ezt a törvény, H. Rákóczi Perencz vezetése alatt felkelés tört ki, mely a béke feltételéül a királyválasztás jogának elismerését tűzte ki.

Hiszen azon kor felfogása szerint a királyválasztási jogban az ország szabadságát, a királyi méltóság közhatalmi természetét és átruházott jellegét, az örökösödésben pedig a patrimoniális felfogás érvényes ülését látta.

1. József, az első örökösi király Magyarországon tényleg nem is uralkodott s a nemzet csak a szatmári

béke után nyugodott meg abban, hogy az ausztriai ház fiivadékait az elsőszülötség rendje szerint illesse a trón.

III. Károlynak nem voltak fiivadékai s benne az ausztriai ház fiága kihalt. Az ő halála után tehát a szabad királyválasztás! jog visszaszállt volna a rendekre. Az 1515. évi 3. t.-cz.-ben még maga 111. Károly is elismeri ezt, hiszen akkor még bízott abban, hogy lesznek fiutómai. Miért ne hagya volna hát az országot abban a hitben, hogy nem messze az idő, a mikor királyt fog ismét választhatni! Pedig már akkor el volt határozva Bécsben, hogy ennek bekövetkezése a bizonytalan messze jövőbe fog halasztatni.

A király, aki mint császár, V]. Károlynak neveztetik, már az 1713. évben április 19-én megtette az addigi családi örökösködési szerződések alapján 24 belső titkos tanácsosa jelenlétében, kik között három magyar is volt, azt a családi rendelkezést, mely a trón betöltéséről szól arra az esetre, ha neki fi utódai nem volnának s mely családi rendelkezés pragmatika sanctiónak szokott neveztetni. Ezen rendelkezés szerint az ausztriai ház összes országai, tehát a család összes birtokai hitbizománynya tétetnek, azaz a családtagok között fel nem oszthatók, hanem az első szülöttek rendje szerint az ő fiivadékainak magyavaszakadtéval az ő leányaira, illetve ezek fi- és leányörökösére, ezeknek kihaltával 1. József leányaira és minden két nemű utódaira, ezek kihalása után 1. Lipót leányaira és minden két nemű utódaira, ezek kihaltéval az ausztriai ház többi örököseire fognak szállani. Ez a pragmatics sanctió az ausztriai ház családi szabályainak leg-

fontosabb része s az örököslő osztrák tartományokban, ahol a patrimoniális elv uralkodott, a trónöröklési törvény erejével bír, miután az ott a tartományi rendeknek ki is hirdettetett.

Ez a családi rendelkezés azonban Magyarországra jogérvénynyel nem bírt, mert Magyarország szent koronája felett nem a király vagy a királyi család, hanem az ország rendelkezett. Megindult hát a körteskedés a nőági öröklés elfogadása érdekében s az ország rendei elég bölcsék voltak, hogy a mikor a király összehívta 1722-ben az országgyűlést, meg sem várva a királyi előterjesztést, az ausztriai háznak első sorban 111. Károlytól, azután 1. Józseftől, végre L. Lipóttól származó nőágait a magyar trónra kikiáltották s abban az első szülöttsgé rendje szerinti trónrakövetkezési rendet megállapították, de az örökösdési jog feltételéül az 1687. évi feltételeket, t. i. a koronázást, ezt megelőzőleg a hitlevél kiadását és koronázáskor arra az eskü letételét, valamint az ország alkotmányának fentartását kötötték ki.

Ezzel az ország rendei elejét vették a nemzet és az ausztriai uralkodóház között való összeütközésnek, mert feleslegessé vált, hogy a császár ezt az országot a maga részére esetleg fegyverrel hódítsa meg, továbbá megmentették a szabad király választás elvét, a melyet az ausztriai ház nőágainak kihalása esetére minden hitlevél biztosít; megmentették a magyar szent korona souverainitását és végre feltételekhez kötötték a trónörökösödést és ezzel biztosították az alkotmányt és az ország függetlenségét.

És így az ország rendelnek bölcs maguktartásával és óvatos előrelátásukkal sikerült megmenteni azt az elvet, hogy Magyarország maga rendelkezik koronája felett. Hiszen az ausztriai ház nőágainak trónörökösödési joga nem a dynasztia valamely jogoszerző tényén, hódításon vagy örökösdési szerződésen, hanem királyválasztási actuson és a magyar nemzettel létrejött szerződést tartalmazó magyar törvényen alapszik, a melyet maga a dynastia feje, 111. Károly is mint magyar király szentesített s a melynek megtartására minden királynak koronázásakor, tehát azon ünnepélyes közjogi actus alkalmával, a mikor az örökök király és a nemzet között a kapocs felbonthatatlanná válik és az örökök király törvényes királytává lesz, — le kell tennie az esküt.

A trónörökösödési törvények tehát a koronázás közjogi jelentőségét meg nem szüntették, hanem csak módosították, a mennyiben a szabad király választás idejében a koronázás a választás törvényességének a szentesítése volt és így annak megejtését a királyok sürgették; holott most az örökök az öröklés jogán az előd halála pillanatában jut a királyság tényleges birtokába és így a koronázásnak alkotmánybiztosító jelentősége lép előtérbe, tehát annak minél előbb való megejtése a nemzet érdeke.

11. József császár volt az első, aki ezt észrevette. Épen azért nem is koronáztatta meg magát, hogy ne legyen kénytelen mint alkotmányos magyar király uralkodni. De halála előtt belátta, hogy törekvése céltalan s elhatározta, hogy megkoronáztatja magát.

De ebben megakadályozta a sors. Halála után okulva, kimondották tehát az 1790. évi 111. t.-cz.-ben, hogy az utód az előd halála után hat hő alatt magát műlhatatlanul megkoronázatni tartozik, de eme idő alatt is él azokkal a királyi jogokkal, a melyek az ország kormányzatára tartoznak, de nem illeti őt megkoronázatása előtt a prívilégium adományozás és a törvényezésítés joga.

*

A mohácsi vész után a királyok nem lagnak többé az országban, hanem Bécsből, idegenek tanácsa szerint kormányozzák az országot. Ennek következtében a magyar urak, kikből a király tágabb tanácsa állott, úgyszintén az a szükebb királyi tanács is, a melyben az ország főtisztviselői mellett a nemesi kirendelt tanácsosok, a törvényszék ülnökei is helyt foglalhattak, elvesztek befolyásukat az ország ügyeire és a királyi kormányzatra.

A király állandó távollétéből a nádorságról szóló törvények értelmében az következett volna, hogy a középponti kormányzatot a magyar tanácsossal állandónan a nádor vigye a király helyett.

De Ferdinand 1529-ben a magyar kancelláriát Bécsbe vitte és sem a nádorral, sem a magyar tanácsossal a király közvetlenül nem érintkezett, hanem a kancellária útján írásban kiadott rendel etekkel, és így a nádor és a tanács egyszerű végrehajtó közegévé vált a kancelláriának, mely így a nádor és a tanács fölé emelkedett, a tágabb tanács mint ilyen megszűnt és

csak mint förendi tábla maradt fenn, a szűkebb tanács pedig mint helytartótanács szerveztetett.

Ferdinand 1531-ben a magyar kincstartói állást is megszüntette és helyébe a kir. udvari kamarát szervezte, a melyet az 1542. évi 16. t.-c. is elismert.

Ezek voltak alapjai a magyar kormányszékeknek, a melyek azonban a bécsi ausztriai udvari hatóságoknak rendeltettek alá és így az ország idegenből tartomány módjára kormányoztatott.

Az 1608. évi k. e. 9. és 10. t.-c. a régi kormányzati szervezet visszaállítását és az ausztriai kormányszékektől való függetlenségét kívánta, de úgy ezek a törvények, mint a későbbi hasonló irányúak is eredménytelenek maradtak.

A kormányszékek, t. i. a kir. helytartó tanács, a kancellária és a magy. kir. udvari kamara azt a szervezetet, a melyben 1848-ig fenmaradtak, az 1723. évben nyerték. Az ez évi törvények szerint legfőbb hatóság lett volna a nádor elnöklete alatt álló helytartó tanács, de tényleg ezután is a király mellett lévő kancellária maradt a legfőbb kormányszék, mert a király ez által adta ki rendeleteit a helytartó tanácshoz.

Az a közvetlen összeköttetés tehát, mely a mohácsi vész előtt a király és a nemzet között a szűkebb és a tágabb tanács révén fennállott, véenképen megszűnt, mert az országgyűlés és a kormányszékek között nem volt semmi szervezeti kapocs, a kormányszékek egyedül a királytól, illetőleg az ő bécsi középponti hatóságaitól fügtek, az országgyűlésnek pedig felelősök nem voltak.

Ennek azután az volt a következménye, hogy az országgyűlés politikai jelentősége alászállt, befolyását az ország kormányzatára elvesztette, kérvényező, sérelememelő, panaszkodó testületté vált, melynek nincs egyéb fegyvere, mint az adó- és az ujonczmegtagadással való fenyegetőzés, a melyet azonban beváltani soha sem mer. Még a törvényeket is óhajtások alakjában szövegezik.

A királyok a magyar ügyeket idegenek tanácsa szerint, a hadi ügyeket a Hofkriegsrathal, a jövedelmek felhasználását a bécsi udvari kamarával, a kül ügyeket a geheimer Rathban intézték, az ország kormányzatának legföbb vezetése pedig a Reichshofkanzlei, a birodalmi kanczellária kezében volt minden jog és hazai törvények ellenére. 11. József halála után felbuzdul a nemzeti akarat, s noha intézményeket nem is képes alkotni, a melyek az ország függetlenségét és a nemzeti akaratnak érvényesülését valóvá tegyék, megtörtenik mégis, hogy nevezetes törvények alkottatnak; mint az 1791. évi 10. t.-cz., melyben ő Felsége elismeri: hogy Magyarország független és szabad ország, mely semmi más népnek vagy országnak alávetve nincsen; mint az 1791:12. t.-cz., melyben kimondatik, hogy Magyarországon a törvények hozatalának, magyarázatának és megszüntetésének joga a koronás király és az országgyűlésre egybeseregtett karok és rendek közös joga lévén, országgyűlésen kívül nem gyakorolható, hogy az ország saját törvényei és szokásai, nem pedig ú. n. pátensek által kormányozandó és hogy a bíróságok törvényes rendjén csak törvény

változtathat; s az ez évi 19. t.-cz., mely szerint az adó- és újoncé megajánlás joga az országgyűlést illeti.

De mindenek pozitív eredményre alig vezetnek Magyarországon a XIX. század elején kormány alatt már nem is a magyar kormányszékeket, hanem a bécsi kormányt értették.

Szomorú korszak volt ez, különösen a szathmári béke óta, a mikor a nemzet a fegyveres ellenállásra többé sem jogilag, sem tényleg képesítve nem volt, s a költő nemesak az emberekre, de az alkotmányra is méltán elmondhatta: «mi a magyar most, rüt sibarita váz.» Hiszen az ország magyar lakossága alig volt az összes lakosság egy negyed része.

Az 1715. évi VJIK t.-cz. az állandó katonaságot szükségesnek látja az ország védelmére, de mivel erre a királyyal az országgyűlés megegyezni nem tud, szervezetét meg nem állapítja, hanem csak az ehhez szükséges adó- és újonczmegajánlási jogot tartja fenn magának. Az eme törvény alapján felállított magyar ezredek kezdetben magyar parancsnokok és tisztek vezetése alatt állottak, de már a bécsi haditanács rendelkezett velük. A Mária Terézia idegen országai védelmére 1741-ben szervezett hadsereget magyar törvényben nyerte szervezetét és magyar hadseregnak volt szervezve, hiszen az ekkor elrendelt nemesi fölkeléssel volt kapcsolatos. De az osztrák örökösödési háború lezajlása után, de különösen]. József alatt a megmaradt magyar ezredek már német kommandó alá kerültek, német tisztekkel töltettek meg s szervezetükben magyar jellegüket el-

vesztették, csak ruházatukban és legénységükben maradtak magyarok. így hát az állandó hadsereg behozatala, mely a bandériális hadrendszer és a nemesi fölkelés csöndes kiműlását eredményezte, nemcsak hogy nem kedvezett a nemzeti eszmének, hanem a nemzetet minden katonai erejétől is teljesen megfosztotta. pedig ez a szatmári béke előtt még oly számottevő volt, hogy a nemzet több ízben fegyveresen szembe szállhatott elnyomóival.

Az ember szinte azt kérdei magától, a mikor a szatmári béke utáni kort tanulmányozza, hogy hova lett hát a nemzet, a nemzeti állam és hová tűnt a magyar alkotmány? Mi tartotta fenn annak elveit nekünk utódoknak.

A felelet rá ez: a törvény, a nádor és a megye.

A mohácsi vész után a nemzet elhagyja a szokás ingatag talaját és az írott jog biztosabb alapjára helyezkedik. Magánosok összegyűjtik a törvényeket, megkészítik a Corpus Jurist, mely mihamar közhiteire tesz szert.

Ebben az írni-olvasni tudás terjedése is segédkezik s bátran mondhatjuk, hogy nincs nemzet, mely annyit köszönhetne Guttenbergnek, mint épen a magyar. Hiszen a Werbőczy hármaskönyve is feledékenységbe merült volna, ha 1517-ben ki nem nyomatja.

A nádort ebben a korban az országgyűlés a király által kijelölt két katholikus és két protestáns főúr közül választja, tehát a nádor a nemzet bizalmának letéteményese, aki az 1526. évi rákosi törvény értelmében el mozdíthatlan. A nádor a helytartó tanács-

nak, az országgyűlésnek, jelesen a förendi táblának és a kir. kúriának elnöke, az országos hadaknak, — t. i. a míg ilyenek voltak — a főparancsnoka, mert az ország főkapitánya, a király első tanácsadója, az alkotmány öre, a király törvény szerinti helytartója, és mint ilyen, széles hatásköre folytán tekintély a nemzettel szemben és tényező a királytalál szemben, szóval az alkotmány tengelye. Ezért szerették a királyok a nádori széket betölhetetlenül hagyni s ezért sürgette az ország minden a nádorválasztást, hiszen ez volt az egyetlen tényező, a ki a nemzet jogait úgy, a hogy megvédi. A nádori méltóság 1791 óta, a mióta főhercegek választattak nádorrá, távolodott ugyan a nemzettől, de tekintélyben és hatalmi súlyban emelkedett és így a nemzetnek javára volt, mert ennek a méltóságnak nemzeti és történelmi fénje még az ausztriai főhercegekből is nemzeti alakokat tudott formálni.

A másik megmentő intézménye a magyar alkotmánynak a vármegye volt, melynek nemesi önkormányzati közösséggé való átalakulása az Anjouk korában megy végbe, de a mely mint ilyen, a mohácsi vész után tesz szert nagy jelentőségre.

A vármegye királyi kormányzója, a főispán lassanként elveszti minden befolyását a megye ügyeinek intézésére és csak a közgyűléseken való elnöklés és a megye tisztviselőinek jelölése marad az ő feladata, 1552 óta hivatalos esküjét már a vármegye közgyűlése előtt teszi le s abban magát a törvények és a megyei jogok védelmére kötelezi.

A megye tulajdonképeni igazgatása ekkor már egészen az alispán kezébe jutott, a kit a főispán által jelölt nemesek közül a vármegye közönsége választ, épen úgy, mint a szolgabírákat és ezek esküdtjeit és a vármegye többi tisztviselőit.

A vármegye tehát önmagát kormányzó nemesi község, melynek első tisztviselője az alispán, s a királynak rendeletei vérehajtásánál nincsen más vidéki közege, csak a megye. A nemzet tehát önmagát részeire bomolva a vármegyében szervezi.

De a megye nem csak vérehajtója a törvényeknek és a királyi rendeleteknek, hanem mivel a nemesség követeit az országgyűlésre a megye gyűlésén választja és látja el utasítással, egyúttal a törvényhozásnak is tényezője, mert állandó politikai viták színhelye. Ha a követ nem tartja meg az utasítást, a megye vissza hívhatja s mászt küldhet helyébe. A megye gyűlésén csak a birtokos nemesek szoktak megjelenni, s a szatmári béke után igen megcsappan az érdeklődés a közügyek iránt, de olykor mégis felbuzdul s ilyenkor a megye nagy dolgokat művel. A király a megyét rendeleteinek vérehajtásánál nem nélkülözheti. Ha törvénybe ütközö rendeletet ad ki, akadnak megyék, a melyek azt tiszteettel félre teszik, de végre nem hajtják. A király ilyenkor királyi biztost küld a megye nyakára s így hajtja végre rendeletét, de ebből országos botrány lesz és így a megye éleszti a közügyek iránt való érdeklődést, tárgyalja sérelmét s ez a fő érdeme. Mert ha ez nincsen, ha a kormány nem ütközik össze időnként a megyével, ebből a nem-

zetből kihalt volna minden erő s csendes álomban
múlt volna ki az élő népek sorából.

*

Eme korszak alkotmánytörténetének eredményeit
tehát a következőkben foglalhatjuk össze.

A királyi hatalom idegen országainak erejére támaszkodva megerősödik, majdnem absolut hatalommá válik, a nemzet pedig elgyöngül és elveszti minden befolyását a középponti kormányzatra. A trónörökölés törvényben nyer szabályozást, de feltételekhez kötött. A királyi hatalom az országot idegen országaival egy birodalomá akarja egybeolvasztani s a nemzet minden ereje az ez ellen való védekezésben merül ki. A szent korona fogalmához fűződő közjogi fel-fogás meggyöngül, az egyetemes nemzet rendekre szakadva jelenik meg az országgyűlésen s a nemzeti jogok csak mint rendi kiváltságok védhetők meg.

A nádorság az* egyetlen méltóság, mely a nemzet akaratával töltetik be s mely a nemzet érdekeit képes is képviselni jz idegen nyomás ellen. A kapcsolat a király kormányszervei és az országgyűlés közt megszakad, az országgyűlés sérelemmelő, panaszkodó testületté válik és Magyar ország megcsorbult nemzeti államisága a vármegyékben húzódik meg, csakis itt érvényesül a nemzeti akarat, a szent korona tagjainak eme önkormányzati közönségeiben s az ország alkormányát csak a megyék passiv ellenállása menti meg.

Magyarország tehát úgy a műveltségen, mint az intézményekben is elmarad a haladó világtól, minden

ereje az ausztriai birodalmi eszme ellen való küzdelemben merülvén ki, úgy, hogy egész 1848-ig Magyarország még a középkorban él s intézményei nem fejlődnek, hanem hanyatlanak.

Az alkotmány bástyái a rendi jogok, a melyeket a nemesség makacsul védelmez, mert érzi, hogy a rendi jogok megdöntése egyet jelent a magyar állam minden nemzeti maradványainak elpusztításával. A nemesség tehát a rendi jogok védelmével nagy nemzeti hivatást teljesít, mert ezek keretében menti meg ebben a szomorú korban a hazát a magyaroknak és a jövőnek.

Elmondhatjuk tehát Kossuth Lajossal, aki, midőn az 1848. évi pesti országgyűlésen valaki gúny tárgyává akarta tenni a táblabíró világot, azt felelte: «Ne gúnyoljuk mindig a táblabíró világot, mert fine finál ezek a táblabírák tartogatták 300 éven átal a hazát.»

VI.

A NÉPKÉPVISELETI ALKOTMÁNY KORA.

Már a XIX. század 30-as éveiben erős reformmozgalmak szele csapta meg a közel egy század óta aluvó nemzetet, fellendült az irodalom, a nemzeti nyelv művelésének, a magyar nemzeti tulajdonságok minden irányban való kifejlesztésének szükségessége ragadta meg az embereket s minden szélesebb szemhatárú politikus átlátta, hogy a magyarnak nem lehet továbbra is keleti nemtörődéssel nézni a külföld haladását és belenyugodni abba, hogy itt maradjon minden a régiben. Atlátták, hogy úgy a társadalmi és a gazdasági életnek, mint az alkotmánynak is újra kell születnie, ha ez a nemzet élni akar. Nem kisebb emberek mint Széchenyi István, Kölcsény Ferencz, Deák Ferencz, Kossuth Lajos, Batthyány Lajos a nemzet vezérei ebben a korban s általános az a nézet, hogy a rendi érdek megszűnt nemzeti érdek lenni, az alkotmányt szélesebb alapokra kell fektetni s a nem-nemes népelemeket is be kell venni az alkotmány sáncaiba.

A 40-es években már felébredt a nemzet százados álmaiból s az a nemesség, mely addig oly makacsul

védelmezte a rendi kiváltságokat, most már szinte egyértelemmel követeli a demokratikus reformokat s ezzel kapcsolatban a nemzeti létnek, az állami függetlenségnek biztosítására szolgáló intézményeket. A reformok megvalósításának szükségeségére, az elérődő célra nézve alig van különbség, csak a körül folyik a harcz ezen kor két legnagyobb alakja, Széchenyi István és Kossuth Lajos között, hogy mi a helyes egymásután és minő módot kell követni a nagy nemzeti célt elérése érdekében.

Azok a nagy férfiak azonban, a kik a nemzeti újjászületés nagy munkáját kezükbe veszik, nem a régi magyar alkotmány tanulmányozásába merülnek el, nem annak elveit és intézményeit kutatják, hanem külföldi forrásokból merítenek, idegen eszméktől és intézményektől vannak szaturálva, hiszen a nyugat nagy államaiban készen találják azokat az intézményeket, a melyek a XIX. század uralkodó eszméinek, az egyenlőség, testvériség, szabadság és nemzetiség jelszavainak hatása alatt létesültek.

Az 1836. évi országgyűlésen már nevezetes reformok létesültek különösen a magyar nyelv érdekelében s az 1844. évi országgyűlésen alkotott törvények a magyar nyelvet már államnyelvvé tették a holt latin nyelv helyébe, a nem-nemes honfiak birtokképessége és hivatal viselési képessége kimondatott és nem hiányoztak vármegyék, a melyek a nem-nemes honoratiórok, azaz a szellemi foglalkozást üző honfiakat — noha erre az alkotmány értelmében joguk nem volt, a nemesekkel egyenlő jogokkal ruházták fel.

Ennek a nagy korszaknak reformerjei két egymás-sal a gyakorlatban élesen ellenkező célt akartak egyszerre elérni, t. i. az állami lét alapjait teljesen magyar nemzetivé tenni és a demokratikus elveket, az egyenlőséget és a honpolgári szabadságot megvalósítani. ök nem látták, hogy a nemzeti lét csak a régi intézmények kifejlesztése alapján lett volna viszálly nélkül biztosítható, mert hiszen a magyar elem csak a kiválságos osztályok körében volt túlnyomó és ez az ország még 1848-ban is inkább intézményeiben és történelmében volt magyar, semmint népességében. A demokrata elveknek intézményekben való megvalósítása tehát magában kellett hogy rejtsse azt a veszélyt, hogy mi helyt a nemmagyar népelemek is belépnek az alkotmányba, idegen nemzeti öntudatok és törekvések fognak érvényesülni és veszélyeztetni fogják a magyar állam nemzeti létét. Ezt a veszélyt csak Széchenyi István és Wesselényi Miklós látták előre, a többi bízott a szabadság hódító erejében és abban, hogy az idegen népelemek a szabadságot a magyarnak köszönhetvén, annak barátai és nem ellenségei lesznek. Sajnos, az események ezeknek nem adtak igazat.

De a reformok fokozatos életbeléptetését az események lehetetlenné tették. A rohamos haladás zászlóvívője, Kossuth Lajos került a nemzeti közvélémeny élére és Széchenyi István háttérbe szorult. Az 1848. évi februáriusi párizsi forradalom szele a gyors cselekvés terére ragadta a nemzetet s a pesti márciusi napok arra készítették a pozsonyi országgyűlést, hogy a reformatörvényeket gyorsan megalkossa.

A pozsonyi országgyűlés, mely még az országos rendek gyűlése volt, a 111. t.-cz.-kel eltörülte a kormányszékeket és azoknak törvény szerinti hatáskörét a független magyar felelős ministeriumra ruházta, kimondva azt, hogy a végrehajtó hatalmat ő felsége és az ő távollétében a nádor mint királyi helytartó csak a magyar felelős ministerium által gyakorolhatja, és minden parancsolataik, kinevezéseik és határozataik csak úgy érvényesek, ha azok a Budapesten székelő ministerek egyike által is aláíratnak. Ezzel az ország kormányzata függetlenné vált az ausztriai császári hatalóságoktól s az országgyűlésnek a minister! felelősségréven befolyás biztosítatott a királyi kormányzatra, mert most már a ministerium kormányon maradásának alapjává az országgyűlés, a parlament bizalma vált, és így a magyar kormányzati rendszer is megszűnt dikasteriális lenni, mint a milyen addig volt és úgynevezett pari ámen taris rendszerű kormányzattá alakúit át.

Az ezen évi IV. t. ez. az országgyűlések évenkénti tartását rendelte el s a királynak azt a jogát, hogy az országgyűlést bármikor feloszlathatja, jelentékenyen korlátolta, az V. t. ez. pedig az eddig rendi alapon álló országgyűlést népképviseleti alapon újra szervezte, az eddigi megyei követek helyett választókerületenként választandó képviselők választását rendelvén el, és a választói jogot a nemeseken kívül a hazai összes polgáraira, a kik a törvényben megállapított feltételeknek megfelelnek, kiterjesztette.

A VIII. t. cz. kimondotta a közteherviselés elvét, tehát a nemesek azon kiválltságát, hogy adót fizetni

nem kötelesek, megszüntette; a IX.t. ez. a jobbágy-ságot az úri hatóság alól felszabadította, s a jobbágyi szolgáltatásokat megszüntette, a XV. t. ez. az ősiséget eltörülte, a XX. t. ez. a törvényesen bevett val-lásfelekezetek között a tökéletes egyenlőség és viszo-nosság elvét mondotta ki, a XXUU. t. czikk pedig a nemesek honvédelmi kötelezettsége helyébe az áltá-lános honvédelmi kötelezettség elvét léptette, végre az 1848. évi VII. t. ez. egybehangzóan a kolozsvári országgyűlésen hozott 1. t. cz.-kel Erdélynek Magyar-országgal való egyesülését mondotta ki.

Ezeket a korszakalkotó törvényeket még a rendi országgyűlés alkotta meg s V. Ferdinánd király azo-kat április 11-én szentesítette.

Az a nemesség tehát, mely addig, a míg a nem-zeti érdekeket csak a rendi érdekek keretében vé-delmezhette, a rendi kiváltásokhoz oly szívósan ragaszkodott; most, hogy a rendi érdekeket ellenté-ben állóknak láta a nemzeti érdekkel, maga alkotta meg azokat a korszakalkotó törvényeket, a melyek az összes honfiak jogegyenlőségének megvalósítását ezé-lozták. Mert meg volt győződve arról, hogy a hazát a népek milliói sokkal inkább tehetik nagygyá, mint a kiváltásos osztályok. Ez a magyar nemesség örök dicsősége.

Az 1848. évi törvények következtében tehát a rendi válaszfalak a honfiak között ledöltek, a földbirtok el-vesztette közjogi jelentőségét, a jobbágyság megszűnt, a nem nemes népelemek politikai jogokat nyertek, a nemesi kiváltások értéktelenekké váltak, hiszen az

összes honfiak ugyanazon szabadságnak lettek részei vé és bevétettek az alkotmány sáncaiba, azaz minden honfiú a szent korona tagjává vált s az ma is, nem csak a nemes.

Ezzel kapcsolatban Magyarország Erdélylyel egyesül és így a magyarság az erdélyi magyarokkal gyarapodva erősebbé. Magyarország pedig kifelé hatalmasabbá válik, a nádor királyi helytartói hatáskörének és a ministeri felelősségg elvének életbe léptetése pedig intézményekkel biztosítja az ország függetlenségét és a nemzet befolyását az ország kormányzatára.

De az 1848. évi törvények nem vetettek számot háromszáz év történeti fejlődésével és azzal a kapcsolattal, mely ezen történeti fejlődés következtében Magyarország és a magyar királynak uralkodása alatt álló idegen országok között keletkezett s mely kapcsolatot a nőági trónöröklésről szóló 1723. évi törvények jogi kapcsolattá tettek.

Az 1723. évi trónörökösödési törvények ugyanis kimondották, hogy mindaddig, a míg az ausztriai ház három nőága ki nem hal, minden ugyanaz a személy viselje Magyarország koronáját, a ki a többi, Németországban és azon kívül fekvő s fel oszthatatlanul és elválaszthatlanul birtok[j]andó örökösi országokban és tartományokban uralkodik. Magyarország 1723-ban éppen azért állapította meg az ausztriai ház nőági utódaira nézve ugyanazt a trónrakövetkezési rendet, a melyet a pragmatica sanctioban a császár az osztrák örökösi tartományokra nézve már 1713-ban megállapított, hogy ezzel a fejedelem személyének a közössé-

gét Magyarország és az örököslő osztrák tartományok között hosszú időre biztosítsa és ezzel azt a célt is elérje, hogy valamint az ország az ő királyának idegen országait idegen támadások ellen kész megvédeni, úgy másrészről a magyar királynak legyen módja Magyarországot ezen idegen országokban rejlö hatalmával, erejével is minden külső támadás, de különösen a török ellen megvédeni.

A királyok azonban a fejedelem személyének ezt a közösséget, melyet a trónrakövetkezési rend egyformasága biztosított, arra akarták felhasználni, hogy Magyarországot és a hozzá tartozó részeket azokkal az idegen országokkal egy birodalomma olvasztssák egybe. És mivel származásuk őket az osztrák-német tartományokhoz kötötte, de meg azért is, mert az osztrák tartományok népesebbek is és a kultúrában is előhaladottabbak voltak, mint a töröktől, némettől és belső háború miatt is sokat szennyezett Magyarország; igen természetes, hogy Magyarországot akarták németté tenni, nem pedig az osztrák tartományokat magyarrá.

Addig, a míg az ausztriai tartományok állami egysége nem volt teljes, mert hiszen osztrák uralkodó jogilag nem is létezett, hanem csak Csehország és Galiczia királya, Ausztria főherczege, Morvaország őrgrófja, Tirol grófja stb. uralkodott oda át, aki egyúttal német-római császár is, meg Magyarország királya is volt; a magyar királyi méltóságnak az ausztriai fejedelmi méltóságokkal való összeolvadása nem látszott oly közelfekvő veszedelemnek, hiszen Magyarország soha-

sem volt része a római birodalomnak. De Ferencz császár és magyar király 1804-ben felvette az ausztriai császár címét, 1806-ban pedig letette a római császári ezmet s ezzel előállott az a helyzet, hogy az osztrák tartományok jogilag is egy uralkodónak, az ausztriai császárnak a hatalma alá kerültek, azaz külsőjég is megszületett az egységes Ausztria mint állam, mely tényleg már addig is megvolt, noha még ma sincsen meg tulajdonképen.

A dynastia és az osztrák udvari körök arra törekedtek, hogy az ausztriai császári cím Magyarországra is kiterjenjen és Magyarország is bele tartozék az ausztriai birodalomba. Ennek külső kifejezésére állapították meg 1836-ban a császári címét és címert akként, hogy abban Magyarország is benne legyen. Magyarország pedig arra törekedett, hogy a maga önállóságát, függetlenségét az ausztriai birodalomtól minél teljesebben kidomborítsa.

Végre 1848-ban az országnak ezt a ez élj át, mely történeti nagy múltjánál fogva is kellett hogy célja legyen, sikerült elérnie, hiszen életbe léptette a nádor királyi helytartói hatáskörét és a független felelős ministerium intézményét. De ha most az ország tényleg is függetlenné vált az ausztriai birodalomtól, kétszeresen szükségessé vált az, hogy a két egymástól független, de egy személy uralkodása alatt álló állam között a kapcsolatnak megfelelően szerződésszerűen szabályoztassék mindeneknek az ügyeknek az elintézési módja, amelyek a fejedelem személyének közössége folytán csak együttesen vagy egyformán intézhetők.

Az 1848. évi III. t.-cz. elismeri, hogy vannak ily ügyek, mert azt mondja, hogy a felség személye körüli minister mindenekben az ügyekben, a melyek a hazát az örökösi tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett fogja képviselni.

De ezeknek az ügyeknek szabatos meghatározása és az elintézés módjának részletes megállapítása elmaradt. És ebben rejlik az 1848. évi törvényalkotás tökéletlensége. Pedig legalább azt, hogy melyek ezek az ügyek, már akkor sem lett volna nehéz meghatározni, hiszen a nöági öröklés megállapítása alkalmával is tisztában voltak már azzal, hogy ezek az ügyek csak azok lehetnek, a melyek az ország és a király idegen országai között való kölcsönös védelemmel állanak összefüggésben, tehát a békére és a háborúra vonatkozó külügyek és a hadvezetés lehettek azok az ügyek, a melyeknek együttes vagy egyforma intézését a két állam kapcsolata mulhatlanul szükségessé tette.

A királyi ház és az udvar ezeket az ügyeket, de másokat is a régi módon akart intéztetni, a nemzet pedig annak elleneszegült és így az összeütközésnek akkor is be kellett volna következni, ha a jóakarat a békés megoldásra sehol sem hiányzott volna. De a törvény homályosságát a viszonyok nemhogy tisztázatták volna, hanem még inkább összekuszálták és így jött létre egyrészről az országnak az ausztriai birodalomba való bekebelezésére, másrészről az Ausztriától való teljes elszakadásra és a királyi ház detronizálására irányuló háború, a magyar szabadságharcé, mely

idegen beavatkozással legyőzettvén, az absolutismusra és az országnak az ausztriai birodalomba való bekebelezésére, Horvát-Szlavonországoknak, Erdélynek, a Temesi bánságnak és a Szerb vajdaságnak nevezett déli megyéknek Magyarországból történt kiszakítására és a nemzetiségi kérdésnek kiélesítésére vezetett.

De a nemzet passiv ellenállása és a külügyi események meggyőzték a királyi házat arról, hogy az absolutismus sem képes Magyarországot történeti múltja és nemzeti hivatása ellenére az ausztriai birodalomba beolvastani s hogy a nemzettel ki kell egyezkedni, mert különben az ausztriai birodalom is megbomlik. Viszont a nemzet is belátta, hogy engednie kell a 48-ból, ha nemzeti mivoltát meg akarja menteni és állami fejlődését biztosítani.

Deák Berencz és Andrássy Gyula tehát kezükbe vették az ellentétek kiegyenlítésének nagy munkáját és ha nem is éppen a legtökéletesebben, de az 1867. évi kiegyezéssel mégis úgy oldották meg a jogfolytonosság helyreállítását és az Ausztriához való viszony rendezését, hogy Magyarországnak az ausztriai birodalomtól való jogi függetlenségét megmentették és a nemzeti fejlődésre biztos alapot teremtettek. Nem mondom, hogy jobb kiegyenlítést nem hozhattak volna létre, ha a viszonyok megengedték volna, de mégis létrehoztak olyat, a milyet csupán a törvény erejével létrehozni csak lehetett.

Ennek a kiegyezésnek azonban áldozatul esett a magyar alkotmány épületének egyik legstílszerűbb alkotása, egyik leghatalmasabb oszlopa, a magyar érdekek ér-

vényesülésének egyik leghathatosabb tényezője, a nádori méltóság, a melyre nézve kimondotta az 1867. évi VII. t.-cz., hogy mindaddig, a míg a nádori hatáskört a ministeri felelősség elvével összeegyeztetni nem sikerül, a nádori szék betöltése elhalasztatik. És azóta meg sem kísértették a nádori hatáskört a ministeri felelősség elvével megegyeztetni, pedig oly országban, ahol a pártoskodásra nagy a hajlam, mint éppen nálunk s ahol a király más országoknak is fejedelme és így idegenek befolyása alatt is áll, kétszeres szüksége volna a királynak oly tanácsadóra, aki a* pártmozgalmakon is kívül áll és azért mégis a nemzeti bizalom letéteményese.

Az 1867. évi kiegyezés lényege az, hogy a külügy, a hadügyek egy része és az ezekre vonatkozó pénzügy közös ügyek, a melyeket közös ministerek intéznek, de a magyar kormány beleegyezésével, míg a közös ministerek a magyar ügyekbe be nem avatkozhatnak. Ezek a közös ministerek nem a két állam országgyűléseinek, hanem az ezek által a közös ügyek tárgyalására kiküldött delegációknak felelősek.

Ezeken kívül a gazdasági ügyek egy nagy tömege nem feltétlenül, hanem a mennyiben arra nézve a két állam parlamentjei egymással időnként megegyeznek, a szerződés tartamára egyenlő törvények szerint vámtérületi közösséggel mellett a két kormány által egyetértőig intézteinek; de ha megegyezés nem létesül, akkor Magyarország ezekben az ügyekben teljesen önállóan intézkedik.

Az «867. évi kiegyezés tehát pótolta azt a hiányt,

mely az 1848. évi törvényekben megvolt, rendezte a két állam érintkezésének és bizonyos ügyeik együttes elintézésének a kérdését és annak akadályait, hogy ö felsége magát Magyarország királyává koronáztathassa s hogy az ország területi épsege és az 1848. évi korszakalkotó reformok életbe lépjenek, elhárította.

De az 1848-ban Magyarországtól elszakadt kapcsolt részek, t. i. Horvát-Szlavonországok még nem voltak visszacsatolva s még a koronázásnál sem vettek részt, továbbá az 1848-ban felkorlátcsoolt nemzetiségi viszonyok sem voltak a hazában sem lecsillapítva.

De a csak imént új életre kelt magyar államnak ahhoz, hogy az erőszakosan és 800 év joga és történeti hagyományai ellenére elszakadt Horvátországot a szent koronához való visszatérésre kényszeríthesse, fegyveres ereje nem volt s a fegyver hatalmával való visszakapcsolás nem is vezetett volna célra; mert a magyarok gyűlöletének lángja oly hevesen lobogott még a Dráván túl, hogy helyesebbnek látszott, ha azok elébb engedékenységgel lecsillapítattak s a szent koronához való visszatérést a horvátok saját akaratukból viszik véghez.

A magyar országgyűlések tehát már 1861 óta a megegyezést hangoztatták s ezen az alapon indultak meg a tanácskozások a magyar országgyűlés és a magyar alkotmányban még el nem ismert horvát-szlavon országgyűlés kiküldöttei között.

A magyar országgyűlés, a mint mondani szokták, fehér lapot adott a horvátoknak, azaz rájuk bízta, hogy ők szabják meg a Magyarországgal való újra-egyesülés

feltételeit s a magyar országgyűlés csak arra szorítkozott, hogy a jogfolytonosság és az állami egység követelményei ezen megegyezésnél szem előtt tartassanak.

Hiszen a horvát autonómia 1848 előtt nem volt egyéb, mint a magyar szent korona egy részének, a magyar állam egy darabjának a megyei autonómiánál kissé szélesebb körű autonómiája, de Horvátországot sem külön fejedelmi hatalom nem illette, sem külön törvényhozása nem volt, hiszen Horvátországban a magyar király uralkodott, aki mint ilyen, viselte Horvát-Szlavon- és Dalmátországok királynak a címét, mint a hogy ma is viseli Erdély nagyfejedelmének a címét és Horvátországra is csak a magyar országgyűlésen alkottattak a törvények. A horvátországi közgyűlés, a melyet ott tartani szoktak, csak a magyar törvényekkel nem ellenkező statútumokat alkothatott, akár csak a magyar megyék, a horvátországi magyar nemesek közgyűlésükön utasítással látták el követeiket, a kiket az országgyűlésre küldöttek, akár a megyék s a magyaranyaországtól való különállásuk csak az volt, hogy kormányzatuk élén a bán állott, aki mint ilyen magyar zászlósúr, hogy nemesi fölkelésüket külön szervezték, hogy a báni táblában külön bíróságuk volt, a honnan a felebbezés a magyar hétszemélyes táblához ment, hogy lakosai a magyarországi kapuadónak csak a felét fizették; hogy lakosaik határaikon túl törvénybe idézhetők nem voltak s hogy hivatalos nyelvük akkor is a latint használhatták, a mikor Magyarországon az már a magyar volt; végre, hogy területükön a protestánsok földbirtokot nem bírhattak.

De a nemesség ott is csak magyar nemesség volt, az ország törvényei ott is érvényesek voltak, a magyar kormányszékek és azután a magyar miniszterek hatás-köre oda is kiterjedt, sőt azok a törvények, a melyek a magyar nyelv terjesztésére alkottattak, ott is érvényesek voltak, csupán végrehajtásukra adtak maguk ezek a törvények még hat évi haladékot.

De ama megegyezés szerint, melyre most a két országgyűlés egymással lépett s mely 1868-ban létesült és az ez évi XXX. t.-cz.-be iktattatott, a horvát autonómia jelentékeny kibővült.

Ez a törvény Horvát-Szlavonországokat külön terüllummal bíró politikai nemzetnek nevezi s ehhez képest azon a területen a horvát nyelvet kizárolagos hivatalos nyelvvé teszi, sőt azt is megengedi, hogy a horvátországi egyének és hatóságok a magyar középponti kormányhoz horvát nyelven fordulhassanak és megkívánja, hogy azokra a magyar kormány ugyanazon nyelven adjon választ; megengedj, hogy a horvátországi képviselők a magyar országgyűlésen és annak delegációjában horvát nyelven szólalhassanak fel és megkívánja, hogy mindenkor a magyar törvények, a melyek Horvátországra is kiterjednek, horvát eredeti szövegben is kiadassanak és ö felsége által aláíratva és pecséttel ellátva kihirdetessenek.

Ezeken kívül még a zászlóra és a czímerre nézve más kiváltságokat is ad ez a törvény Horvát-Szí avonországoknak. De a legfontosabb az új rendezésben az, hogy ez a törvény a belügyi, a vallás- és közoktatásügyi és az igazságügyi törvényhozást Horvát-

országra nézve kevés kivétellel a magyar országgyűléstől elvonja és a horvát országgyűlés hatáskörébe utalja, ugyanezen ügyekben a kormányzatot a bánra bízza és a horvátországi és a magyarországi királyi bíróságok között minden szervezeti kapcsolatot felbont és a pénzügyi kérdésekben időnkénti megegyezést kíván a két országgyűlés között.

Ez az autonómia tehát sokkal szélesebb körű, mint az, mely a kapcsolt részeket 1848 előtt illette sazzal van biztosítva, hogy ez a törvény csak oly módon a mint létrejött, tehát bizottsági tárgyalások útján és ugyanazon tényezők hozzájárulásával változtatható meg, a melyek kötötték, azaz a horvát országgyűlés hozzájárulása nélkül meg nem változtatható, tehát biztosítja egy kisebbségnek, hogy megakaszthassa a törvény megváltoztatását.

De nem érinti ez a törvény a királyi hatalomnak, a koronának, az állampolgárságnak, szóval magának az államnak az egységét, azaz a szent korona országai ma is a magyar államot alkotják és Horvátország nem állam, hanem annak csak egy része, tartománya.

De ennek a törvénynek tökéletlen szerkezete, hibás terminológiája, rossz kifejezései sok félreértesnek váltak forrásává.

Nem volt szerencsésebb az a rendezése a hatóságok, egyházak és magánosok közéleti nyelvhasználatának sem, mely azért következett be 1868-ban, hogy az itt élő és 1848-ban Magyarország ellen fellázadt idegen népfajok a magyar állam eszméjével kibékítessenek.

Az 1868. évi XLIV. t.-cz., mely a nemzetiségi egyenjogúság címét viseli» abból indult ugyan ki, hogy a magyar honpolgárok összessége alkotja az egységes és oszthatlan magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiségű, egyenjogú tagja. Ennél fogva a magyar állam hivatalos nyelve a magyar. De magánosok saját hatóságaikhoz és a kormányhoz saját nyelvükön fordulhatnak és a községek, egyházközségek és felsőbb egyházi hatóságok maguk állapítják meg hivatalos nyelvüket, sőt a törvényhatóságok (vármegyék és városok) is, ha a törvény hatósági bizottság tagjainak egy ötödrésze kívánja, jegyzőkönyveiket a magyar nyelv mellett más nyelven is vihetik és egyik törvényhatóság a másikat annak jegyzőkönyvi nyelvén is megkeresheti, így hát pl. Hunyadmegye esetleg szerb nyelven írhat Bács-Bodrog megyéhez, ha ott a jegyzőkönyvi nyelvek egyike a szerb.

Hogy ez a törvény mennyire érte el célját, azt a jelen eseményei is mutatják.

A legújabb magyar törvényhozás a történelmi intézmények iránt, melyeknek a múltban a nemzeti állam fenmaradását lehet köszönni, nem mondható éppen hálásnak. Nemcsak a nádori intézményt ejtette el, hanem a megyéket, illetve a törvényhatóságokat is visszafejlesztette. Az 1870. évi XLII. t.-cz., mely a megyék szervezéséről szól, nem a hazai jogfejlődés alapján reformálta a megyét, hanem azon idegen doctrinák alapján, a melyek nem az önkormányzatot kultiváló államokban fejlődtek ki. Az önkormányzati bíróságokat, a választott bírák bíráskodását a bírói hatalomról

szóló 1869. évi IV. t.-cz. a király által kinevezett bírák és bíróságok hatáskörébe utalta; a megye tehát elvesztette részvételét a bíráskodásban. A törvényhozásban való részvételtől már az 1848. évi törvények megfosztották a megyét és így a megyének csak a végrehajtó hatalomban való részvétel maradt meg, de ennek szervezete is oly irányba fejlődött, hogy a megyében tulajdonképpen nem a polgárok kormányozzák magukat, mint 1848 előtt a nemesek, hanem a polgárokat a központi kormány a polgárok által választott megyei tisztviselők által kormányoztatja.

Szóval az alkotmány különösen 1867 óta nagy átalakuláson ment keresztül, abban az irányban, hogy a központi hatalom megerősödött, az önkormányzat pedig, mely addig éltető eleme volt az alkotmánynak, lehanyatlott.

Lehet, hogy minden javára fog válni a nemzetnek és a nemzeti állam kifejlődésének, megerősödésének, a vagyonosodásnak és a kultúrának; de lehet, hogy minden elgyöngíti a részeket, elernyeszti az önerőben való bizakodást a nemzet tagjaiaban s arra utal mindenkit, hogy minden az államhatalomtól várjon.

Hogy melyik lesz az igaz, annak jóslásába bocsátkozni nem lehet feladatom. Adja a gondviselés, hogy ezer év tapasztalását ez a nemzet a maga alkotmányának tökéletesítésére tudja felhasználni. De hogy ezt tehesse, szükséges a múlt fejlődésének ismerete. Ezt akartam tehát tiszta hallgatóimmel megismertetni, de jövendölésekbe és a mai kornak oly beható kritikájába, mint a hogy azt az előző órákon tettem,

nem bocsátkozhatom. Erre a mai tudomány még mindig képtelen s beismererem Madách szavainak igazságát: hogy a tudomány sántán követi csak

A meglevő ifjú tapasztalást,
S mint bérencz költője a nagy királynak,
Kész commentálni a nagy tetteket,
De megjósolni hivatása nincs.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	5
I. A szent István-féle királyság	10
II. Az aranybullától az Árpád-ház kihalásáig.....	31
III. A szent korona kora	55
IV. A független Erdélyország alkotmánya.....	82
V. A rendi alkotmány kora a királyi Magyarországban.....	104
VI. A népképviseleti alkotmány kora.....	127